

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ. СЕРІЯ: ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (16)

Чернігів 2022

УДК 34(051)(477)

Н34

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 8 від 02 червня 2022 р.).

*Видання «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» внесено до **Переліку наукових фахових видань України**, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».*

Н34 **Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці: Академія ДПтС, 2022. № 2 (16). 126 с.**

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені загальним проблемам теорії та історії держави і права, філософії права; питанням конституційного та міжнародного права; проблемам цивільного, господарського, соціального та трудового права; проблемам кримінального права та процесу, кримінології, кримінально-виконавчого права. Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О. М., д-р пед. наук, проф., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Ніщимна С. О.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Царюк С. В., канд. юрид. наук, доц.;

Пузирьов М. С., д-р юрид. наук, старш. дослід.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Карелін В. В., д-р юрид. наук;

Коломієць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Коропатнік І. М., д-р юрид. наук, доц.;

Олефір Л. І., канд. юрид. наук, доц.;

Партенадзе О. А., д-р права, проф. (м. Батумі, Республіка Грузія);

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф. (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан);

Солнцева Х. В., канд. юрид. наук, доц.;

Тагієв С. Р., д-р юрид. наук, доц., заслужений юрист України;

Чумак В. В., д-р юрид. наук, проф.;

Шевчук О. М., д-р юрид. наук, проф.;

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Денисенко К. В.*, канд. наук з держ. управл., доц.

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (16)

Chernihiv 2022

UDC 34(051)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 8 on June 2, 2022).

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.04.2021 № 420 scientific journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” is included to the **List of scientific professional publications of Ukraine of “B” category.***

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law: Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2022. № 2 (16). 126 p.

In this issue of the journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” the articles, dedicated to general problems of State and Law Theory and History, Philosophy of Law; issues of Constitutional and International Law; the problems of Civil, Business, Social and Industrial Law; Criminal Law and Proceedings, Criminology, Criminal and Executive Law. The issue will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational establishments.

UDC 34(051)(477)

PRESIDENT OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Togochynskiy O. M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Rector of the Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF: *Nishchymna S. O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Tsariuk S. V., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Puzyrov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

EDITORIAL BOARD:

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Kolomiets N. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Koropatnik I. M., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Partenadze O. A., Doctor of Sciences (Law), Professor (Batumi, Republic of Georgia);

Skakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan);

Solntseva Kh. V., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Tahiiiev S. R., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Shevchuk O. M., Doctor of Sciences (Law), Professor;

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: *Denysenko K. V.*, PhD in Public Administration, Associate Professor.

ЗМІСТ**ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

<i>Плахтій В. М., Красковський С. М., Турецький В. В.</i> Особливості правового статусу військовополонених, яких утримують в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.....	7
<i>Самофалов Л. П., Самофалов О. Л.</i> Особливості сучасної української демократії	17
<i>Шумна Л. П., Маслова Л. А., Дудченко О. С.</i> Форми діяльності Народного комісаріату фінансів УСРР в 1920-х рр.	26

**ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО,
СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

<i>Кисельов Д. В.</i> Диференціація службових та трудових правовідносин пенітенціарного персоналу України	37
<i>Коверзнев В. О., Пономарьов С. П.</i> Правові механізми відшкодування збитків, завданих мілітарним впливом економіці України	50

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

<i>Карелін В. В., Макаренко О. О.</i> Становлення Бюро економічної безпеки України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням у фінансовій сфері	67
<i>Ковалевський А. В.</i> Особливості тримання під вартою осіб за кримінальні правопорушення, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	80
<i>Ковальська П. Г.</i> Сучасна криміналістична характеристика особистості злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі	89
<i>Малінковська О. В., Тимошук О. І., Гусак М. Б.</i> Місце Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Національному превентивному механізмі щодо захисту прав і законних інтересів засуджених та ув'язнених	100
<i>Мицька О. І., Ковалевська І. В.</i> Теоретико-праксеологічні проблеми застосування покарання у виді арешту в Україні	114

CONTENT

GENERAL PROBLEMS OF STATE THEORY AND HISTORY AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

<i>Plakhtii V., Kraskovskiy Ye., Turetskiy V.</i> Peculiarities of the legal status of war prisoners detained in penal institutions of the State Criminal and Executive Service of Ukraine.....	7
<i>Samofalov L., Samofalov O.</i> Peculiarities of modern Ukrainian democracy	17
<i>Shumna L., Maslova L., Dudchenko O.</i> Forms of activity of the People's Commissioner of Finance of the USSR in the 1920's.	26

PROBLEMS OF CIVIL, ECONOMIC, SOCIAL AND LABOUR LAW

<i>Kyseliov D.</i> Differentiation of official and labor relations of penitentiary personnel of Ukraine.....	37
<i>Koverznev V., Ponomarov S.</i> Legal mechanisms of compensation for damages caused by military impact on the Ukrainian economy	50

CRIMINAL LAW AND PROCEEDINGS, CRIMINOLOGY, CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

<i>Karelin V., Makarenko O.</i> Establishment of the Bureau of Economic Security of Ukraine as a subject of prevention of criminal offenses in the financial sphere	67
<i>Kovalevskiy A.</i> Peculiarities of detention of persons for criminal offenses committed on the grounds of racial, national or religious intolerance	80
<i>Kovalska P.</i> Modern criminal characteristics of personality of criminal serving sentences in places of imprisonment.....	89
<i>Malinkovska O., Tymoshchuk O., Husak M.</i> Place of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine in the National preventive mechanism concerning protection of convicts and prisoners' rights and legal interests.....	100
<i>Mytska O., Kovalevska I.</i> Theoretical and practiceological problems of application of punishment in the form of arrest in Ukraine	114

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.131.2

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.007

Плахтій В. М.,

аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та криміналогії,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7574-6814;

Красковський Є. М.,

начальник режимно-стройової служби,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-3615-9932;

Турецький В. В.,

заступник начальника юридичного факультету,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-8145-4677

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ, ЯКИХ УТРИМУЮТЬ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового статусу військовополонених, яких утримують в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. Додатково зазначено про наявність проблематики у визначенні правового статусу військовополонених, їхніх прав та обов'язків, окресленні законних інтересів осіб, які перебувають у таборах для військовополонених в Україні.

Ключові слова: *військовополонений, військовослужбовець, кримінальна відповідальність, правовий статус, табори для військовополонених.*

Постановка проблеми. Сучасні реалії розвитку геополітичної ситуації свідчать, що формується нова багатополярна модель світового устрою, в межах якої нашої державі поряд зі США та іншими країнами необхідно знаходити компроміс у політичній,

економічній, безпековій та інших сферах, що призводить до протистояння між ними на глобальному та на регіональному рівнях і як наслідок – до посилення світової нестабільності, розв’язання війн чи збройних конфліктів. Порушення всіх міждержавних угод, які забезпечували захист територіальної цілісності та суверенітету України, призвели до збройної агресії з боку Російської Федерації. Численні воєнні злочини, які вчиняють комбатанти країни-агресора та геноцид мирного населення, передбачає переосмислення ставлення до військовополонених цієї країни. Проте в цій сфері наша держава повинна дотримуватися загальноприйнятих законів і звичаїв війни, які регулюють умови для початку війни та поведінку воюючих сторін, положення щодо прав військових, військовополонених і мирного населення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового статусу осіб, які перебувають у місцях несвободи, розглядали такі науковці, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, А. О. Галай, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, С. В. Зливко, І. В. Іваньков, О. І. Іваньков, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. І. Кіслов, О. В. Лисодед, В. Г. Павлов, Р. М. Підвисоцький, М. С. Пузирьов, А. Г. Перегудов, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, С. Р. Тагієв, О. Г. Ткаченко, М. І. Хавронюк, С. В. Царюк, О. О. Шкута, Л. П. Шумна, О. С. Яворська, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Однак аналізу правового статусу військовополонених та його порівняння з правовим статусом засуджених у сучасних реаліях загарбницької війни проти України ще не проводили.

Метою статті є дослідження особливостей правового статусу військовополонених, які перебувають в установах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Виклад основного матеріалу. Ще в середині минулого століття керівництву розвинутих країн світу стала зрозумілою межа, за яку не можуть виходити люди у своїй поведінці навіть під час збройних конфліктів, у зв’язку з цим світова спільнота ухвалила Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими, яка набула чинності 21 жовтня 1950 року та була ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 17 квітня 1954 року. В Україні в умовах воєнного часу виникла проблема пра-

вового регулювання умов тримання військовополонених та визначення їх правового статусу. З метою усунення прогалин у цій сфері Кабінет Міністрів України постановою № 413 від 5 квітня 2022 року затвердив Порядок тримання військовополонених, який на підставі вищезазначеної конвенції визначає основні складові правового статусу військовополонених [1].

Для розкриття правового статусу військовополонених доцільно, на нашу думку, розглянути правовий статус засуджених, яких утримують в установах виконання покарань, та на його базі визначити правовий статус військовополонених, оскільки вони утримуються в установах Державної кримінально-виконавчої служби так само, як і засуджені.

Як зазначає Ю. Шемшученко, правовий статус фізичної особи – це сукупність її прав і обов'язків. За характером правового регулювання виділяють загальний, галузевий і спеціальний правовий статус фізичної особи. Загальний правовий статус визначається нормами всіх галузей права, галузевий – конкретної галузі права, а спеціальний (або індивідуальний) – нормами спеціального законодавства [2, с. 44].

Аналізуючи дослідження науковців Академії Державної пенітенціарної служби, можна виділити базову модель структури правового статусу особи, яка утримується в місцях несвободи, яку в науці називають традиційною, складовими якої є: а) суб'єктивні права, б) законні інтереси та в) обов'язки засуджених [3, с. 147].

Під суб'єктивним правом засудженого в науці кримінально-виконавчого права розуміють можливість, закріплену законом і гарантовану державою, певної поведінки засудженого або використання певних соціальних благ, передбачених юридичними обов'язками посадових осіб установ виконання покарань та інших суб'єктів правовідносин, що виникають у цьому випадку. Законні інтереси визначаються як бажання засуджених, закріплені законодавством, до конкретних дій щодо отримання певних благ, які задовольняються, як правило, в результаті оцінювання посадовими особами органів чи адміністрації пенітенціарних установ ступеня виправлення засудженого. І останнім елементом є обов'язки засуджених, що встановлені в

обов'язкових та заборонних нормах закону як міра їхньої необхідної поведінки під час відбування покарання, забезпечення досягнення цілей останнього, підтримання правопорядку, поваги до права та законних інтересів інших осіб [4, с. 94].

Перша складова, яка буде розглянута нами, – це права військовополонених, які утримуються в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

Досліджуючи правовий статус військовополонених, слід вказати, що він поширюється тільки на тих осіб, які не порушили правила та звичаї війни і не підлягають переслідуванню за кримінальним законодавством України. До цієї категорії осіб за будь-яких обставин необхідно ставитися з повагою до їхньої людської гідності. З військовополоненими жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю. До такої категорії військовополонених, як офіцери та особи, прирівняні до них, ставляться з повагою згідно з їхнім званням та віком.

Також у цієї категорії осіб залишається право на свободу релігії та відправлення релігійних обрядів. На їхнє прохання або за ініціативою релігійних організацій можуть проводити богослужіння та релігійні обряди. Проте вони не можуть ухилитися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму тримання, посилаючись на власні релігійні переконання.

Військовополоненим надається право підтримувати зв'язки із зовнішнім світом. Зокрема, надано дозвіл відправляти й отримувати листи (телеграми) без обмеження кількості. Лист видають військовополоненому, і він його повинен розпечатати в присутності представника адміністрації табору, в разі відмови виконати вимогу це здійснюють визначені працівники адміністрації табору в присутності кількох інших військовополонених. Цензурування кореспонденції, яку отримують або надсилають військовополонені, здійснюється відповідно до статті 76 Женевської конвенції. У разі потреби кількість листів може бути тимчасово обмежена начальником табору, але не повинна бути менше ніж два листи й чотири поштові картки на місяць.

Військовополонені можуть за рахунок власних коштів, розміщених на їхніх особистих рахунках, передплачувати й одержу-

вати журнали, газети, інші періодичні видання без обмеження кількості.

Військовополоненим надається право звертатися до контролюючих та наглядових органів. Зокрема, військовополонені мають право особисто або через довірену особу звертатися до адміністрації табору, вищих органів Міністерства юстиції України чи держави-покровительки з клопотанням щодо дотримання їхніх прав та обов'язків.

За засудженим зберігається право на володіння особистими речами й коштами, усі предмети й речі особистого користування, предмети обмундирування й харчування, грошові суми та цінні предмети залишаються у власності військовополонених, крім випадків, коли вилучення останніх необхідне для дотримання безпеки військовополонених. У власності військовополонених також залишаються розпізнавальні знаки та знаки державної належності, нагороди, засоби індивідуального захисту. При цьому в них вилучають зброю, військове спорядження та бойові документи.

Велику увагу приділяють медико-санітарному забезпеченню військовополонених. Це право реалізується ще під час прибуття військовополонених до табору, де вони в обов'язковому порядку проходять первинний медичний огляд з метою виявлення осіб, які потребують медичної допомоги і становлять епідемічну загрозу для оточення та осіб з інвалідністю.

Медичну допомогу, зокрема первинний медичний огляд, контроль та аналіз стану здоров'я військовополонених, у таборах здійснюють медичні працівники закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби. У разі відсутності можливості надання військовополоненому медичної допомоги в таборах її надають у найближчих до табору цивільних закладах охорони здоров'я державної або комунальної форми власності.

Слід також зазначити, що медичну допомогу військовополоненим, забезпечення їх медичними виробами, лікарськими засобами, технічними та іншими засобами реабілітації здійснюють за рахунок бюджетних коштів.

Наступним правом військовополонених є право на нормальне матеріальне забезпечення. Здійснюється організація триразового харчування військовополонених гарячою їжею (або двора-

зового з додатковим проміжним харчуванням) згідно з нормами, визначеними у додатках 2-5 та 6 Порядку тримання військовополонених [1].

У таборах Державної кримінально-виконавчої служби створюють належні комунально-побутові умови для військовополонених. Їх розміщують в освітлених спальних приміщеннях з наявним опаленням, які відповідають нормам площі, об'єму повітря. Матеріально-побутове забезпечення військовополонених прирівняне до засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Необхідно зазначити, що у разі передачі військовополоненого державі, яка є учасницею Женевської конвенції, за умови, що вона має намір та змогу застосовувати вимоги положень Женевської конвенції, на таку країну покладається вся відповідальність за застосування положень Женевської конвенції, дотримання прав та обов'язків військовополонених.

Іншим елементом правового статусу є обов'язки військовополонених, яких утримують у таборах та інших установах Державної кримінально-виконавчої служби.

Військовополонені, як і будь-які інші особи, що перебувають на території України, дотримуються національного законодавства. Стосовно будь-якого військовополоненого, який здійснив порушення законодавства України, можуть вживати дисциплінарні, адміністративні та судові заходи. Проте військовополонений може бути покараний лише один раз за один і той самий вчинок.

В установах виконання покарань і таборах для військовополонених військовополонені, рядові повинні виконувати військове вітання до всіх офіцерів держави, що утримують їх у полоні, та виявляти до них зовнішні ознаки поваги. Військовополонені офіцери зобов'язані виконувати військове вітання лише до старших за них військових або до офіцерів зі спеціальним званням, проте до начальника установи військове вітання виконують незалежно від його звання.

На відміну від засуджених до позбавлення волі, військовополонених залучають до виконання робіт у сільському господарстві, на промисловості, до громадських і будівельних робіт,

які не мають воєнного характеру або призначення тощо. Проте обов'язком вона є не для всіх категорій.

Праця для всіх працездатних військовополонених рядового складу обов'язкова. Офіцерів, генералів та осіб, прирівняних до них, до виконання робіт залучають лише за їхньою згодою. Військовослужбовців сержантського, старшинського складу та осіб, до них прирівняних, можуть залучати до виконання робіт лише як осіб, що керують та контролюють роботу військовополонених серед рядового складу.

Незважаючи на те, що праця є обов'язковою, передбачений і час відпочинку всередині робочого дня не менше однієї години, а військовополоненому, який пропрацював один рік, надають відпочинок тривалістю вісім днів підряд, під час якого йому виплачують середню заробітну плату за цей час.

І останнім елементом, що ми розглянемо, є законні інтереси військовополонених, яких утримують в установах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Законними інтересами вважається можливість зміни поведінки засудженого під час відбування покарання залежно від його поведінки. Подібні законні інтереси не передбачені щодо військовополонених. Єдине, що Порядок тримання військовополонених передбачає можливість застосування до військовополонених дисциплінарних стягнень. На них можуть бути накладені такі стягнення: штраф у розмірі не більше як 50 відсотків авансу в рахунок грошового забезпечення та оплати за виконання робіт на строк не більше ніж 30 діб; позбавлення пільг, що надані додатково до тих, які передбачені Женевською конвенцією; позачергові наряди тривалістю не більше ніж дві години на день; арешт.

Досліджуючи тематику правового статусу військовополонених, слід зауважити певні відмінності цього статусу в таборах для військовополонених та в установах виконання покарань, де військовополонених утримують тимчасово, а саме: у маломістких (від 2 до 6 осіб) або загальних (від 7 осіб і більше) ізольованих жилих приміщеннях (камерах); військовополонені щодня почергово здійснюють прибирання жилих приміщень (камер) з миттям підлоги та провітрюванням; військовополонені під час

перебування в дільницях для тримання військовополонених до праці не залучаються; військовополонені мають право на щоденну прогулянку тривалістю одна година [5].

Висновки. У статті проаналізовано особливості правового статусу осіб, яких утримують в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України. На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що чіткого переліку прав, обов'язків та законних інтересів зазначеної категорії осіб не існує. Такі елементи необхідно відшукувати в різних нормативно-правових актах, деякі з них у цих питаннях мають відсылну норму до міжнародних договорів. З нашої точки зору, ці складні й доволі актуальні питання необхідно якнайшвидше вирішити задля уникнення звинувачення нашої держави в недотриманні Женевської конвенції поводження з військовополоненими.

Список використаних джерел

1. Порядок тримання військовополонених: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413. Дата оновлення: 05.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#top> (дата звернення: 12.05.2022).
2. Шемшученко Ю. С., Пархоменко Н. М. Правовий статус. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Т. 5. Київ: Українська енциклопедія, 2003. 736 с.
3. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Олійник О. І. Відображення елементів прогресивної тюремної системи в законодавстві України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 146–154.
4. Снітко М. Є. Основні порушення правового статусу ув'язнених у пенітенціарних закладах України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2021. № 3 (14). С. 91–100.
5. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. Дата оновлення: 03.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 12.05.2022).

Plakhtii V.,

Post-graduate student of the Department of Criminal,
Criminal-Executive Law and Criminology,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7574-6814;

Kraskovskyi Ye.,

Head of the Regime and Military Service,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3615-9932;

Turetskyi V.,

Deputy Head of Law Faculty,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8145-4677

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF WAR PRISONERS DETAINED IN PENAL INSTITUTIONS OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The article is devoted to studying the peculiarities of the legal status of war prisoners detained in penal institutions of the State Criminal and Executive Service of Ukraine. In addition, it was noted that there were some problems in determining the legal status of war prisoners, defining the range of their rights and responsibilities, outlining the legitimate interests of persons in POW camps in Ukraine.

According to the authors, in order to disclose the legal status of war prisoners, the legal status of convicts detained in penal institutions should be considered and due to it the legal status of war prisoners should be determined. It should be done because of the fact that they are held in the institutions of the State Criminal and Executive Service in the same way as those sentenced due to the following elements: a) subjective rights, b) legitimate interests and c) responsibilities of convicts.

According to the authors, special attention is paid to such rights as: respect for human honor and dignity; the right to freedom of religion and the conduct of religious rites; the right to maintain contact with the outside world; the right to apply to controlling and supervisory bodies; the right to possess personal belongings and funds, all items and things for personal use, uniforms and food, sums of money and valuables remain war prisoners' property, except when the removal of the latter is necessary to ensure war prisoners' safety; the right to health care; the right to normal material and domestic support for compliance with national legislation; respect for the staff of penal institutions and POW camps; obligatory work for certain categories of people.

Key words: war prisoner, military man, criminal liability, legal status, POW camps.

References

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), The Order of War Prisoners Detention, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#top> (accessed 12 May 2022).
2. Shemshuchenko, Yu. S. and Parkhomenko, N. M. (2003), Legal status, *Legal encyclopedia*. Vol. 5.
3. Bodnar, I. V., Kondratov, D. Yu. and Oliinyk, O. I. (2020), Reflection of the elements of progressive prison system in the legislation of Ukraine, *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2020, No. 2 (23).
4. Snitko, M. Ye. (2021), Major violations of the legal status of prisoners in Ukrainian penitentiaries. *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law*, 2021, No. 3 (14).
5. Order of the Ministry of Justice of Ukraine (2018), Rules of Internal Procedure of Penal Institutions, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (accessed 12 May 2022).

УДК 342.34(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.017

Самофалов Л. П.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0001-7626-4270;

Самофалов О. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри

адміністративного, цивільного та господарського права і процесу,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0001-9157-7435

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті розглядаються питання витоків української демократії, показано її історичний зв'язок з ученнями Аристотеля, Демокрита, Платона, а також з висвітленням цієї проблеми у творах О. Герцена, І. Франка, Т. Шевченка. Підкреслюється, що отримання Україною незалежності повертає державності її людське, гуманне обличчя, демократичний характер. Аналізуються недоліки сучасної демократії в Україні, виноситься ряд пропозицій з удосконалення представницької демократії.

Ключові слова: демократія, українська демократія, правова держава, права і свободи, закон, вибори, державний устрій.

Постановка проблеми. Шлях Української держави до незалежності у зв'язку з різними зовнішніми і внутрішніми факторами був непростий. З одного боку, це піднесення творчих і духовних сил на початку двадцятого століття, пізніше – побудова соціалізму разом з іншими народами, захист країни від німецько-нацистських загарбників.

З іншого, зловживання владою в період сталінського режиму показало серйозні протиріччя між гуманними цілями демократії і чужими їй засобами та методами побудови соціалізму.

Тому отримання Україною незалежності повертає державності гуманність, демократичний характер.

Демократія і правова держава – це соціальні цінності, нерозривно пов'язані між собою, що виражають сутність реформ в країні, повинні сприяти розвитку економіки, політичної системи, духовного життя суспільства, формуванню правової культури, правосвідомості, принципів соціальної справедливості.

Але шлях до створення цих ідеалів далеко не простий. Він тісно пов'язаний з комплексним виконанням політичних, економічних, соціальних, ідеологічних, психологічних, організаційних та інших завдань. Виконання цих завдань повинно було поставити людину і громадянина за останні тридцять років у центр суспільної системи, забезпечити їй гідне існування і всебічний гармонійний розвиток.

Проблеми сучасного стану демократії в Україні турбують здорові сили суспільства, прогресивних політиків, учених, багатьох посадових осіб держави, правоохоронців та свідомих громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питань демократії внесли вітчизняні вчені: С. Головатий, О. Кабанець, С. Гусарев, С. Бобровник, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, Н. Оніщенко, М. Оніщук, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко. А також зарубіжні вчені: С. Алексеев, Н. Баранов, Р. Даль, М. Марченко, В. Нерсесянц та інші.

Мета статті. У цій статті ми спробуємо окреслити контури проблеми стану й розвитку демократичних процесів в Україні, пов'язаних з конституційним закріпленням демократії та її реальністю на практиці. Акцентуємо увагу на формуванні державних органів, органів представницької демократії та самоврядування, дотриманні норм чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська демократія та ідеї створення найбільш прогресивної на певний період державно-правової форми – соціально-правової держави – повинні практично забезпечити всі позитивні сторони суспільного життя, реалізацію прав і свобод громадян. Гуманізм як принцип правової держави має бути присутнім в усіх інститутах демократії.

Демократична спрямованість Української держави, на нашу думку, має стосуватися розвитку самоврядування, стимулювання творчої ініціативи, укріплення дисципліни і правопорядку, розширення гласності, критики й самокритики в усіх сферах життя суспільства. Головне в напрямі демократизації – формування професійних, патріотичних вищих органів державної влади, що є проблематичним на цей час.

Водночас значна частина суспільства з отриманням незалежності сприйняла демократизацію як ні в чому не обмежену можливість виявлення власного егоїзму, всюдозволеності, безкарного доступу до народної власності, знищення того, що було досягнуто за кілька десятиліть, порушилися межі свободи й відповідальності, взаємопов'язані між собою. На підтвердження цього можна навести безліч прикладів. Це антинародна приватизація підприємств, знищення промисловості й сільського господарства, розвал правоохоронної і судової системи, науки й освіти.

Якщо проаналізувати статті Кримінального кодексу України, впадає в око, що за злочини у сфері господарської діяльності санкції статей передбачають незначні покарання, хоча шкода, що завдається державі й суспільству, нараховується в мільйонах, наприклад, ухилення від сплати податків, нецільове використання бюджетних коштів і розкрадання тощо. Ба більше, чинна Верховна Рада скасувала статтю, яка передбачала кримінальну відповідальність за фіктивне підприємництво, тим самим відкривши шлях до розкрадання народних грошей, незаконного відшкодування податку на додану вартість, створення конвертаційних центрів.

Демократія дає право на підставі Конституції України реалізувати права на участь у мітингах, походах, демонстраціях (ст. 39), про які завчасно повідомляють органам влади. Під час цих заходів висувають політичні, економічні, культурні та інші ініціативи, критикують різні негативні явища в житті суспільства, висувають вимоги, які стосуються конкретних ситуацій.

Такі форми прямого волевиявлення правомірні й доцільні, коли їх проводять організовано, відповідно до вимог правового режиму. У протилежному випадку вони деформують суспільні відносини, дезорганізують життя суспільства, створюють умови для діяльності всіляких екстремістських та націоналістичних груп, антидержавницьких елементів.

Отримавши незалежність, український народ сподівався, що держава стане демократичною, багатою, самостійною, з високорозвиненими технологіями, кращою з кращих у Європі. Адже у статті першої ухваленої 1996 року Конституції України закріплювалось, що «Україна є суверенна і незалежна демократична, соціальна, правова держава» [1].

Але жодне із вказаних положень фактично не виконується. Ще гірше, що багато конституційних положень державні органи різних рівнів ігнорують, під час ухвалення нових законів та інших нормативних актів не враховують, наприклад, вимоги таких положень Основного Закону, які закріплюються в частині першій статті 3; у цей час статті 14; статті 22; статті 58 про зворотну силу закону та інші.

Важливою проблемою є дотримання демократичних засад, головна складова яких – права і свободи громадян, дотримання обов'язків. Мрії про справедливе суспільство з давніх-давен були притаманні визначним ученим і мислителям. Вони шукали й відповідали на запитання, які ставило життя. В усі часи, особливо у складні й переломні для суспільства періоди, люди звертають погляди на тих, хто визначає державний курс, представляє собою країну. Становлячись лідерами, бажано на демократичних принципах, вони так чи інакше беруть на себе місію зробити нас більш щасливими, а навколишній світ – більш справедливим. Водночас ми хочемо бачити в них здійснення всіх людських чеснот і сподіваємось, що кращі не обдурять наших надій.

В умовах незрілої демократії для підкріплення сучасного державного курсу більш важливим вважається пошук аналогій, символів з минулого України, на які могли б спиратися сучасні політики. Одним з негативних факторів такого періоду є корінна деформація історичної пам'яті, що іноді доходить до повної її втрати суспільством, наприклад, про роль СРСР у Другій світовій війні, про позитивне й негативне в марксизмі й комунізмі.

У зв'язку з цим доцільно навести слова понтифіка Іоанна Павла II, який сказав: «У марксизмі й комунізмі існує раціональне зерно. І безумовно, це зерно не повинно бути загублене і знищено. Прихильники капіталізму ігнорують добрі діяння, що здійснюються при комунізмі: боротьбу з безробіттям, піклування про бідних». Було б ілюзією, що східні режими можливо замінити західною капіталістичною моделлю, яка є гедоністичною, споживацькою, атеїстичною [2 с. 19].

В умовах української демократії для сучасних політиків головним є отримання влади, а не розв'язання проблем суспільства. І брехня, яка виходить від них, повторювана багатократно,

починає сприйматися людьми як правда, наприклад, виборчі кампанії останніх років.

Ряд соціологів і соціальних психологів вважають, що влада – це не засіб для чогось, а передусім цінність у собі, вища цінність у системі орієнтації особи відповідного типу. Вони пишуть про солодкість самої влади, про те, що, хто її спробував, вже не має сили від неї відмовитися [2, с. 21].

У кожній людині, яка прямує до вершини влади, бачимо циніка або спритника, у кожному суспільстві, а українське не виняток, існує об'єктивна потреба в політичному лідерстві, і вона має реалізовуватися. Питання – заради чого здійснюється лідерство: для впровадження в життя соціальних і політичних ідеалів, реалізації інтересів народу, тієї чи іншої спільноти чи задоволення особистих амбіцій, а можливо, корисливих інтересів певних осіб і груп.

Проблемним є те, що на керівні посади в державі останнім часом приходять особи за рекомендацією представників інших держав, так званих «друзів-партнерів». Фактично ігноруючи поняття незалежності й суверенності, відбувається втручання у справи України. Вирішується – з ким торгувати, що виробляти, які реформи і як проводити, з ким дружити і т. д. Особливий вплив здійснюється на молодих людей, які за рахунок закордонних фондів певний час навчаються у західних вишах, а потім їх просувають на різні посади, спочатку для стажування в країнах Європи й Америки, а потім вони займають місця в урядових установах і Верховній Раді (приклади в інтернеті).

Разом з цим на фоні соціальної і політичної невизначеності, розбрату в людей виникають страх і невизначеність у завтрашньому дні. Відбувається деморалізація суспільства, зростання злочинності, що особливо впливає на молодь, уседозволеність і збагачення незначної частини населення й жебрацтво основної маси народу, що перебуває на межі виживання, позбавлення соціальних гарантій (наприклад, закриття лікувальних закладів, що суперечить ст. 49 Конституції України) та надії на майбутнє.

Багато вчених, письменників та громадських діячів минулого – Демокрит, Платон, Аристотель, О. Герцен, Т. Шевченко, І. Франко та інші – бачили в демократії і нормах поведінки, тобто

в законах, найкраще для держави. Ідеї Демокрита є актуальними й нині. Він вважав справедливими закони, які передбачали економічну, соціальну та політичну рівність усіх громадян [3, с. 8].

Українська реальність свідчить, що люди, які приходять до влади, або не читали творів класиків, або просто їх ігнорують. У зв'язку з цим варто згадати ідеї давньогрецького вченого Аристотеля. Він вважав, що той, хто живе поза державою, або звір, або Бог. Залишаючись поза законом, людина стає найгіршим з усіх живих створінь. Учений визначив дві головні форми державного устрою – демократію та олігархію. За демократії влада перебуває в руках усіх вільних, у тому числі незаможних, за олігархії – належить багатим. За Аристотелем існують шість форм державного устрою. Три форми правильні: монархія, аристократія, політія (республіка), три – неправильні: тиранія, олігархія, демократія. Найкращою з правильних форм він вважав політію, з неправильних – демократію [3, с. 21–22].

Яка ж із форм існує в Україні? Аналізуючи державні й суспільні процеси, можна дійти висновку, що демократія в Україні якась своєрідна. Передовсім це видно, коли приходять вибори. Тоді всі політики стають добрими, розумними, правильними, щедрими на обіцянки, але при цьому панують підкуп, корупція, хитрість.

Принцип демократичної держави – свобода. Вона полягає насамперед у тому, що всі громадяни мають рівні політичні права. Насправді щось у нас не так, як записано в Конституції. Держава втрачає свої класичні ознаки. Наприклад, на виключно примусову силу. За останні роки виникли різні парамілітарні формування, з якими держава не знає, що робити. А вони диктують свої правила, займаються рейдерством, озброюються і становлять реальну загрозу для суспільства.

У контексті розгляду демократії в Україні не можна залишити поза увагою проблему формування представницьких органів – Верховної Ради та органів місцевого самоврядування. В Україні за час незалежності відпрацьовані різні форми виборчої системи: мажоритарна, пропорційна, змішана, але дійсної, справедливої ефективності представницьких органів так і не досягнуто. Ба більше, коли одна політична сила (навмисно не називаємо партію)

отримує абсолютну більшість у парламенті, формує свій уряд, має свого президента, то втрачається сенс конституційної дієвості положень щодо стримувань і противаг гілок влади.

У 2019 році Верховна Рада ухвалила Закон про пропорційну систему виборів депутатів до вищого законодавчого органу держави, а нещодавно постало питання про скорочення кількості депутатів до трьохсот осіб. Справді, це позитивні речі. Але, на наш погляд, до Конституції і Закону про вибори доцільно було б запровадити такі новели. Виборчі округи – це кожна область і місто Київ. Від кожного округу, тобто області, встановлюється квота – десять депутатів, а від великих областей, де обласні центри мають мільйон і більше жителів, – 15 осіб. У кожному окрузі партії чи блоки партій боротимуться за вибір своїх представників серед членів партії, що не менше п'яти років проживають на певній території.

Крім того, бажано ввести зміни до вимог до кандидатів у депутати. Вік кандидата має бути не менше 30 років, громадянство України (подвійне не може бути), освіта вища – рівня бакалавр, магістр, спеціаліст, стаж роботи в державному або приватному секторі, науці чи освіті – не менше п'яти років. Частина третьої статті 76 Конституції України викласти у такій редакції: «Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку. Особи, судимі за вчинення умисного чи особливо тяжкого злочину, не можуть бути депутатами Верховної Ради України незалежно від того, знята чи погашена судимість».

Жителі округу, від якого був обраний депутат Верховної Ради України, повинні мати законне право на відкликання останнього, якщо він скомпрометував себе як представник народу, ухиляється від депутатських обов'язків.

Аналогічно можна підійти і до виборів депутатів місцевих рад, але з певними особливостями.

Перелік характеристик української демократії та можливих заходів, спрямованих на її вдосконалення, можна продовжити, було б бажання суспільства та політична воля осіб, які здійснюють вищу владу в державі.

Висновки. Завершуючи викладене, можна стверджувати, що демократія – багатогранне явище, поняття і стан життя державного організованого суспільства, яке потребує постійної уваги, удосконалення, осмислення різних процесів та форм політичної діяльності, пов’язаної з народовладдям.

Демократія і закони – одне з найкращих досягнень людства, про що свідчать твори вчених минулого і здобутки розвинутих країн світу. Конституція та ряд законів України закріпили основні засади демократії, але здійснення їхніх положень нині стало проблематичним, особливо у вирішенні питань про владу, призначенні осіб на високі державні посади, керівників правоохоронних органів. Допускається втручання в основи українського суверенітету і демократії іноземних держав, різних фондів та капіталу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
2. Литвин В. М. Україна: політика, політики, власть. Київ: Альтернатива, 1997. 335 с.
3. Безродний Є. Ф., Ковальчук Г. К., Масний О. С. Світова класична думка про державу і право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.

Samofalov L.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State and Law Theory and History, Constitutional Law, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7626-4270;

Samofalov O.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Civil and Commercial Law and Process, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9157-7435

PECULIARITIES OF MODERN UKRAINIAN DEMOCRACY

The issues of democracy in modern Ukraine are considered in the article. It is pointed out that the path of the Ukrainian state to gaining independence and carrying out democratic transformations was not easy. Ukraine's independence returns statehood to its human, humane face.

It is emphasized that democracy and the rule of law are social, inseparable and interconnected social concepts. The essence of this connection is to carry out effective reforms in the country, in order to promote the development of the

economy, political and legal system, and to establish the principles of social justice. The solution of these problems has had, for the last thirty years, to put a man at the center of the social system, to ensure their dignified existence and harmonious development.

At the same time, the democratic orientation of the Ukrainian state should promote the development of self-government, creative initiative, strengthening discipline and law and order.

The article notes that after gaining independence, much of society perceived democracy as an unlimited opportunity for permissiveness, access to public property, violation of freedom, impunity for legal offenses. The problems of non-compliance with a number of provisions of the Constitution of Ukraine, in particular the rights and freedoms of citizens are raised in the paper. It is emphasized that the people want to have real leaders of the state who would make the society happy and the world around them fair.

But the practice of forming state bodies shows that incompetent persons are appointed to leading positions, and uneducated people without parliamentary experience are appointed to the parliament.

In this context, there is the problem of forming representative bodies. None of the existing electoral systems in Ukraine has shown adequate perfection.

Key words: *democracy, Ukrainian democracy, rule of law, rights and freedoms, law, elections, state system.*

References

1. Ukraine (1996), Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Lytvyn, V. M. (1997), Ukraine: politics, politicians, power, Publishing House Dom, Alternatyva, Kyiv.
3. Bezrodnyi, Ye. F., Kovalchuk, H. K. and Masnyi, O. S. (1999), World classical thought about the state and law, Yurinkom Inter, Kyiv.

УДК 342.9:634.07

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.026

Шумна Л. П.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7708-296X;

Маслова Л. А.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9854-4561;

Дудченко О. С.,

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
ORCID: 0000-0002-3537-2694

ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ФІНАНСІВ УСРР У 1920-х РОКІВ

У статті на основі аналізу наукових підходів до розуміння форми діяльності органів державного управління досліджено поняття та види форм діяльності Народного комісаріату фінансів УСРР у 1920-х рр. Доведено, що правова форма діяльності органів державного управління знаходить прояв в ухваленні нормативно-правових актів (наказів та положень Народного комісаріату фінансів УСРР), рішень (постанов) його колегії, індивідуальних актів.

Ключові слова: державне управління, колегія Народного комісаріату, Конституція, Народний комісаріат, орган державної влади, організаційні форми, правові форми.

Постановка проблеми. Вивчення історичного досвіду функціонування органів державного управління у сфері фінансів має важливе значення, оскільки дозволяє проаналізувати проблеми, що виникали на певному історичному етапі, та надає можливості для їх уникнення під час реформування сучасної фінансової системи. На особливу увагу заслуговує дослідження форм діяльності Народного комісаріату фінансів Української Соціалістичної Радянської Республіки в 1920-х роках.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичне підґрунтя для дослідження питань, пов'язаних із функціонуванням органів державної влади та управління радянської України в

1920-х рр., було закладено дослідниками Б. М. Бабієм, А. Т. Васильєвим, М. Г. Кириченком, Ю. М. Козловим, В. М. Манохіним, Д. Т. Яковенком та іншими. Конституційно-правові засади створення і діяльності органів державної влади та управління радянської України в 1920–1930-х роках висвітлено у працях українських учених С. К. Бостана, З. С. Гладуна, В. Д. Гончаренка, В. А. Довбні, П. П. Захарченка, В. С. Калиновського, С. М. Коника, О. Л. Копиленка, О. В. Кузьминця, В. С. Кульчицького, О. Р. Купчика, Г. В. Лаврик, П. П. Михайленка, М. І. Мірошниченко, Н. Р. Нижник, В. Т. Окіпнюка, О. І. Олійника, А. Й. Рогожина, В. В. Стрільця, В. Я. Тація, І. Б. Усенка, В. М. Щербатюка, А. Є. Шевченка, О. Н. Ярмиша та інших.

Метою статті є дослідження форм діяльності Народного комісаріату фінансів Української Соціалістичної Радянської Республіки в 1920-х рр., які доцільно розкрити, виходячи із загального визначення форм державного управління.

Виклад основного матеріалу. Термін «форма» (від лат. *forma* – зовнішність, устрій) означає зовнішнє вираження, певний спосіб такого вираження [1, с. 449]. У науковій літературі форма найчастіше пов'язується з поняттям змісту, наприклад: форма – це зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом [2, с. 1328], спосіб існування і виразу змісту або будь-яке зовнішнє вираження якого-небудь змісту [3, с. 501].

Формою управління також вважається зовнішнє вираження відповідної управлінської діяльності [4, с. 103]. У юридичній науці відсутній загальноприйнятий термін для позначення зовнішнього вияву державного управління. У загальних рисах під формою діяльності органів державної влади та управління варто розуміти зовнішнє виражені та правові за природою і сутністю дії конкретного органу державної влади та управління в межах його компетенції. Тому можемо зазначити, що форма діяльності органів державної влади та управління УСРР у 1920-х роках – це зовнішнє оформлення управлінської діяльності (правової (правово-організаційної) чи організаційної). Отже, якщо функції розкривають основні напрями цілеспрямованого впливу на об'єкти управління, то форми – це шляхи здійснення

такого цілеспрямованого впливу, тобто форми діяльності органів державної влади та управління УСРР показують, як практично здійснюється управлінська діяльність.

Формування радянської системи органів державної влади та управління на території України розпочалося з проголошенням радянської влади в м. Харкові, де зібралося 2/3 делегатів. Відповідно до резолюції I Всеукраїнського з'їзду рад України «Про організацію влади на Україні» від 12 грудня 1917 року центральними органами влади проголошувались: «Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, його Центральний виконавчий комітет і ті органи, які він створить». Згідно з Постановою ЦВК рад України від 17 грудня 1917 року було утворено перший Уряд радянської України [5, с. 112]. Пізніше система радянських органів державної влади та управління була закріплена Конституцією УСРР 1919 року [6, с. 4]. Постановою ВУЦВК «Про конструювання Ради Народних Комісарів» від 14 березня 1919 року закріплювався склад Ради народних комісарів УСРР (далі – РНК УСРР) та система народних комісаріатів. Зокрема, передбачалося і утворення Народного комісаріату фінансів УСРР (далі – НКФ УСРР) [7, арк. 5]. Крім того, зазначеною постановою у разі відсутності народного комісара право вирішального голосу надавалося його заступникам [7, арк. 5]. Постановою ЦВК «Про затвердження особистого складу Ради Народних Комісарів» від 14 березня 1919 року затверджувався персональний склад РНК УСРР [7, арк. 6; 8, арк. 1 зв.–2]. Так, зокрема, передбачалося, що «Голова РНК УСРР і народний комісар іноземних справ – Раковський. «...». Народний комісар фінансів – Земіт. «...» » [8, арк. 1 зв.–2]. Під час обговорення зазначеного питання пропозиція У.С.Р. про надання місця в уряді була відхилена, а склад РНК УСРР ухвалили «за пропозицією тов. Пятакова від партії комуністів» [8, арк. 2].

У «Тезах до питання про державні відносини між УСРР і РСФРР» (1919–1920 pp.) зазначається, що «всі комісаріати, що обслуговують загальні інтереси, повинні об'єднатися в єдиному федеральному апараті. Це насамперед Народний комісаріат з воєнних справ, шляхів сполучення, пошти і телеграфів, Вища Рада Народного Господарства, фінансів, праці, продовольства та закор-

донних справ. Необ'єднаними комісаріатами залишаються тільки ті народні комісаріати, що обслуговують специфічні інтереси робітників і селян тієї чи іншої республіки. Такими є комісаріати землеробства, внутрішніх справ, просвіти, соціального забезпечення та юстиції, об'єднані всі разом в особі Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки. Участь Української Соціалістичної Радянської Республіки в організації і керівництві центральними федеральними комісаріатами, що обслуговували інтереси союзу (федерації), буде визначено в майбутньому за взаємною згодою Центральних Виконавчих Комітетів обох Республік» [9, арк. 17–18]. Отже, після об'єднання народних комісаріатів було змінено їх управління, підзвітність та фінансування.

Як наслідок, у грудні 1919 р. утворили колегію уповноважених НКФ РСФРР, основним завданням якої було здійснення управління фінансовими справами радянської України. У березні 1920 року цю колегію ліквідували й запровадили посаду Уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР (квітень 1920 р. – 20 вересня 1923 р.). 20 вересня 1923 р. було утворено Народний комісаріат фінансів УСРР. Таким чином, у результаті реформування змінювалися правовий статус, організаційна структура та повноваження органу державного управління у сфері фінансів, а також розподіл фінансування.

Для аналізу форм діяльності Народного комісаріату фінансів УСРР у 1920-х рр. варто застосовувати загальноприйнятий в юридичній науці поділ форм державного управління на правові, які завжди спричиняють чітко виражені юридичні наслідки, та неправові, тобто ті, що прямих юридичних наслідків не спричиняють. Проте слід зазначити, по-перше, про вплив, керівництво й контроль КП(б)У на процеси формування та діяльності органів державної влади та управління радянської України в зазначений період; по-друге, рішення КП(б)У були політичними актами, що мали юридичні наслідки. А отже, це дає підстави говорити більше про правово-організаційну та організаційну форми діяльності органів державного управління радянської України в 1920-х роках загалом, так і Народного комісаріату фінансів УСРР зокрема.

Правова форма діяльності Народного комісаріату фінансів УСРР знаходить прояв, по-перше, в ухваленні нормативно-правових актів, зокрема це накази та положення НКФ УСРР (Уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР); рішення (постанови) його колегії (в першій половині 1920-х років). Згідно з Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету й Ради Народних Комісарів УСРР «Про порядок розгляду і оголошення законодавчих і урядових актів» від 07 жовтня 1925 року проекти нових кодексів або правки до вже чинних кодексів вносилися Відділом законодавчих проектів та кодифікації НКЮ УСРР на остаточний розгляд та затвердження Ради Народних Комісарів УСРР і Всеукраїнського центрального виконавчого комітету [10].

Особливу групу нормативно-правових актів того часу становили адміністративні акти. Коментуючи Адміністративний кодекс УСРР 1927 року, радянські дослідники І. Фалькевич та І. Житловський зазначали, що «адміністративні акти – це такі чинності адміністративних чи інших органів влади, що в них виявляється елемент влади, чинності, що тісно зв'язані з функціями й суттю влади та їх ніяким чином не можна делегувати або передавати приватним особам або організаціям (конфіскація й реквізиція майна, адміністративне заслання, особисте затримання особи, покладання на громадян тих чи інших обов'язків, незалежно від того, чи вони хочуть того, чи ні)» [11, с. 15]. Адміністративні акти радянської України поділялися на дві категорії: загальні, або нормативні, акти та індивідуальні акти або адміністративні розпорядження [11, с. 15]. «Нормативні акти – це такі, що містять в собі правила загального поступування; це правові норми, що виходять від адміністративних органів. Відношення нормативних актів до закону таке, що їх видається в межах закону на розвиток, виконання та пояснення змісту чинного законодавства; тим самим нормативні, або загальні, адміністративні акти не можуть суперечити чинному законодавству. Нормативні акти – це своєрідний підсобний закон. Головна різниця між законом та загальним (нормативним) адміністративним актом є та, що закони видає центральна влада з законодавчими функціями, а нормативні акти – центральні урядництва або місцеві виконкоми та ради. Спільне між законом та

нормативним актом є те, що як закон, так і нормативний акт не торкаються однієї особи, а всієї людності даної території або окремих груп людності». До нормативних актів, або загальних адміністративних актів, належать: інструкції, обіжники та обов'язкові постанови.

Адміністративним кодексом УСРР від 12 жовтня 1927 року регламентувалася процедура оголошення нормативних (адміністративних) актів. Зокрема, відповідно до арт. 19 Адміністративного кодексу УСРР «інструкції й обіжники (а також обов'язкові постанови), що їх видають народні комісаріати та прирівняні до них центральні установи в межах їх компетенції, які виходять за межі внутрішньої діяльності і стосуються прав і обов'язків людності, громадських організацій, державних підприємств та установ, треба оголошувати у відділі II в «Збірнику Указонень і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду», а термінові інструкції та обіжники ще й у «Вістях ВУЦВК». Вищезазначені інструкції, що їх треба оголошувати в «Збірнику Указонень і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України», відповідні Центральні установи можуть оголошувати раніш у своїх виданнях» [11, с. 18–19].

По-друге, це ухвалення індивідуальних актів. У юридичній науці індивідуальні акти визначаються як адміністративні приписи персоніфікованого характеру, ухвалені у процесі владної діяльності публічної адміністрації з метою забезпечення завдань адміністративно-правового регулювання [12, с. 135–136]. До таких актів можна віднести, наприклад, постанови колегії НКФ УСРР (Уповноваженого НКФ РСФФР при РНК УСРР).

Отже, усе вищезазначене дозволяє говорити про організаційно-правову форму діяльності НКФ УСРР (Уповноваженого НКФ РСФФР при РНК УСРР) у 1920-х роках. А тому форми діяльності органів державного управління радянської України в зазначений період за ступенем закріплення в нормативно-правових актах можна поділити на правові та неправові; за волевиявленням суб'єкта видання – на організаційно-правові та організаційні.

Як слушно зазначає український учений Д. В. Журавльов, організаційні форми існують у рамках чинного законодавства та в межах компетенції того чи іншого суб'єкта державної влади, при цьому правом у даному випадку регламентується лише загальна

процедура діяльності [13, с. 89]. Організаційні форми, як правило, або передують правовим, або настають за ними. Однак це не свідчить про те, що організаційна форма не регламентується правом. Організаційні форми існують у межах компетенції того чи іншого органу, яка визначається нормативно-правовими актами. Організаційна діяльність не потребує ухвалення окремих нормативно-правових актів, проте результат такої діяльності може бути юридично закріпленим [14, с. 125]. Сюди можна віднести проведення організаційних заходів та здійснення матеріально-технічних дій. Організаційні заходи спрямовані на забезпечення ефективної роботи органів державного управління. До таких заходів належать розробка планів роботи народних комісаріатів, підготовка, організація та проведення засідань колегії НКФ УСРР (Уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР), нарад, що належало до його компетенції, розробка різних планів, інструктажів, програм, рекомендацій та здійснення контролю за виконанням ухвалених рішень.

Відповідно до ст. 316 Адміністративного кодексу УСРР від 12 жовтня 1927 року «державні установи УСРР і державні підприємства республіканського значіння можуть скликати з'їзди, наради й конференції не інакше, як з дозволу керівника відповідного урядництва, погодженого наперед з Народнім Комісаром Робітничо-Селянської Інспекції УСРР» [11, с. 18–19]. Для проведення з'їздів, нарад та конференцій організацій, що відбувалися при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті, потрібна була згода Голови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. Згідно з арк. 2-м постанови РНК Союзу РСР «Про порядок дозволу на з'їзди й наради, що їх скликають державні установи Союзу РСР та державні підприємства загальносоюзного значіння, а також на всесоюзні з'їзди та наради, що їх скликають громадські організації» від 14 червня 1927 року, для проведення на території УСРР всесоюзних з'їздів, нарад та конференцій з ініціативи громадських організацій потрібний був дозвіл народного комісара внутрішніх справ УСРР [15]. Основним призначенням матеріально-технічних заходів є обслуговування самого процесу управління. Це підготовка матеріалів для видання нормативно-правових актів, провадження діловодства, складання довідок, звітів тощо.

Висновки. Таким чином, форма діяльності органів державного управління УСРР у 1920-х роках – це зовнішнє оформлення управлінської діяльності. Стосовно діяльності органів державного управління УСРР у 1920-х роках можна застосувати загальноприйнятий у юридичній науці поділ форм управлінської діяльності на правові та неправові. Правова форма діяльності НКФ УСРР (Уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР) має прояву у таких різновидах: ухвалення нормативно-правових актів (накази та положення НКФ УСРР (Уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР), рішення (постанови) його колегії (у першій половині 1920-х років)); ухвалення індивідуальних актів. Організаційні заходи спрямовані на забезпечення ефективної роботи НКФ УСРР (Уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР). До таких заходів належать розробка планів роботи НКФ УСРР (Уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР), підготовка, організація та проведення засідань його колегій, нарад тощо.

Список використаних джерел

1. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.
3. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
4. Меліхова О. Ю. Форми діяльності суб'єктів управлінського впливу у сфері юридичної науки в Україні: адміністративно-правова характеристика. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія: Юридичні науки. 2010. № 4. С. 102–106.
5. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 1997. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. / уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. 800 с.
6. Конституція Украинской Социалистической Советской Республики (Основной Закон). Киев: Всеукраинское издательство при В.Ц.И.К. Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов, 1919. 24 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12. Постанови ВУЦВК'у про затвердження Конституції УСРР, конструювання Раднаркому УСРР, утворення народних комісаріатів, декрети про організацію наркоматів продовольст-

ва, Радянської соціалістичної інспекції, про мобілізацію робітників до Червоної Армії. 14 березня 1919 р. – серпень 1919 р. 137 арк.

8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 9. Протоколи засідань ВУЦВК'у Рад № 1–13 (копії) та матеріали до них. 14 березня 1919 р. – 06 серпня 1919 р. 49 арк.

9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 105. Копія Конституції Української Соціалістической Советской Республики, утврещеной III Всеукраинским съездом Советов (в 2-х экз.) Тезисы к вопросу о государственных отношениях между УССР и РСФСР. 14.03.1919 г. – 23.03.1920 г. 18 арк.

10. Про порядок розгляду і оголошення законодавчих і урядових актів: Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР від 07 жовтня 1925 року. URL: <http://document.ua/pro-porjadok-rozgljadu-i-ogoloshennja-zakonodavchih-i-urjado-doc53862.html> (дата звернення: 20.05.2022).

11. Фалькевич І., Житловський І. Адміністративний кодекс УСРР в запитаннях та відповідях: порадник для вузів і радушанов. Харків: Державне видавництво України, 1929. 327 с.

12. Адміністративне право України: навч. посіб. / В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд та ін.; за ред. В. В. Галунька. Херсон: Гринь Д. С., 2015. Т. 1. Загальне адміністративне право. 272 с.

13. Журавльов Д. В. Правові форми діяльності центральних органів виконавчої влади України. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 85–90.

14. Журавльов Д. В. Організаційно-правове забезпечення функціонування центральних органів виконавчої влади України: теоретико-правовий аспект: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2013. 312 с.

15. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. 1927 р. № 38. Ст. 378.

Shumna L.,

Doctor of Sciences (Law), Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional Law, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7708-296X;

Maslova L.,

PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional Law, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9854-4561;

Dudchenko O.,

Doctor of Sciences (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Jurisprudence,
Higher Educational Establishment of Ukoospilka
“Poltava University of Economics and Trade”, Poltava, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3537-2694

FORMS OF ACTIVITY OF THE PEOPLE'S COMMISSIONER OF FINANCE OF THE USSR IN THE 1920's.

The article, based on the analysis of scientific approaches to understanding the form of activity of public administration bodies, examines the concepts and types of activity forms of the People's Commissariat of Finance of the Ukrainian Socialist Soviet Republic in the 1920s. The form of activity of public administration bodies of the USSR in the 1920s is the external design of administrative activity. Regarding the activities of public administration bodies of the USSR in the 1920s, it is possible to apply the generally accepted in legal science division of forms of administrative activity into legal and non-legal. It is proved that the legal form of activity of the People's Commissariat of Finance of the USSR (Plenipotentiary of the People's Commissariat of Finance of the RSFSR under the Council of People's Commissars of the USSR) in the 1920s is manifested in the following forms: adoption of regulations (orders and regulations of the) Board of the People's Commissariat of Finance of the USSR); adoption of individual acts. The Administrative Code of the USSR of October 12, 1927 regulated the procedure for announcing normative (administrative) acts. A special group of regulations of that time were administrative acts. Individual acts are defined as administrative prescriptions of a personalized nature, adopted in the process of authoritative activity of public administration in order to ensure the tasks of administrative and legal regulation. Such acts include resolutions of the board of the People's Commissariat of Finance of the USSR (Plenipotentiary of the People's Commissariat of Finance of the RSFSR under the Council of People's Commissars of the USSR).

Key words: public administration, Council of the people's commissariat, constitution, people's commissariat, body of state power, organizational forms, legal forms.

References

1. Hizhevskiy, V. K., Holovchenko, V. V., Kovalskiy, V. S. and others (2002), Popular legal encyclopedia, Yurinkom Inter, Kyiv.
2. Busel, V. T. (2000), Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language, Publishing and trading firm, Irpin, Kyiv.
3. Morozov, S. M. and Shkaraputa, L. M. Dictionary of foreign words, Scientific thought, Kyiv.
4. Melikhova, O. Yu. (2010), Forms of activity of subjects of managerial influence in the field of legal science in Ukraine: administrative and legal characteristics, *Bulletin of Zaporizhia National University. Series: Legal Sciences*, № 4, pp. 102–106.

5. Honcharenko, V. D., Rohozhyn, A. I. and Sviatotskyi, O. D. (1997), A textbook on the history of the state and law of Ukraine: textbook for law students of the specialized highest educational institutions, Vol. 2, “In Jure” Publishing House, Kyiv.

6. Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic (Main Law) (1919), All-Ukrainian publishing house under the All-Russian Central Executive Committee Workers’ Councils, Peasant and Red Army Deputies, Kyiv.

7. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine (1919), Resolutions of the All-Ukrainian Central Executive Committee approving the Constitution of the USSR, construction of the People’s Commissar of the USSR, formation of people’s commissariats, decrees on the organization of food commissariats, Soviet Socialist Inspectorate, on the mobilization of workers in the Red Army, Fund 1, Descr. 1, Case 12.

8. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine (1919), Minutes of the meetings of the All-Ukrainian Central Executive Committee of Soviets, № 1–13 (copies) and its materials, Fund 1, Descr. 1, Case 9.

9. Central State Archive of Public Associations of Ukraine (1919–1920), Copy of the Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic approved by the III All-Ukrainian Congress of Soviets, Abstracts on the question of state relations between the USSR and the RSFSR, Fund 1, Descr. 20, Case 105.

10. On the procedure for consideration and announcement of legislative and governmental acts: Resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee and the Council of People’s Commissars of the USSR dated 07 October 1925, available at: <http://document.ua/proporjadok-rozgljadu-i-ogoloshennja-zakonodavchih-i-urjado-doc53862.html> (accessed 20 May 2022).

11. Falkevych, I. and Zhytlovskyiv, I. (1929), Administrative Code of the USSR in the questions and answers: a guide for universities and councils, State Publishing House of Ukraine, Kharkiv.

12. Halunko, V. V., Kurylo, V. I., Koroed, S. O., Drozd, O. Yu. and others (2015), Administrative law of Ukraine, Vol. 1, General administrative law, Kherson.

13. Zhuravliov, D. V. (2013), “Legal forms of activity of the central executive bodies of Ukraine”, *Public law*, № 1 (9), pp. 85–90.

14. Zhuravliov, D. V. (2013), Organizational and legal support for the functioning of the central executive bodies of Ukraine: theoretical and legal aspect, Dnipro State University of Internal Affairs affairs; Lira LTD, Dnipro.

15. Collection of laws and orders of the Workers and Peasants’ Government of the USSR, (1927), № 38, Art. 378.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО, СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 349.2:343.83(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.037

Кисельов Д. В.,

аспірант кафедри теорії та історії
держави і права, конституційного права,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-5080-9436

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СЛУЖБОВИХ ТА ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПЕРСОНАЛУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано питання диференціації службових та трудових правовідносин пенітенціарного персоналу. Розкрито зміст основних понять: службово-трудова, службові відносини персоналу Державної кримінально-виконавчої служби. Розмежовано поняття службові та трудові відносини. Сформовано висновки щодо диференціації та ефективності правового регулювання службових та трудових відносин.

Ключові слова: персонал Державної кримінально-виконавчої служби України, трудові відносини, праця, служба, службово-трудова правовідносини, правоохоронні органи, диференціація, службовець, працівник, державний службовець.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) перед законодавцем постає низка завдань щодо створення ефективного механізму проходження служби та організації праці пенітенціарного персоналу, а також створення нормальних умов для їх служби. Реалізація покладених завдань на ДКВС України прямо залежить від організації служби і праці персоналу органів та установ ДКВС України. Для ефективного регулювання, надання соціального та правового захисту персоналу ДКВС України необхідне чітке визначення, в якій площині перебуває той чи інший пенітенціарій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що питання правового регулювання служ-

бових та трудових відносин персоналу правоохоронних органів України викликає науковий інтерес у вітчизняних учених. Деякі аспекти окресленого питання були розглянуті в рамках адміністративного, трудового, кримінально-виконавчого права в наукових працях, присвячених дослідженню управління органами та установами ДКВС.

Питання проходження служби, підбору та підготовки кадрів, дисциплінарної відповідальності пенітенціарних працівників знаходили відображення в працях таких учених, як: В. О. Аніщенко, С. К. Гречанюк, А. О. Галай, Т. А. Денисова, С. В. Зливко, В. В. Карелін, І. М. Коросташівець, М. М. Сикал, О. Г. Ткаченко, І. С. Яковець та ін.

Тематику правого регулювання службово-трудоових та зокрема трудових відносин персоналу правоохоронних органів України розглядали Д. С. Девізорів, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, М. І. Наньєва, Г. І. Чанишева та ін.

Метою статті є дослідження службових і трудових правовідносин пенітенціарного персоналу України та виділення їх ознак.

Виклад основного матеріалу. Питання диференціації службових та трудових відносин у Державній кримінально-виконавчій службі України досить специфічне, правовідносини, пов'язані з проходженням служби в правоохоронних органах України, безпосередньо співіснують з іншими правовідносинами, які виникають під час службової діяльності правоохоронця.

Як зазначає М. І. Іншин, диференціацію правового регулювання праці державних службовців необхідно проводити у випадках, коли цього вимагає специфіка їх праці, цілі і завдання державної служби та обов'язково в межах, встановлених загальними нормами законодавства про працю. У виключних випадках, якщо умови праці і служби державних службовців внаслідок проведеної диференціації погіршуються, потрібно на рівні спеціальних нормативно-правових актів передбачати додаткові пільги, привілеї та компенсації щодо тієї чи іншої категорії державних службовців [1, с. 136–143].

Здійснюючи трудову діяльність чи перебуваючи на службі, особа своїми діями залучається до праці, яка своєю чергою по-

роджує трудові, службові, цивільні, службово-трудова правовідносини.

Як зазначає В. Г. Грибан і О. В. Негодченко, праця – це цілеспрямована діяльність, у процесі якої людина, використовуючи спеціальні знаряддя (різноманітні інструменти, прилади, устаткування, машини тощо), впливає на природу з метою виробництва матеріальних благ, необхідних для задоволення своїх потреб. Праця має особливий характер і вимагає певної організації. Із фізіологічного погляду, це витрати фізичної і розумової енергії людського організму. Праця є необхідним і корисним процесом, за якого (проте за певних умов діяльності) людина може зазнавати впливу небезпечних і шкідливих чинників виробничого процесу, що негативно відбивається на її здоров'ї [2, с. 13].

Погорелова Л. Г. зазначає, що праця – складне явище, яке відіграє важливу соціальну роль і є не відділеним від самої людини, що створює умови для розвитку не лише людини, а й прогресу в цілому. За допомогою праці людина не лише задовольняє власні потреби, а й формується, як особистість, отримує новий досвід, постійно вдосконалює свої навички, які реалізує в процесі трудової діяльності. Під поняттям «праця» розуміємо виробничу, цілеспрямовану діяльність людини, направлену на виробництво матеріальних благ і покликану задовольнити власні потреби та інтереси, а також потреби суспільства й держави [3, с. 12].

Отже, вищезазначене дозволяє стверджувати, що таке явище, як праця, може породжувати трудові та службові відносини між працівником і роботодавцем.

Службова діяльність персоналу ДКВС України передбачає реалізацію заходів, пов'язаних з виконанням кримінальних покарань. Під час проходження служби службовцем ДКВС України виникають не тільки службові правовідносини, а і трудові, які своєю чергою безпосередньо регулюються нормами трудового законодавства.

Питання розмежування службових та трудових відносин обумовлено специфікою служби, яка має особливий характер, безпосередньою взаємодією з криміногенним середовищем, заходами, пов'язаними з ресоціалізацією, триманням під вартою,

конвоюванням та переміщенням засуджених чи ув'язнених та іншими заходами, які передбачають реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Згідно зі статтею 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» до персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України належать такі три категорії:

- 1) особи рядового і начальницького складу;
- 2) спеціалісти, які не мають спеціальних звань;
- 3) інші працівники, які працюють за трудовими договорами [4].

Варто зазначити, що особи рядового і начальницького складу та спеціалісти, які не мають спеціальних звань, але виконують адміністративну роботу належать до службовців, у таких працівників поряд із службовою діяльністю в окремих випадках виникає і трудова діяльність.

Інші працівники та робітники, які працюють за трудовим договором (контрактом), безумовно перебувають у трудових правовідносинах.

Отже, можемо виділити такі види правовідносин персоналу ДКВС України:

1) службові відносини (державно-службові) – це правовідносини, які виникають з моменту призначення на посаду до державного органу та їх апарату, з подальшим виконанням покладених завдань, функцій держави, реалізації державної політики. Такі відносини безпосередньо виникають між службовцем та державою в особі державного органу чи його апарату;

2) службово-трудова правовідносини – це відносини, які пов'язані з виконанням службових обов'язків у процесі проходження служби в державних органах чи установах, виникають на підставі внутрішніх документів (органу, відомства служби) та регулюються спеціально визначеними нормативно-правовими актами в окремих питаннях трудовим законодавством;

3) трудові правовідносини – це правовідносини, які виникають під час укладання трудового договору (контракту) між роботодавцем та найманим працівником (робітником), такі відносини регулюються нормами трудового права.

Отже, сам процес праці не завжди породжує трудові та службові відносини. Під час проходження служби у службовця

не тільки виникають службові, а в окремих випадках виникають трудові відносини з державою.

Як зазначено в приписах частини 5 статті 23 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», на осіб рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби поширюється соціальний захист поліцейських, визначений Законом України «Про Національну поліцію» [5], а також порядок і умови проходження служби, передбачені для поліцейських, але порядок застосування дисциплінарних стягнень регулюється Законом України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справи України».

За загальним правилом під час регулювання службово-трудових відносин персоналу ДКВС України, пріоритетними є норми спеціального законодавства, а трудове законодавство підлягає застосуванню у випадках, якщо нормами спеціального законодавства не врегульовано спірні правовідносини, або коли про це йдеться у спеціальному законі.

Зазначена позиція відповідає висновкам Верховного Суду, викладеним, зокрема, у постановях від 31.01.2018 р. по справі № 803/31/16, від 30.07.2019 р. по справі № 804/406/16, від 08.08.2019 р. по справі № 813/150/16. Відповідно до правової позиції Верховного Суду, викладеної у постанові від 07.03.2018 у справі № 807/211/17, під час вирішення справ щодо звільнення публічних службовців, пріоритетними є норми спеціальних законів, а норми трудового законодавства підлягають застосуванню лише у випадках, якщо нормами спеціальних законів не врегульовано спірних відносин, та коли про можливість такого застосування прямо зазначено у спеціальному законі [6; 7; 8; 9].

Отже, спеціальним нормативно-правовим актом, який регулює питання призначення, проходження та звільнення зі служби в Державній кримінально-виконавчій службі України, є Закон України «Про Національну поліцію».

Трудові відносини виникають:

– у спеціалістів, які не мають спеціальних звань, але перебувають на державній службі та виконують адміністративну діяльність згідно із Законом України «Про державну службу», віднесення посад цих спеціалістів до відповідних категорій по-

сад державних службовців проводиться Кабінетом Міністрів України;

– в інших працівників, які не є ні особами рядового і начальницького складу, ні державними службовцями, але працюють у ДКВС на підставі укладених трудових договорів, тому такі відносини безпосередньо регулюються відповідно трудовим законодавством.

Прийняття на службу до ДКВС працівників для обіймання вакантних посад в органах та установах ДКВС здійснюється на підставі наказу Міністерства юстиції України від 27.02.2020 р. № 701/5 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на службу до Державної кримінально-виконавчої служби України на зайняття вакантних посад» (далі наказ № 701/5) [10]. На службу до Державної кримінально-виконавчої служби України приймаються на конкурсній, добровільній, контрактній основі громадяни України, які спроможні за своїми особистими, діловими та моральними якостями, віком, освітнім і професійним рівнем та станом здоров'я ефективно виконувати відповідні службові обов'язки. Кваліфікаційні вимоги до професійної придатності визначаються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Під час прийняття на службу може бути встановлений строк випробування до шести місяців [10].

Не може бути прийнята на службу особа, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Вищезгаданий наказ № 701/5 визначає саму процедуру та умови проведення конкурсу на службу до ДКВС України на обіймання вакантних посад. Конкурс для обіймання вакантних посад проводять у Міністерстві юстиції, міжрегіональних територіальних органах, Департаменті з питань виконання кримінальних покарань, слідчих ізоляторах. Рішення про оголошення та проведення конкурсу приймається суб'єктом (організатором/керівником) і оформлюється відповідним наказом, у якому визначаються умови та зазначаються вакантні посади.

В умовах про проведення конкурсу зазначаються: місце проведення конкурсу; назва вакантної посади; кількість та назви етапів проведення конкурсу; стислий зміст службових обов'язків; умови грошового забезпечення; вимоги щодо рівня освіти, досвіду роботи, в тому числі в ДКВС України; вимоги щодо знання загального та спеціального законодавства, яке пов'язане із виконанням службових обов'язків на посаді, на яку оголошено конкурс; вимоги до компетентності; інформація щодо строковості чи безстроковості призначення на посаду; перелік документів, необхідних для участі в конкурсі, та строк їх подання; дата початку конкурсу та місце його проведення; інформація про прийняття суб'єктом призначення рішення щодо оприлюднення інформації про кандидатів та публічне їх обговорення, проведення відеофіксації всіх етапів конкурсу; власне ім'я та прізвище, номер телефону та адреса електронної пошти особи, яка надає додаткову інформацію з питань проведення конкурсу [10].

Важливим є те, що заборонено заміщати та призначати інших осіб на вакантні посади в момент організації та проведення конкурсу. За рішенням суб'єкта призначення конкурс може складатися з кількох етапів, про що зазначається в умовах про проведення конкурсу: перевірка рівня фізичної підготовки; співбесіда. Співбесіда є обов'язковим етапом проведення конкурсу. Інформація про проведення конкурсу оприлюднюється службою персоналу відповідних органів і установ на офіційному вебпорталі органу або установи, в якому проводиться конкурс, або на офіційному вебпорталі органу вищого рівня. Кандидат на вакантну посаду, який виявив бажання взяти участь у конкурсі, до конкурсної комісії подає заяву (рапорт), в якій (якому) вказує про намір взяти участь у конкурсі. Надає письмову згоду на обробку персональних даних та їх оприлюднення. Кандидати, які відповідають вимогам, визначеним у статті 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», та умовам конкурсу, визначеними в оголошенні про проведення конкурсу, допускаються до участі в конкурсі. Служба персоналу органу або установи, де проводиться конкурс, інформує кандидатів про допуск/недопуск до участі в конкурсі за допомогою телекомунікаційного зв'язку не пізніше

ніж за один робочий день до дати початку етапу конкурсу та конкурсну комісію. Конкурсний склад комісії не менше п'яти членів, у тому числі враховуючи голову та секретаря. Голова комісії визначається в наказі про створення конкурсної комісії. Посаду секретаря конкурсної комісії обирають серед працівників, які працюють у відповідному органі чи установі. До складу конкурсної комісії в ДКВС України, що утворюється в Міністерстві юстиції України, входять працівники Міністерства юстиції України; що утворюються в органах – входить не менше одного представника Міністерства юстиції України; що утворюються в установах – входить не менше одного представника відповідних міжрегіональних територіальних органів Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань. За рішенням конкурсної комісії для проведення оцінки відповідності професійної компетентності кандидата встановленим вимогам до її роботи можуть залучатися науковці та експерти у відповідній сфері, в тому числі з інших державних органів. Рішення конкурсної комісії оформлюється протоколом та підписується всіма присутніми на засіданні членами конкурсної комісії. Кожен член конкурсної комісії має право додати до протоколу окрему думку щодо змісту та обставин засідання конкурсної комісії не пізніше наступного дня після ознайомлення з протоколом. Надана окрема думка до протоколу засідання конкурсної комісії є невід'ємною частиною такого протоколу. Служба персоналу органу чи установи не пізніше наступного робочого дня після підписання протоколу повідомляє кандидата засобами телекомунікаційного зв'язку про результати оцінювання. Після проведення співбесіди та бажання кандидата проходити службу на вакантній посаді видається наказ про його призначення.

Отже, можна зробити висновок, що наказ про призначення службовця є підставою виникнення службових чи трудових обов'язків. Так, наприклад, до персоналу ДУ «Центр пробації» входять працівники, які працюють за трудовим договором (контрактом), державні службовці та особи начальницького складу. До ДУ «Центр охорони здоров'я ДКВС України» входять державні службовці, які виконують адміністративну роботу, та працівники, які працюють за трудовим договором (контрактом).

Як було окреслено в наших попередніх дослідженнях, питання регулювання праці та служби зокрема, з працівниками, які не мають спеціальних звань, але займаються науково-педагогічною діяльністю у закладі вищої освіти ДКВС України (Академії ДПТС), та які на конкурсній основі пройшли відбір – укладається контракт як з науково-педагогічними працівниками; з викладачами, які мають спеціальні звання та займаються науково-педагогічною діяльністю, службові відносини регулюються ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та ЗУ «Про Національну поліцію». Особливість правового регулюванням службових та трудових відносин обумовлено правовим статусом персоналу ДКВС [11, с. 107].

Варто зазначити, що період проходження служби в ДКВС зараховується особам рядового і начальницького складу – до вислуги років та страхового стажу; період роботи спеціалістів, які не мають спеціальних звань – до стажу державної служби та страхового стажу; працівникам, які не мають спеціальних звань, але займаються науково-педагогічною діяльністю у закладі вищої освіти ДКВС України (Академії ДПТС) – до стажу науково-педагогічної діяльності та страхового стажу; а іншим працівникам, які працюють за трудовими договорами – тільки до страхового стажу.

Висновки. Під поняттям службових (державно-службових) відносин необхідно розуміти, що це правовідносини, які мають особливий статус, адже вони прямо визначають статус державного службовця, виникають з моменту призначення на службу на підставі внутрішніх адміністративних нормативних актів (органу, відомства служби) та регулюються спеціально визначеними нормативно-правовими актами в окремих питаннях трудовим законодавством.

У сучасному законодавстві передбачено тісну взаємодію службових та трудових відносин, що своєю чергою породжують службово-трудова правовідносини, як комплексний вид правовідносин державних службовців незалежно від їх правового статусу та характеру державної служби.

Однак варто зауважити, в жодному нормативно-правовому акті, що регулює трудові і службово-трудова відносини пенітенціар-

ного персоналу, так і не встановлено чітких меж загального і спеціального правового регулювання службово-трудових відносин.

Диференціація службових та трудових відносин пенітенціарного персоналу надає змогу не тільки комплексно розглянути службово-трудові відносини персоналу ДКВС України, а й виявити проблемні питання та особливості правового регулювання проходження служби і праці вищезгаданого персоналу.

Так, наприклад, Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» хоч і передбачає виникнення службово-трудових відносин персоналу ДКВС, але бланкетною нормою права відсилає до іншого нормативного акта, який визначає механізм проходження служби працівниками Національної поліції. Служба в Національній поліції та ДКВС України мають схожі ознаки правоохоронної діяльності, але не є ідентичними у процесі реалізації державної політики. Тому виникає проблема в доцільності такого регулювання служби, що своєю чергою ставить питання відкритим до пошуку визначення ефективного механізму регулювання службово-трудових відносин пенітенціарного персоналу в умовах сучасності. Вважаємо, що на законодавчому рівні необхідно закріпити норми регулювання проходження служби в спеціальному законодавстві, а саме в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу».

Список використаних джерел

1. Іншин М. І. Поняття диференціації правового регулювання в сфері державної служби України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 21. С. 136–143.
2. Грибан В. Г., Негодченко О. В. Охорона праці: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2009. 278 с.
3. Погорелова Л. Г. Загальнотеоретичні аспекти правового регулювання забезпечення безпеки праці. *Юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). Т. 2. С. 11–15.
4. Про Державну кримінально-виконавчу службу: Закон України від 23.05.2005 р. № 2713-IV. Дата оновлення: 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> (дата звернення: 10.05.2022).
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2017 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 01.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#n473> (дата звернення: 10.05.2022).

6. Постанова Верховного Суду України про визнання незаконним та скасування наказу про звільнення, стягнення середньомісячного заробітку за час вимушеного прогулу та зобов'язання вчинити дії від 31.01.2018 р. № 803/31/16. Верховний Суд України. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/71939117?q=%22%E2%84%96%20803%2F31%2F16%22> (дата звернення: 24.05.2022).

7. Постанова Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду про скасування наказу, поновлення на посаді та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу від 30.07.2019 р. № 804/406/16. Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83330924?q=%22%E2%84%96%20804%2F406%2F16%22> (дата звернення: 24.05.2022).

8. Постанова Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду про визнання протиправним і скасування наказу, поновлення на посаді та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу від 08.08.2019 р. № 813/150/16. Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83552362?q=%22%E2%84%96%20813%2F150%2F16%22> (дата звернення: 24.05.2022).

9. Постанова Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду про визнання протиправним і скасування наказу, поновлення на посаді, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу та відшкодування моральної шкоди від 07.03.2018 р. № 807/211/17. Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/72694055?q=%22807%2F211%2F17%22> (дата звернення: 24.05.2022).

10. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на службу до Державної кримінально-виконавчої служби України на зайняття вакантних посад: наказ Міністерства юстиції України від 27.02.2020 р. № 701/5. Дата оновлення: 27.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0222-20#Text> (дата звернення: 15.05.2022).

11. Шумна Л. П., Кисельов Д. В. Особливості правового регулювання службових та трудових відносин персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021*: збірник матеріалів конференції (м. Чернігів, 22–23 квіт. 2021 р.). Чернігів, 2021. С. 103–107.

Kyseliov D.,

Postgraduate Student of the Department
of State and Law Theory and History, Constitutional Law,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5080-9436

DIFFERENTIATION OF OFFICIAL AND LABOR RELATIONS OF PENITENTIARY PERSONNEL OF UKRAINE

The article is devoted to studying legal field of regulation of the process of penitentiary staff in Ukraine service and employment. In current conditions of reforming the State Criminal and Executive Service of Ukraine, the issue of effective legal regulation of labor and service in penitentiary bodies and institutions of Ukraine attracts considerable attention. The issue of differentiation of service and labor relations of penitentiary personnel of Ukraine in modern conditions of constructive development of the State Criminal and Executive Service of Ukraine is examined in this research. In the course of the research the basic concepts are defined: official relations, service-labor relations of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine. The normative-legal regulation of labor and service relations of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine are studied. The peculiarities of appointment to the civil service and further passing of such service in the State Criminal and Executive Service of Ukraine are determined. Peculiarities of legal regulation of employees' labor working in positions in the State Criminal and Executive Service of Ukraine under the employment agreement (contract) are considered. An analysis of the legal relations that the penitentiary staff face with in the process of service and work in the State Criminal and Executive Service of Ukraine. The article states that the normative legal acts regulating penitentiary personnel's labor and service-labor relations do not distinguish clear boundaries of general and special legal regulation of service-labor relations. It is determined that the differentiation of penitentiary personnel's service and labor relations allows not only to consider the service and labor relations of the staff comprehensively, but also to identify problematic issues and peculiarities of legal regulation of service and work of the above mentioned entities.

Key words: *personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, labor relations, labor, service, labor relations, law enforcement agencies, differentiation, employee, worker, civil servant.*

References

1. Inshyn, M. I. (2003), „The concept of differentiation of legal regulation in the field of civil service of Ukraine”, *Bulletin of the National University of Internal Affairs*.
2. Hryban, V. H., Nehodchenko, O. V. (2009), *Occupational safety: a textbook*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv.
3. Pohorelova, L. H. (2018), „General theoretical aspects of legal regulation of occupational safety”, *Legal Bulletin*.
4. Ukraine (2005), *On the State Criminal and Executive Service: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. Update date: 01.04.2022, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> (accessed 10 May2022).

5. Ukraine (2017), *On National Police: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine*, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#n473> (accessed 10 May 2022).

6. Ukraine (2018), *Resolution of the Supreme Court of Ukraine On Declaring Illegal and Revoking the Order on Dismissal, Recovery of Average Monthly Earnings During Forced Absence and Obligation to Take Action*: Decision of the Supreme Court of Ukraine, the Supreme Court of Ukraine, Kyiv, available at: <https://verdictum.ligazakon.net/document/71939117?q=%22%E2%84%96%20803%2F31%2F16%22> (accessed 24 May 2022).

7. Ukraine (2019), *Resolution of the Supreme Court of Ukraine in the panel of judges of the Administrative Court of Cassation On Revocation of the Order, Reinstatement and Recovery of Average Earnings During Forced Absence*: Decision of the Supreme Court of Ukraine, the Supreme Court of Ukraine, Kyiv, available at: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83330924?q=%22%E2%84%96%20804%2F406%2F16%22> (accessed 24 May 2022).

8. Ukraine (2019), *Resolution of the Supreme Court of Ukraine in the panel of judges of the Administrative Court of Cassation On Declaring Illegal and Revoking the Order, Reinstatement and Recovery of Average Earnings During the Forced Absence*: the Decision of the Supreme Court of Ukraine, the Supreme Court of Ukraine, Kyiv, available at: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83552362?q=%22%E2%84%96%20813%2F150%2F16%22> (accessed 24 May 2022).

9. Ukraine (2018), *Resolution of the Supreme Court of Ukraine in the panel of judges of the Administrative Court of Cassation On Declaring and Revoking the Order, Reinstatement and Recovery of Average Earnings During the Forced Absence and Compensation for Non-Pecuniary Damage*: Decision of the Supreme Court of Ukraine, Supreme Court of Ukraine, Kyiv, available at: <https://verdictum.ligazakon.net/document/72694055?q=%22807%2F211%2F17%22> (accessed 24 May 2022).

10. Ukraine (2020), *On Approval of the Procedure for Conducting a Competition for Service in the State Criminal and Executive Service of Ukraine to Fill Vacant Positions*: Order of the Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0222-20#Text> (accessed 25 March 2022).

11. Shumna, L. P., Kyseliov, D. V. (2021), „Peculiarities of legal regulation of service and labor relations of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine”, *Current Issues of Theory and Practice in the Field of Law, Education, Social and Behavioral Sciences – 2021*: collection of papers of International scientific and practical conference (Chernihiv, 22–23 April 2022).

УДК 346.9:341.1/8

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.050

Коверзнев В. О.,

доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені
В. К. Макутова Національної академії наук України», м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-4228-1368;

Пономарьов С. П.,

доктор юридичних наук, начальник Державного
науково-дослідного інституту технологій кібербезпеки
та захисту інформації, м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-0263-9089

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ МІЛІТАРНИМ ВПЛИВОМ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Проаналізовано можливі механізми відшкодування збитків, завданих мілітарним впливом Російської Федерації економіці України, її громадянам і суб'єктам господарювання. Обґрунтовано необхідність реформування міжнародної системи колективної безпеки шляхом розширення компетенції та зміни процедури ухвалення рішень статутними органами Організації Об'єднаних Націй у питаннях забезпечення миру, з метою припинення агресивних дій постійного члена Ради Безпеки.

Ключові слова: відшкодування збитків, мілітарний вплив на економіку, закони та звичаї ведення війни, судовий імунітет держави.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 р. Російська Федерація розв'язала агресивну війну проти незалежної держави України, яка супроводжується цілеспрямованим знищенням об'єктів інфраструктури, промисловості та сільського господарства, житлового фонду, культурних цінностей, а також іншого майна, що належить до державної, комунальної та приватної форм власності. Використання потужного озброєння призводить до погіршення якості земель сільськогосподарського призначення, знищення лісового фонду, негативно впливає на екологію цілих регіонів держави.

За інформацією Міністерства економіки України, станом на 22.04.2022 загальні збитки економіки через війну, враховуючи як прямі, так і непрямі втрати (зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), коливаються від \$564 до \$600 млрд. Зокрема, ворогом знищено: 23 117 км автомобільних доріг,

32 182 м² житлової площі, 11 аеропортів, 11 військових аеродромів, 206 закладів охорони здоров'я, 277 мостів, 623 заклади середньої та вищої освіти, 408 дитячих садочків, 68 адміністративних будівель, 91 релігійну споруду, 17 торговельних центрів, 109 культових споруд, 116 складських об'єктів [1]. Остаточний розмір збитків, завданих державі, громадянам України та суб'єктам господарської діяльності, на сьогодні не встановлено, оскільки бойові дії тривають і втрати щоденно збільшуються.

Після закінчення війни постане питання відновлення зруйнованої економіки України, а також повного відшкодування збитків, завданих державі, територіальним громадам і суб'єктам приватного права, що потребує пошуку ефективного механізму їх реального відшкодування та відновлення попереднього становища всіх, хто потерпів від злочинних дій держави-агресора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відшкодування збитків, завданих економіці України мілітарним впливом Російської Федерації як державою-агресором, є новою і недостатньо дослідженою.

Серед сучасних наукових доробок слід відмітити праці Р. С. Кіріна, присвячені дослідженню питань правового забезпечення оцінки мілітарного впливу на довкілля [2; 3], що містять загальну характеристику теоретичних положень у напрямку компенсації шкоди, завданої довкіллю та заподіяної порушенням екологічних прав громадян; огляд національної правової бази відшкодування екологічної шкоди в Україні; визначення методологічних проблем механізму відшкодування екологічних збитків; розгляд проблем правозастосовчої практики в процесі відшкодування екологічної шкоди; аналіз особливостей правових інструментів реалізації стратегічних напрямів розвитку системи екологічної безпеки міста на основі виокремлення відповідних блоків міжнародного, європейського і національного рівнів, у тому числі щодо окремих регіонів, територій, об'єктів, які формуються в умовах глобалізації, суспільних трансформацій та мілітарного впливу на довкілля; аналіз базових джерел міжнародного екологічного права та міжнародного урбаністичного права, який дозволив виділити основні урбоекологічні та сучасні еколого-правові інструменти відповідно.

У роботах Р. С. Кіріна обґрунтовано необхідність використання апробованих експертних інструментів щодо збирання, систематизації та комплексної оцінки інформації та даних про вплив військових конфліктів на навколишнє середовище, але не розкриваються механізми відшкодування завданих збитків, що свідчить про актуальність обраної теми наукового дослідження.

Метою статті є аналіз наявних механізмів відшкодування збитків, завданих економіці України мілітарним впливом Російської Федерації, виявлення недоліків і формулювання пропозицій, спрямованих на підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. З метою гуманізації ведення у світі бойових дій 18.10.1907 р. у Гаазі було ухвалено IV Конвенцію про закони і звичаї війни на суходолі [4]. Додатком до цієї Конвенції є Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яка суттєво обмежує воюючі сторони у праві виборі засобів завдання шкоди супротивнику. Зокрема, забороняється атакувати чи бомбардувати незахищені міста, селища, житлові будинки чи споруди; при облогах і бомбардуваннях зобов'язується вжиття всіх необхідних заходів для того, щоб уберегти, наскільки це можливо, будівлі, призначені для цілей релігії, мистецтва, науки чи благодійності, історичні пам'ятки, госпіталі та місця, де зібрані хворі і поранені, за умови, що вони не використовувалися в цей час для військових цілей (статті 2, 25, 27 Положення). За приписом статті 3 IV Конвенції воююча сторона, яка порушує норми Положення, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави; вона є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил.

Відповідно до статей 2, 53 Женевської конвенції про захист цивільного населення від 12.08.1949 р., яка застосовується до всіх випадків міждержавного збройного конфлікту, під час війни будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій, забороняється, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій [5].

З метою доповнення і подальшого розвитку положень Женевської конвенції 08.06.1977 р. ухвалено Додатковий протокол, який під час ведення воєнних дій забороняє: нападати на цивільні об'єкти; здійснювати будь-які ворожі акти, спрямовані проти історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культів, які є культурною або духовною спадщиною народів; піддавати нападу або знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення; використовувати методи або засоби ведення війни, що мають на меті завдати шкоди природному середовищу й тим самим завдати шкоди здоров'ю або виживанню населення (статті 52–55) [6].

07.05.2022 р. почав діяти Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України». Цим Законом викладено в іншій редакції Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», частиною дев'ятою статті 5 якого передбачено покладення повного відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію; зазначається, що держава Україна всіма можливими засобами повинна сприяти потерпілим особам у відшкодуванні матеріальної та моральної шкоди, завданої Російською Федерацією [7].

Отже, чинне міжнародне гуманітарне право та національне законодавство України покладає саме на Російську Федерацію як державу, що розв'язала агресивну війну проти України, відповідальність за порушення правил і звичаїв ведення бойових дій, а також обов'язок повного відшкодування завданих цими діями збитків.

У статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) закріплено принцип суверенної рівності всіх його членів [8].

Правовий зміст цього принципу розкрито в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту

ООН [9]. Так, згідно з *принципом суверенної рівності* всі держави мають однакові права та обов'язки і є повноправними членами міжнародного співтовариства.

Принцип суверенної рівності містить такі елементи: юридичну рівність держав; наявність у кожної держави повного суверенітету; недоторканність територіальної цілісності і політичної незалежності держав; обов'язок поважати правосуб'єктність інших держав; право держав вільно обирати і розвивати політичні, соціальні, економічні та культурні системи; обов'язок кожної держави сумлінно виконувати свої міжнародні зобов'язання і мирно співіснувати з іншими державами.

Принцип суверенітету держави поширюється на функціонування її законодавчої, виконавчої та судової влади. Виходячи із закріпленого на міжнародному рівні принципу суверенітету держави, рішення національних судів однієї держави, не мають юридичного значення для іншої суверенної держави, якщо остання попередньо не надала своєї згоди на визнання їхньої юрисдикції на своїй території. Зазначене фактично унеможливує реальне виконання потенційних рішень загальних і господарських судів України про відшкодування збитків, завданих мілітарним впливом Російської Федерації.

Такий висновок впливає й з положень частини першої статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», в якій закріплено, що пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України [10].

Розглядаючи справу за позовом фізичної особи у власних інтересах та від імені малолітніх дітей, пред'явленим до Російської Федерації про відшкодування моральної шкоди, завданої цій особі та її дітям у зв'язку із загибеллю чоловіка й батька її дітей унаслідок збройної агресії Російської Федерації на тери-

торії України, 14.04.2022 р. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду ухвалив постанову по справі № 308/9708/19, в якій сформулював правовий висновок про те, що в таких справах суд має право ігнорувати імунітет Російської Федерації та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни [11].

Ухвалюючи судові рішення Верховний Суд послався на те, що Закон України «Про міжнародне приватне право» встановлює судовий імунітет щодо іноземної держави за відсутності згоди компетентних органів відповідної держави на залучення її до участі у справі в національному суді іншої держави. Водночас як Європейська конвенція про імунітет держав, ухвалена Радою Європи 16.05.1972 р., так і Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнята резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї ООН від 02.12.2004 р., передбачають, що держава не має права посилається на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду. Україна не є учасницею жодної із цих конвенцій. Однак вони відображають тенденцію розвитку міжнародного права щодо визнання того, що існують певні межі, в яких іноземна держава має право вимагати імунітет у цивільному процесі. Починаючи з 2014 р. Російська Федерація чинить збройну агресію проти України. Постановою Верховної Ради України від 14.04.2022 р. щодо заяви ВРУ «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» дії Збройних сил, політичного і військового керівництва Росії під час збройної агресії проти України, яка розпочалася 24.02.2022 р., визнано геноцидом Українського народу. Визначаючи, чи поширюється на Російську Федерацію судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд урахував, що: предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України; місцем завдання шкоди є територія суверенної держави – України; шкода, завдана агентами Російської Федерації, які порушили принципи та цілі,

закріплені в Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави – України; вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено в Статуті ООН; – національне законодавство України керується тим, що, за загальним правилом, шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом генерального делікту).

Тобто Верховний Суд виходив із того, що в разі застосування деліктного винятку будь-який спір, що виник на території України у громадянина України, навіть з іноземною країною, може бути розглянутий і вирішений судом України як належним та повноважним судом.

У справі № 308/9708/19 Верховний Суд також встановив, що у зв'язку з розв'язаною Російською Федерацією військовою агресією, 24.02.2022 р. Україна розірвала з агресором дипломатичні відносини, що унеможливило з цієї дати направлення різних запитів і листів до посольства Російської Федерації в Україні з огляду на припинення його роботи на території України. Вказана обставина, на думку Верховного Суду, звільняє від обов'язку направлення до посольства Російської Федерації в Україні запитів щодо її згоди бути відповідачем у справах про відшкодування збитків у зв'язку із вчиненням збройної агресії та ігноруванням нею суверенітету й територіальної цілісності Української держави.

Оскільки за статтею 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів України», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, і повинні враховуватися іншими судами під час застосування таких норм права [12], – наведена постанова Верховного Суду від 14.04.2022 р. у справі № 308/9708/19 фактично відкриває шлях для розгляду справ про відшкодування збитків, завданих збройною агресією Російської Федерації на

території України за позовами суб'єктів господарювання та суб'єктів цивільних правовідносин, які є потерпілими від цієї агресії, у господарських і загальних судах України, при цьому значно спрощує саму процедуру розгляду таких справ національними судами, тому як звільняє суди від обов'язку отримання дозволу Російської Федерації бути відповідачем у цих справах, через можливість ігнорування її судового імунітету та відсутність потреби направлення державі-агресору викликів до суду з повідомленням про час і місце розгляду справ.

Як відомо, 16.03.2022 р. Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив рішення про зупинення членства Російської Федерації в Раді Європи [13]. Вказане рішення обумовлено вчиненням Російською Федерацією дій, несумісних зі Статутом організації. У відповідь на це рішення того ж дня Росія офіційно повідомила Комітет Міністрів Ради Європи про намір денонсувати всі підписані та ратифіковані нею в рамках Ради Європи міжнародні договори (понад 200 договорів), в тому числі Європейську Конвенцію про захист прав людини, і відповідно – вийти з-під юрисдикції Європейського суду з прав людини. Денонсація Конвенції набере чинності через 6 місяців після подання відповідної заяви (16.09.2022 р.). Після цієї дати Європейський суд з прав людини втратить компетенцію вирішувати справи, в яких відповідачем є Російська Федерація. Водночас і вказана держава не зможе посилатися на гарантії статті 6 Конвенції (право на справедливий суд), а тому сформульовані Верховним Судом правові висновки про можливість ігнорування судового імунітету Російської Федерації у справах про відшкодування збитків та розгляд таких справ без повідомлення держави-агресора, які не повною мірою узгоджуються із закріпленням у національному законодавстві принципом змагальності господарського та цивільного судочинства, вже не будуть предметом розгляду Європейського суду з прав людини.

Таким чином, можна стверджувати, що постановою Верховного Суду від 14.04.2022 р. створено механізм захисту прав осіб, які зазнали збитків від воєнної агресії Російської Федерації, в національних судах України.

Однак на сьогодні залишається невирішеною проблема реального виконання судових рішень у таких справах з огляду на наступне. Статтею 53 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, учасниками якої є Україна і Російська Федерація, передбачено, що клопотання про дозвіл примусового виконання рішення подається в компетентний суд Договірної Сторони, де рішення підлягає виконанню. Воно може бути подано й у суд, що виніс рішення у справі в першій інстанції. Цей суд надсилає клопотання судові, компетентному винести рішення по клопотанню [14].

Отже, рішення загальних і господарських судів України про відшкодування збитків, що будуть ухвалені проти Російської Федерації, можуть бути виконані на території держави-агресора лише в разі надання дозволу на примусове виконання компетентним судом Російської Федерації. Зрозуміло, що такий дозвіл ніколи не буде наданий, що унеможливить виконання рішень національних судів України на території Російської Федерації.

Виходячи з цього є доцільним ухвалення Верховною Радою України спеціального закону, який дозволяє державній виконавчій службі або іншому органу, до компетенції якого законом буде віднесено виконання таких рішень, звертати стягнення на майно Російської Федерації, що знаходиться на території України, або на майно громадян України, визнаних судами винними в скоєнні злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю, та спрямовувати отримані від його реалізації кошти на погашення заборгованості по рішенням судів про відшкодування збитків, завданих збройною агресією Російської Федерації. Слід зазначити, що склади злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю, вже встановлено нещодавно ухваленим Верховною Радою України Законом від 03.03.2022 р. № 2108-IX, яким доповнено Кримінальний кодекс України статтею 111¹ (колабораційна діяльність) [15].

Оскільки активів Російської Федерації, що знаходяться на території України, а також активів громадян України, засуджених за колабораційну діяльність, буде недостатньо для повного відшкодування всіх збитків, завданих збройною агресією, убагацьється необхідним укладення Україною двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів про пошук активів Російської

Федерації на територіях інших держав, їх арешт і передачу Україні для відшкодування збитків, які визнано і стягнуто рішеннями національних судів. Така позиція узгоджується з розглянутими вище приписами статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Другим напрямом відшкодування збитків, завданих мілітарним впливом Російської Федерації, є застосування механізмів ООН.

Так, главою VII Статуту ООН передбачено комплекс заходів у разі загрози миру, порушень миру та актів агресії (статті 39–42), зокрема: надання рекомендацій щодо підтримання миру; вимога виконання необхідних тимчасових заходів, пов'язаних з використанням збройних сил; повне або часткове розірвання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо та інших відносин, а також розрив дипломатичних відносин; демонстрація або блокада, інші операції повітряних, морських або сухопутних сил членів ООН.

За статтею 44 Статуту ООН правом застосування сили до держави-порушника міжнародного права або інших заходів примусового характеру наділена виключно Рада Безпеки ООН.

Крім того, згідно зі статтями 93, 94 Статуту ООН усі члени організації *ipso facto* є учасниками Статуту Міжнародного Суду ООН і зобов'язані виконувати рішення Міжнародного Суду ООН по справі, в якій вона є стороною. В разі невиконання зобов'язання, покладеного на нього рішенням Суду, інша сторона може звернутися до Ради Безпеки ООН, яка може, якщо визнає необхідним, зробити рекомендації або вирішити про застосування заходів для приведення рішення до виконання.

Через збройну агресію Росії Україна звернулася за захистом до Міжнародного Суду ООН, який 16.03.2022 р. оголосив рішення по справі щодо геноциду та зобов'язав Російську Федерацію негайно призупинити всі військові дії в Україні [16]. Проте остання порушила свої міжнародні зобов'язання, що випливають із членства в ООН, та відмовилася виконувати вказане рішення. У таких умовах Україна позбавлена можливості розрахувати на застосування щодо неї гарантій безпеки, передбачених Статутом ООН, оскільки за змістом статті 23 цього Статуту Російська Фе-

дерація є постійним членом Ради Безпеки і має право вето під час ухвалення будь-яких рішень, віднесених до компетенції Ради Безпеки (за винятком процедурних питань).

Наведене свідчить про неефективність сучасної системи міжнародної безпеки, створеної в рамках ООН одразу після закінчення Другої світової війни, та її неспроможність протистояти збройній агресії, яку вчиняє проти України Російська Федерація як постійний член Ради Безпеки ООН, наділений правом вето під час ухвалення рішень, що стосуються миру та безпеки.

Для забезпечення належного функціонування органів ООН та підвищення їх ефективності слід реформувати процедуру ухвалення рішень Радою Безпеки, до компетенції якої віднесено розгляд питань з підтримання міжнародного миру та безпеки, і в цих питаннях уповноваженої діяти від імені ООН.

Одним із шляхів подолання вказаної проблеми є внесення до глави VII Статуту ООН змін, що передбачатимуть відсторонення постійного члена Ради Безпеки ООН, який вчинив акт агресії, від голосування під час вирішення питань, що стосуються миру та безпеки, – з метою подолання негативних наслідків його агресивних дій та спонукання постійного члена Ради Безпеки ООН до припинення агресивних дій щодо іншої держави, а також для забезпечення виконання рішень Міжнародного Суду ООН.

Проблема подолання права вето держави-члена Ради Безпеки ООН може бути вирішена і шляхом наділення Генеральної Асамблеї ООН повноваженнями вирішувати питання миру та безпеки в разі, якщо їх порушником є постійний член Ради Безпеки ООН, що потребує внесення відповідних доповнень до Статуту ООН.

Запропоновані варіанти подолання права вето Російської Федерації дозволить розблокувати діяльність Ради Безпеки ООН під час вирішення питання забезпечення миру на території України і надасть можливість відшкодування завданих війною збитків. Інструментом такого відшкодування може бути створення у складі ООН Компенсаційної комісії, що діятиме як допоміжний орган цієї організації, за прикладом діяльності Фонду, утвореного Резолюцією Ради Безпеки ООН від 03.04.1991 р.

№ 687, що займається питаннями відшкодування збитків, завданих військовим конфліктом, спровокованим у серпні 1990 року Іраком проти Кувейту [17].

Висновки. Збитки, завдані економіці України, її громадянам і суб'єктам господарювання внаслідок мілітарного впливу Російської Федерації, можуть бути відшкодовані в національних загальних і господарських судах, а також із застосуванням механізмів ООН.

Чинне законодавство України та міжнародно-правові акти не повною мірою забезпечують реальне відшкодування збитків, завданих мілітарним впливом Російської Федерації, в зв'язку з чим підлягає вдосконаленню та подальшому розвитку шляхом:

1) ухвалення Верховною Радою України спеціального закону, який дозволить компетентному органу держави звертати стягнення на майно Російської Федерації, що знаходиться на території України, а також на майно громадян України, засуджених на колабораційну діяльність, та спрямовувати отримані від його реалізації кошти на погашення заборгованості по рішенням судів про відшкодування збитків, завданих збройною агресією Російської Федерації;

2) укладення Україною двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів про пошук активів Російської Федерації на територіях інших держав, їх арешт і передачу Україні для відшкодування збитків, завданих збройною агресією Російської Федерації, стягнутих рішеннями національних судів.

Існує нагальна необхідність реформування процедури ухвалення статутними органами ООН рішень, що стосуються забезпечення миру та безпеки, шляхом внесення до глави VII Статуту ООН змін, що передбачатимуть відсторонення постійного члена Ради Безпеки ООН, який вчинив акт агресії щодо іншої держави, від голосування під час вирішення питань, що стосуються миру та безпеки, або наділення Генеральної Асамблеї ООН повноваженнями вирішення питань миру та безпеки в разі, якщо їх порушником є постійний член Ради Безпеки ООН.

Доцільно створення при ООН Компенсаційної комісії, яка, діючи як допоміжний орган цієї організації, займатиметься накопиченням і виплатою Україні коштів, призначених для відш-

кодування збитків, завданих збройною агресією Російської Федерації, отриманих від реалізації її активів, розташованих на територіях інших країн.

Список використаних джерел

1. Тарасовський Ю. Прямі втрати України через руйнування інфраструктури зросли за тиждень на \$4,45 млрд: проєкт «Росія заплатить». URL: <https://forbes.ua/news/pryami-vtrati-ukraini-cherez-ruynuvannya-infrastrukturi-zrosli-na-445-mlrd-proekt-rosiya-zaplatit-22042022-5610> (дата звернення: 20.05.2022).

2. Кірін Р. С. Правові інструменти реалізації стратегічних напрямів розвитку системи екологічної безпеки міста: наукова доповідь на вченій раді Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макугова Національної академії наук України» (м. Київ, 27 квітня 2022 р.). URL: <http://www.iepd.kiev.ua/?p=13304> (дата звернення: 20.05.2022).

3. Кірін Р. С. Проблеми правового забезпечення оцінки мілітарного впливу на довкілля: теорія, методологія та практика / *The XVII International Scientific and Practical Conference «Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice»*, May 03–06, 2022, Tokyo, Japan. 1153 p. С. 347–357. URL: <https://isg-konf.com/multidisciplinary-academic-notes-theory-methodology-and-practice/DOI-10.46299/ISG.2022.1.17> (дата звернення: 20.05.2022).

4. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 20.05.2022).

5. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 20.05.2022).

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 20.05.2022).

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України від 21.04.2022 р. № 2217-IX. *Голос України*. 2022. № 98.

8. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 20.05.2022).

9. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між держави у відповідності із Статутом Організації Об'єднаних Націй: прийнята резолюцією 2526 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24.10.1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення: 20.05.2022).

10. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.

11. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 14.04.2022 р. у справі № 308/9708/19. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSP07505?an=11> (дата звернення: 20.05.2022).

12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

13. Матвійчук О. Наслідки зупинення членства Росії в Раді Європи та як ними скористатися Україні. URL: <https://zmina.info/columns/naslidky-zupynennya-chlenstva-rosiyi-v-radi-yevropy-ta-yak-numy-skorystatusya-ukrayini/> (дата звернення: 20.05.2022).

14. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993: ратифіковано із застереженнями Законом України від 10.11.1994 № 240/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення: 20.05.2022).

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. *Голос України*. 2022. № 56.

16. Міжнародний суд ООН в Гаазі зобов'язав Росію негайно призупинити воєнні дії в Україні. URL: <https://suspilne.media/238886-zadobu-ppo-zbili-7-povitranih-cilej-genstab/> (дата звернення: 20.05.2022).

17. Ситуація у відносинах між Іраком і Кувейтом: Резолюція Ради Безпеки ООН від 03.04.1991 р. № 687. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35634502&pos=55;43#pos=55;-43 (дата звернення: 20.05.2022).

Koverznev V.,

Doctor of Sciences (Law), Professor, Senior Scientific Researcher,
State organization “V. Mamutov Institute of Economic and Legal
Research of the National Academy of Sciences of Ukraine”, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4228-1368;

Ponomarov S.,

Doctor of Sciences (Law), Head of Cybersecurity
and Information Protection Department, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0263-9089

LEGAL MECHANISMS OF COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED BY MILITARY IMPACT ON THE UKRAINIAN ECONOMY

On February 24, 2022, the Russian Federation launched an aggressive war against independent Ukraine, which was accompanied by the deliberate destruction of infrastructure, industry and agriculture, housing, cultural values, and other property belonging.

The maintained analysis led to the conclusion that the damage caused to the Ukraine's economy, its citizens and businesses due to the military influence of the Russian Federation can be compensated in the general and commercial courts of Ukraine, as well as using UN mechanisms.

The author of the article substantiates the following: the expediency of adopting a special law by the Verkhovna Rada of Ukraine, which will allow the competent state body to collect on the property of the Russian Federation located on the territory of Ukraine or on the property of persons recognized as its collaborators; the decision of the courts to compensate for the damage caused by the armed aggression of the Russian Federation; the need for Ukraine to conclude bilateral and multilateral international agreements on the search for assets of the Russian Federation in the territories of other states, their arrest and transfer to Ukraine in order to compensate for losses caused by armed aggression of the Russian Federation, recognized and recovered by national courts.

The need to reform the United Nations peacekeeping process by amending Chapter VII of the Charter of the United Nations to remove a permanent member of the United Nations Security Council for an act of aggression has been demonstrated in respect of another state, from voting in matters of peace and security or empowering the General Assembly of the United Nations to decide matters of peace and security if they are violated by a permanent member of the United Nations Security Council.

Key words: *compensation for damages, military influence on the economy, laws and customs of war, judicial immunity of the state.*

References

1. Tarasovskyi, Yu. (2022), *Ukraine's direct losses due to infrastructure destruction increased by \$ 4.45 billion in a week: “Russia*

will pay” project, available at: <https://forbes.ua/news/pryami-vtrati-ukraini-cherez-ruynuvannya-infrastrukturi-zrosli-na-445-mlrd-proekt-rosiya-zaplatit-22042022-5610> (accessed 20 May 2022).

2. Kirin, R. S. (2022), *Legal instruments for the implementation of strategic directions of development of the city’s environmental safety system*: scientific report at the Academic Council of the State organization “V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine”, Kyiv, available at: <http://www.iepd.kiev.ua/?p=13304> (accessed 20 May 2022).

3. Kirin, R. S. (2022), *Problems of legal support for the assessment of military impact on the environment*: theory, methodology and practice, the XVII International Scientific and Practical Conference “Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice”, Japan, available at: <https://isg-konf.com/multidisciplinary-academic-notes-theory-methodology-and-practice/DOI-10.46299/ISG.2022.1.17> (accessed 20 May 2022).

4. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land dated 18 October 1907, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (accessed 20 May 2022).

5. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War dated 12 August 1949, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (accessed 20 May 2022).

6. Additional Protocol to the Geneva Conventions dated 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts dated 8 June 1977, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (accessed 20 May 2022).

7. Ukraine (2022), On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Regulation of the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, *Voice of Ukraine*, No. 98.

8. Charter of the United Nations: adopted on 26 June 1945, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (accessed 20 May 2022).

9. Declaration on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation between States in Accordance with the Charter of the United Nations: Adopted by UN General Assembly Resolution 2526 (XXV) on 24 October 1970, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (accessed 20 May 2022).

10. Ukraine (2005), On International Private Law: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 32, P. 422.

11. Ukraine (2022), Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court dated 14 April 2022 in the case № 308/9708/19, available at: <https://ips.ligazakon.net/document/VSP07505?an=11> (accessed 20 May 2022).

12. Ukraine (2016), On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 31, Art. 545.

13. Matviichuk, O. (2022), Consequences of the suspension of Russia's membership in the Council of Europe and how to use them in Ukraine, available at: <https://zmina.info/columns/naslidky-zupynennya-chlenstva-rosiyi-v-radi-yevropy-ta-yak-nymy-skorystatsya-ukrayini/> (accessed 20 May 2022).

14. Convention on Legal Aid and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Cases dated 22 January 1993: entered in force with reservations by the Law of Ukraine on 10 November 1994 № 240/94-BP, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (accessed 20 May 2022).

15. Ukraine, (2022), On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, *Voice of Ukraine*, No. 56.

16. The UN International Court of Justice in Hague has ordered Russia to suspend hostilities in Ukraine immediately, available at: <https://suspilne.media/238886-za-dobu-ppo-zbili-7-povitranih-cilej-genstab/> (accessed 20 May 2022).

17. Situation in Iraq-Kuwait relations: UN Security Council resolution dated 03 April 1991 № 687, available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35634502&pos=55;43#pos=55;-43 (accessed 20 May 2022).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.13:35.075.5:343.9:336](477)
DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.067

Карелін В. В.,

доктор юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем педагогіки у військовій сфері науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру,

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-6271-2447;

Макаренко О. О.,

аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-0493-0710

СТАНОВЛЕННЯ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Стаття присвячена науковому аналізу та дослідженню організаційно-правових засад щодо становлення й діяльності Бюро економічної безпеки України. Визначено місце в правоохоронній системі Бюро економічної безпеки України як центрального органу виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави.

Ключові слова: Бюро економічної безпеки України, аналітична функція, правоохоронний орган, ризики у сфері економіки, Рада громадського контролю, превенція економічних правопорушень, підслідність.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні здійснюється реформування економічної складової правоохоронних органів та створення абсолютно нового органу Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ України), на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування фінансової системи держави. Передумовою створення ор-

гану, який би здійснював запобігання правопорушенням у сфері фінансів, став неефективний наявний механізм протидії виявам економічної злочинності в Україні. Ліквідація Державної фіскальної служби – це кінцевий етап реформи податкових органів в Україні. Створення БЕБ України з метою боротьби з кримінальними правопорушеннями у фінансовій сфері є кроком до розбудови сильної, незалежної країни та пріоритетною вимогою Міжнародного валютного Фонду, яка була внесена до Меморандумів про економічну та фінансову політику за 2017 та 2018 рр.

Хоча Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Бюро економічної безпеки України», проте через низку організаційних питань цей орган не запрацював вчасно, а кінцевий термін його запуску було перенесено ще на два місяці. Без усунення низки недоліків повноцінний запуск роботи БЕБ України може бути відтерміновано ще не на один місяць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правовою основою дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економічної діяльності стали праці М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. В. Голіни, Н. О. Гуторової, І. М. Даньшина, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, О. І. Перепелиці, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, В. І. Шакуна, В. Ю. Шепітька та ін.

Метою статті є дослідження проблемних питань щодо створення та діяльності БЕБ України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням у фінансовій сфері в Україні.

Виклад основного матеріалу. 28 січня 2021 року Верховна Рада України ухвалила Закон України, який визначає правові основи організації та діяльності БЕБ України [1].

Так, Законом України «Про Бюро економічної безпеки України» передбачено створення в Україні принципово нового правоохоронного органу – БЕБ України. Таким чином, БЕБ України стане єдиним органом, який здійснюватиме запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень у сфері фінансів.

Передбачено, що цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування. Однак фактично діяльність

БЕБ України починається з дня оголошення Кабінетом Міністрів України про початок діяльності цього органу, але не пізніше ніж через шість місяців з дня набрання чинності цим Законом.

БЕБ України – це центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. БЕБ України є юридичною особою публічного права та здійснює свої повноваження безпосередньо і через територіальні управління [1]. Вищезазначений правоохоронний орган є новим для нашої держави, він замінить органи Податкової міліції, економічні підрозділи в Національній поліції України та Службі безпеки України (далі – СБУ).

Розслідування фінансових зловживань проводила Національна поліція України та СБУ, а фіскальними порушеннями займалася Податкова міліція – спеціалізований підрозділ Державної фіскальної служби (далі – ДФС), що займалася боротьбою з податковими правопорушеннями та є органом досудового розслідування у справах про ухилення від оподаткування та порушення в бюджетній сфері. Тобто були різні органи, які виконували схожу або одну і ту ж функцію. Перетиналися і періодично конфліктували. Часто це призводило до того, що або всі органи займалися одним і тим же, або навпаки: по-справжньому резонансні справи залишалися без уваги, тому що «в семи няньок дитина недоглянута» [2]. Іншою проблемою, про яку воліють не згадувати в офіційних документах, є те, що сучасні органи доволі часто використовують свої повноваження не для боротьби з фінансовими злочинами, а для тиску на бізнес із метою отримання неправомірної вигоди або на замовлення конкурентів.

До прикладу, за даними Офісу генерального прокурора у 2020 році було зареєстровано 910 проваджень за фактом ухилення від сплати податків (ст. 212 Кримінального кодексу України). При цьому підозру було пред'явлено лише у 52 з них, тобто менше ніж 10 %, що свідчить про низький рівень ефективності роботи правоохоронних органів. Також 123 провадження були закриті з підстав, що свідчать про необґрунтованість здійснення розслідування (наприклад, відсутність події або складу злочину). Закриття провадження з таких підстав свідчить або

про неефективність роботи органів досудового розслідування, або про те, що ці провадження від самого початку не переслідували мети розслідування реальних злочинів, а були лише засобом впливу на бізнес [3].

Тому зосередження функцій розслідування економічних злочинів в одному місці – це великий плюс. Створення єдиного органу, який відповідає за економічну безпеку, дає змогу оптимізувати кількісний склад осіб, які виконують цю функцію. Для порівняння: в трьох органах економічними злочинами займалися понад 10 000 осіб [4].

Повна ліквідація податкової міліції та створення нового органу – це складний процес. Так, наприклад, Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» регулює процес передачі слідчими податкової міліції матеріалів кримінальних проваджень відповідним прокурорам у вказаних кримінальних провадженнях. Однак питання передачі озброєння, майна, вилучених у ході досудового розслідування речових доказів, архівних справ залишається нормативно неврегульованим [5].

Очевидно, що через велику кількість організаційних питань запуснути роботу БЕБ України не встигають вчасно [6].

Уже багато чого зроблено на шляху до створення БЕБ України. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 р. № 977-р призначено Мельника Вадима Івановича Директором БЕБ України строком на п'ять років [7].

Також слід зазначити, що однією з умов запуску БЕБ України є створення Ради громадського контролю (далі – РГК). РГК при БЕБ України – це постійно колегіальний виборний орган, який утворюється для здійснення громадського контролю за діяльністю БЕБ України, налагодження ефективної взаємодії з громадськістю, здійснення інших повноважень, визначених законодавством [1].

Таким чином, 12.09.2021 року на засадах відкритого та прозорого конкурсу шляхом рейтингового інтернет-голосування громадян України було обрано 15 членів РГК терміном на два роки [8].

Так, 21.09.2021 року головою новоствореної РГК громадського контролю при БЕБ України став голова Комітету з питань митного та податкового права Національної асоціації адвокатів України Яків Воронін [9].

22.09.2021 року Кабінет Міністрів України видав розпорядження № 1138-р «Про визначення кількості заступників Директора Бюро економічної безпеки України», яким визначено, що Директор може мати чотирьох заступників, у тому числі одного першого та заступника з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації [10].

Новий орган буде аналітичним і виявлятиме системні злочини, працюючи з базами даних, а не оперативно-розшуковими заходами чи проведенням обшуків в офісах бізнесів. Під час його створення будуть наслідуватися кращі традиції європейців. Щоб уникнути колапсу в системі, передбачено перехідний період. Кримінальні провадження передадуть Генеральній прокуратурі. Коли у штаті БЕБ України буде 30 % працівників, провадження перейдуть до нього [11].

До складу БЕБ України можуть входити підрозділи детективів, дізнання, інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні підрозділи, а також підрозділ міжнародного співробітництва та інші підрозділи загальною кількістю не більше 4 000 осіб. У центральний апарат, так і в регіональні відділення буде входити 4 тисячі працівників.

Основними завданнями БЕБ України є: виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних; оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення; надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки; забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави; збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому; планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним законом до його підслідності; виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги; складання аналітичних висновків і рекоменда-

цій для державних органів з метою підвищення ефективності прийняття ними управлінських рішень щодо регулювання відносин у сфері економіки [1].

БЕБ України у своїй діяльності відповідно до поставлених завдань буде виконувати такі функції: проводити оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування; здійснювати розшук осіб, які переховуються від органів слідства та суду за вчинення кримінальних правопорушень, зарахованих до його підслідності; здійснювати аналітичне забезпечення досудового розслідування, оперативно-розшукової діяльності; збирати, аналізувати, узагальнювати інформацію щодо кримінальних правопорушень, зарахованих законом до його підслідності, факторів, що їх детермінують, прогнозувати тенденції розвитку негативних процесів кримінального характеру в цій сфері; залучати в межах компетенції на добровільній основі, в тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців; здійснювати правове співробітництво з компетентними органами іноземних держав, з питань проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, на підставі законів та міжнародних договорів України; за письмовим рішенням Директора БЕБ України або його заступника, погодженим із прокурором, створювати спільні слідчі групи, відповідно до цього Закону, інших законів та міжнародних договорів України; забезпечувати роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників БЕБ України, брати участь у формуванні державного замовлення на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців у відповідних сферах; формувати аналітичні матеріали з метою оцінювання загроз та ризиків щодо кримінальних правопорушень, зарахованих законом до його підслідності; провадити діяльність із зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт; за рішенням Директора БЕБ України, погодженим із прокурором, вимагати від інших правоохоронних органів оперативно-розшукові справи та кримінальні провадження, що стосуються кримінальних правопорушень, зарахованих законом до підслідності БЕБ України, та інших кримінальних правопорушень, які не належать до його підслідності, але

можуть бути використані з метою запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, зарахованих законом до його підслідності; вимагати за рішенням керівника структурного підрозділу органу БЕБ України та одержувати в установленому законом порядку від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання повноважень БЕБ України; ознайомлюватись у державних органах, органах місцевого самоврядування з документами та іншими матеріальними носіями інформації, необхідними для запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, зарахованих законом до підслідності БЕБ України; ініціювати в закордонних юрисдикційних органах розгляд справ про захист прав та інтересів держави з питань, що стосуються виконання обов'язків БЕБ України, бути представником держави під час розгляду таких справ, залучати з цією метою юридичних радників, зокрема іноземних; за пред'явлення службового посвідчення особи, які мають спеціальне звання, мати право входити безперешкодно до державних органів, органів місцевого самоврядування та зони митного контролю; надсилати державним органам, органам місцевого самоврядування обов'язкові до розгляду пропозиції та рекомендації щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, зарахованих до підслідності БЕБ України, а також отримувати від цих органів протягом 30 днів інформацію про розгляд таких пропозицій та рекомендацій; вносити подання прокурору про звернення до суду з метою визнання недійсним правочину за наявності підстав, передбачених законом, а також право бути залученим за своєю заявою до таких справ як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору; одержувати у вигляді довідки від органів прокуратури України та Міністерства юстиції України у триденний строк матеріали, отримані (надані) в рамках надання міжнародної правової допомоги, які стосуються кримінальних правопорушень, зарахованих законом до його підслідності [1].

Незважаючи на те, що до повноважень БЕБ України входить здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудо-

вого розслідування, а співробітники БЕБ України, які мають спеціальні звання, уповноважені в межах компетенції застосовувати поліцейські заходи, проте цей орган створюється як аналітичний, а не силовий, хоча він матиме і правоохоронну функцію. Також одними з основних завдань БЕБ України є: виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних; оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення; збирання й аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому [11].

Завдяки передбаченій законодавством аналітичній функції БЕБ України стане механізмом превенції економічних правопорушень, що дозволить зменшити обсяги тіньових ринків, ризики ведення підприємницької діяльності та водночас мінімізувати втручання в діяльність законотворчого бізнесу [12].

Важливим аспектом діяльності БЕБ України є визначення його підслідності. Так, у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» зазначено, що на нього «покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави». Проте в українському законодавстві відсутнє нормативне визначення поняття «правопорушення, що посягають на функціонування економіки держави», а також неможливо чітко встановити, які саме правопорушення належать до цієї категорії.

На розгляді Верховної Ради України перебуває законопроект № 3959-1 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності БЕБ України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів». Цей законопроект передбачає, що детективи органів БЕБ України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 199, 200, 203², 204, 205¹, 206, 212, 212¹, 218¹, 219, 220¹, 220², 222, 222¹, 223¹, 223², 224, 229, 231, 232, 232¹, 232², 233 Кримінального кодексу України; статтями 191 (якщо предметом кримінального правопорушення є бюджетне відш-

кодування), 206², 210, 211 Кримінального кодексу України, у разі якщо досудове розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності ДБР чи НАБУ та 364 Кримінального кодексу України, за умови, якщо розмір предмета таких кримінальних правопорушень або завданої ними шкоди становить від п'ятисот до двох тисяч розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, та досудове розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності ДБР чи НАБУ. Якщо під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень будуть встановлені кримінальні правопорушення, передбачені статтями 192, 216, 358, 366, 369 Кримінального кодексу України, вчинені особою, стосовно якої здійснюється досудове розслідування, такі правопорушення можуть розслідуватися детективами органів БЕБ України, у разі якщо досудове розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності ДБР чи НАБУ.

Без прийняття цього законопроекту початок діяльності БЕБ України буде неможливий через відсутність визначення підслідності справ детективам цього Бюро.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що суспільство давно потребувало створення єдиного органу, який замінить податкову міліцію, економічні підрозділи СБУ та Національної поліції України, органу, який, перш за все, виконуватиме аналітичну діяльність, а не силовими методами здійснюватиме тиск на бізнес.

Підсумовуючи, стає зрозуміло, що процес створення БЕБ України відбувається досить швидко, проте існує низка нюансів, вирішення яких відсуває момент запуску вищезазначеного органу. Від того, наскільки швидко буде затверджено структуру, штатний розпис, положення про структурні підрозділи центрального апарату та територіальних управлінь, посадові інструкції працівників, визначення підслідності детективів, буде залежати, наскільки швидко запрацює БЕБ України. Створення органу, що буде протидіяти правопорушенням, які посягають на функціонування економіки держави, не матиме жодного шансу на успіх, якщо не будуть ретельно опрацьовані організаційно-правові основи його функціонування. БЕБ України має

статі однією зі складових чітко визначеної державної політики у сфері боротьби з економічною злочинністю.

Список використаних джерел

1. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. Дата оновлення: 09.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення: 11.01.2022).

2. Блажевич С. Навіщо Україні Бюро економічної безпеки. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/487288/sergij-blazhevych-navishho-ukrayini-byuro-ekonomichnoyi-bezpeky> (дата звернення: 11.01.2022).

3. Створення нового органу фінансових розслідувань. URL: <https://lcf.ua/news/stvorennya-novogo-organu-finansovih-rozsliduvan/> (дата звернення: 11.01.2022).

4. Протидія економічній злочинності: дещо про причини її фактичного згорання в Україні (частина друга). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/protidiya-ekonomichnij-zlochynnosti-deshho-pro-prychynu-yiyi-faktychnogo-zgortannya-v-ukrayini-chastyna-druga/> (дата звернення: 11.01.2022).

5. БЕБ: кому податкові міліціонери передають справи? URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/204333_beb-komu-podatkov-mltsoneri-peredayut-spravі (дата звернення: 11.01.2022).

6. Мельник каже, що Бюро економічної безпеки не встигають запустити вчасно. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3311783-melnik-kaze-so-buro-ekonomichnoi-bezpeki-ne-vstigaut-zapustiti-vcasno.html> (дата звернення: 11.01.2022).

7. Про призначення Мельника В. І. Директором Бюро економічної безпеки України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 р. № 977-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/977-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.01.2022).

8. Сформована рада громадського контролю при Бюро економічної безпеки. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/12/novyna/polityka/stalo-vidomo-xto-uvijshov-hromadskoyi-rady-pri-byuro-ekonomichnoyi-bezpeky> (дата звернення: 11.01.2022).

9. Яків Воронін обраний Головою Ради громадського контролю при Бюро економічної безпеки. URL: <https://unba.org.ua/news/6945-yakiv-voronin-obranij-golovoju-radi-gromads-kogo-kontrolyu-pri-byuro-ekonomichnoi-bezpeki.html> (дата звернення: 11.01.2022).

10. Про визначення кількості заступників Директора Бюро економічної безпеки України: розпорядження Кабінету Міністрів України

від 22.09.2021 р. № 1138-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138-2021-р#Text> (дата звернення: 11.01.2022).

11. Бюро економічної безпеки: більше жодного дублювання функцій. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3182911-buro-ekonomichnoi-bezpeki-bilse-zodnogo-dubluvanna-funkcij.html> (дата звернення: 11.01.2022).

12. БЕБ та «білий» бізнес співпрацюватимуть для покращення бізнес-клімату в Україні. URL: <https://delo.ua/economuandpoliticsinukraine/beb-ta-bilij-biznes-spivpracjuvatimut-dlja-pokr-386902/> (дата звернення: 11.01.2022).

Karelin V.,

Doctor of Sciences (Law), Scientific researcher of the Department of Scientific Research of Pedagogical Problems in Military Sphere of the Scientific Research Department of Military and Humanitarian Research in the Scientific Research Centre, Military Institute of Kiev National Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6271-2447;

Makarenko O.,

Post graduate of the Department of Criminal, Criminal and Executive Law and Criminology, Academy of the State Penitentiary Service Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0493-0710

ESTABLISHMENT OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE AS A SUBJECT OF PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FINANCIAL SPHERE

Today Ukraine is reforming the economic component of law enforcement agencies and creating a completely new body of the Bureau of Economic Security of Ukraine, which is tasked with combating offenses that encroach on the functioning of the financial system of the state. The precondition for the establishment of a body to prevent financial offenses was the ineffective existing mechanism for combating economic crime in Ukraine. The liquidation of the State Fiscal Service is the final stage of tax reform in Ukraine. The establishment of the Bureau of Economic Security of Ukraine to combat criminal offenses in the financial sector is a step towards building a strong, independent country and a priority requirement of the International Monetary Fund, which was included in the Memoranda of Economic and Financial Policies for 2017 and 2018.

Although the Verkhovna Rada adopted the Law of Ukraine “On the Bureau of Economic Security of Ukraine”, due to a number of organizational issues the Bureau was unable to work on time, and the deadline for launching the body was postponed for another 2 months. Without eliminating a number of shortcomings, the

full launch of the Bureau of Economic Security of Ukraine may be delayed for more than one month.

Society is in need to create a single body to replace the police, economic units of the Ukraine's Security Service and the National Police, which is a body that will be able to primarily perform analytical activities, rather than using force to put pressure on business.

The process of establishing the Bureau of Economic Security of Ukraine is quite fast, but there are a number of nuances, the solution of which postpones the launch of the Bureau. How quickly the structure, staffing, regulations on the structural units of the central office and territorial offices, job descriptions of employees, determining the jurisdiction of detectives of the Bureau will depend on how quickly the Bureau of Economic Security of Ukraine will work. The creation of a body that will counteract offenses that encroach on the functioning of the state's economy will have no chance of success unless the organizational and legal framework for its functioning is carefully worked out. The Bureau of Economic Security of Ukraine should become one of the components of a clearly defined state policy in the field of combating economic crime.

Key words: *Bureau of Economic Security of Ukraine, analytical function, law enforcement agency, risks in the economic sphere, Council of Public Control, economic offenses prevention, investigation.*

References

1. Ukraine (2021), *On the Bureau of Economic Security of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Serhii Blashevych: for what Ukraine needs the Bureau of Economic Security (2021), available at: <https://news.finance.ua/ua/news/-/487288/sergij-blazhevych-navishho-ukrayini-byuro-ekonomichnoyi-bezpeky> (accessed 11 January 2022).
3. Creation of a new body of financial investigations (2021), available at: <https://lcf.ua/news/stvorennya-novogo-organu-finansovih-rozsliduvan/> (accessed 11 January 2022).
4. Combating economic crime: something about the reasons for its actual collapse in Ukraine (part two) (2021), available at: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/protydiya-ekonomichnij-zlochynnosti-deshho-pro-prychyny-yiyi-faktychnogo-zgortannya-v-ukrayini-chastyna-druga/> (accessed 11 January 2022).
5. BES: to whom do the tax police hand over cases? (2021), available at: https://biz.ligazakon.net/analytics/204333_beb-komu-podatkov-mлтsoneri-peredayut-spravi (accessed 11 January 2022).
6. Melnyk says that the Bureau of Economic Security does not have time to launch in time (2021), available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3311783-melnik-kaze-so-buro-ekonomichnoi-bezpeki-ne-vstigaut-zapustiti-vcasno.html> (accessed 11 January 2022).

7. Ukraine (2021), *On the Appointment of Melnyk V. I. Director of the Bureau of Economic Security of Ukraine*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.

8. A public control council has been formed at the Bureau of Economic Security (2021), available at: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/12/novyna/polityka/stalo-vidomo-xto-uvijshov-hromadskoyi-rady-pri-byuro-ekonomichnoyi-bezpeky> (accessed 11 January 2022).

9. Iakiv Voronin was elected as the Chairman of the Public Control Council at the Bureau of Economic Security (2021), available at: <https://unba.org.ua/news/6945-yakiv-voronin-obraniy-golovoyu-radi-gromads-kogo-kontrolyu-pri-byuro-ekonomichnoi-bezpeki.html> (accessed 11 January 2022).

11. Bureau of Economic Security: no more duplication of functions (2021), available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3182911-buro-ekonomichnoi-bezpeki-bilse-zodnogo-dubluvana-funkcij.html> (accessed 11 January 2022).

12. BES and white business will work together to improve the business climate in Ukraine (2021), available at: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/beb-ta-bilij-biznes-spivpracjuvatimut-dlja-pokr-386902/> (accessed 11 January 2022).

УДК 342.6:343.125(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.080

Ковалевський А. В.,

старший викладач кафедри правової та спеціальної підготовки,
Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби», м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0002-1970-8768

ОСОБЛИВОСТІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ОСІБ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

У статті автор порушує проблематику злочинних діянь, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, особлива увага зосереджена на реалізації запобіжного заходу як тримання під вартою осіб, які вчинили злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, їх розміщення в установі, дотримання їх прав.

Ключові слова: запобіжний захід, тримання під вартою, розміщення з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості, ненависть, ворожнеча, категорії осіб, установа виконання покарань, слідчий ізолятор, пенітенціарна система.

Постановка проблеми. Україна як демократично-правова держава у 2014 році, підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, взяла на себе низку зобов'язань, головним з яких є врегулювання національного законодавства зі встановленими міжнародними стандартами з дотримання прав людини. Реалії сьогодення свідчать про гостру боротьбу зі злочинністю. Для реалізації відповідних зобов'язань значним звершенням було внесення змін до Кримінального кодексу України і започатковано інститут кримінального проступку. Вчені та практики все частіше б'ють на сполох про необхідність розроблення та впровадження заходів запобігання щодо виникнення, розвитку, ефективного проведення розслідувань тощо.

Такі діяння йдуть у супереч з положеннями міжнародного законодавства, зокрема ст. 1 Загальної Декларації прав людини, де зазначено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства [1], ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод, де закріплено невід'ємне право громадян на рівність прав і свобод незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [2].

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки вчені мало приділяють належної уваги питанню умов тримання при реалізації запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою расової, національної чи релігійної нетерпимості, що є важливим у питанні дотримання прав людини, в умовах ізоляції, подолання дискримінації у всіх її виявах та забезпечення особистої безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних учених приділили увагу кримінально-правовому, кримінологічному, криміналістичному, кримінальному процесуальному дослідженню цього питання. Так, наукова стаття А. В. Савченко присвячена впливу на кваліфікацію злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Предметом дослідження С. М. Алфьорова стала діяльність органів внутрішніх справ як суб'єкта запобігання злочинам, що вчиняється на ґрунті расової та етнічної ворожнечі. Дорош Л. В. досліджувала мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуючу ознаку злочинів проти життя та здоров'я особи. Созаньський Т. І. та Газдейка-Васелишин І. Б. у науковій праці здійснили пошук шляхів вирішення проблем, що виникають під час кримінально-правової характеристики злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості.

Пазнич Т. А. зосередила увагу на актуальності комплексного дослідження злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості в аспекті методики їх розслідування. Цвіркун Н. Ю. акцентує увагу на актуальних проблемах правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням на ґрунті ненависті.

Мета статті – розглянути теоретичні аспекти реалізації запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно осіб, яких звинувачують у вчиненні кримінальних правопорушень за ознаками мотивів расової, національної чи релігійної нетерпи-

мости (ненависті); провести аналіз, виходячи з сучасних реалій умов тримання такої категорії осіб.

Виклад основного матеріалу. Норми Конституції України є своєрідним постулатом для людини, яка перебуває на території України. Відповідно до ст. 21 Конституції України всі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними і непорушними [3]. Будь-яка багатонаціональна держава стикається з таким негативним явищем як расова, національна чи релігійна ворожнеча (нетерпимість). Реалії сьогодення свідчать про зростання напруження в суспільстві з цього приводу, і як наслідок це призводить до вчинення кримінальних правопорушень (злочинів) на цьому ґрунті.

На нашу думку, на початку статті доцільно здійснити характеристику таким кримінальним правопорушенням (злочинам) та звернути увагу на їх ознаки.

Щодо ознак расової, національної й релігійної нетерпимості у сучасних учених немає єдності думок. Так, нетерпимість або ворожнеча можуть мати характер расової, національної або релігійної нетерпимості, що може проявлятися до певної соціальної групи. На думку В. К. Грищука, в основі расової, національної ворожнечі лежать антинаукові погляди про неповноцінність людей певної раси, національності, а релігійні ворожнечі – хибні уявлення про переваги одного віросповідання над іншим чи однієї конфесії над іншою всередині одного віросповідання [4, с. 168–169]. Вчена Т. Є. Леоненко, вивчаючи злочинність на релігійному ґрунті, переконана в тому, що серед причин вчинення кримінальних правопорушень (злочинів) існують недоліки політики держави в галузі вирішення міжконфесійних та етнічних суперечностей; ідеологічну і духовну кризу; утиск прав та інтересів окремих релігій [5, с. 104].

Вітчизняні науковці переконані, що расова, національна й релігійна нетерпимість може виражатися в істинному посиленні серед певних груп населення настроїв неприязні, у почутті сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниженні позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими. Підбурювання до вигнання за межі України або переселення в інші її регіони представників відповідних

етнічних чи расових груп, розповсюдження матеріалів із завідомо неправдивими вигадками щодо таких груп, пропаганда расової, національної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над певними історичними та культурними реліквіями національних меншин або титульної нації, заборона відзначення національних свят чи відправлення релігійних культів, знищення або пошкодження пам'ятників чи споруд, які являють собою релігійну або культурну цінність якої-небудь групи населення, примушують до відмови від своєї національності. Стосовно осіб, які скоїли кримінальні правопорушення (злочини), порушують кримінальне провадження. Для встановлення істини в кримінальному провадженні, виконання покладених на обвинуваченого процесуальних обов'язків та запобігання неправомірній поведінці обвинуваченого застосовуються запобіжні заходи.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) закріпив у ст. 176 загальні положення про запобіжні заходи. Виходячи з переліку, закріпленого в КПК України, найсуворішим запобіжним заходом є тримання особи під вартою [6]. На наш погляд, специфічністю цього запобіжного заходу є те, що:

- по-перше, він є винятковим запобіжним заходом і буде застосовуватися у випадку, коли інші не будуть дієвими;
- по-друге, є єдиним із запобіжних заходів, який ізолює особу від суспільства;
- по-третє, під час реалізації цього запобіжного заходу відбувається обмеження прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого;
- по-четверте, виконання цього запобіжного заходу покладається на заклади пенітенціарної системи України.

Таким чином, у ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення» визначено, що установами для тримання осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, є слідчі ізолятори (далі – СІЗО) Державної кримінально-виконавчої служби України, гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України [7]. Головною метою попереднього ув'язнення є запобігання можливому ухиленню особи, взятої під варту від слідства та суду, перешкоджання далі займатися злочинною діяльністю.

Правильна організація установ пенітенціарної системи є запорукою дотримання принципів законності, справедливості, гуманізму, демократизму, поваги до прав і свобод людини. Так, у ст. 25 Конституції України зазначається: «Громадяни України мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [3]. Підтвердження регламентованої норми Основного Закону ми знаходимо і в розділі 3 Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів, що затверджено наказом Міністерства юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5, який розкриває правове становище ув'язнених та засуджених, які тримаються в СІЗО і зазначає, що ув'язнені та засуджені, яких тримають у СІЗО, користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених законодавством України і встановлених вироком суду (для засуджених). Обмеження прав, які застосовуються до ув'язнених та засуджених, мають бути мінімально необхідними для досягнення обґрунтованих цілей. Такі обмеження не можуть застосовуватись, якщо для ефективного досягнення поставлених цілей існує менше альтернативне обмеження [8]. Обмеження прав людини повинні зводитись до мінімуму та застосовуватись лише в крайньому випадку. Як ми бачимо із вищезазначеного, особам, до яких обрано запобіжний захід тримання під вартою, держава гарантує в повному обсязі дотримання їхніх прав та свобод. Надання будь-яких привілеїв або утискань категорично забороняється.

Забезпечення дотримання прав і свобод людини, знаходяться під вартою в місцях ізоляції, неможливо без додержання режимних вимог. Так, під режимом у СІЗО розуміється встановлені відповідно до законодавства порядок і умови тримання ув'язнених і засуджених та нагляду за ними.

У кожному СІЗО організовується розпорядок дня, розроблений відповідно до типового розпорядку дня ув'язнених і засуджених, яких тримають у СІЗО, що затверджується наказом начальника СІЗО та доводиться до відома ув'язнених і засу-

джених, а також персоналу СІЗО. Розпорядок дня, виготовлений друкарським способом, вивішується в усіх камерах, виробничих майстернях та інших приміщеннях, де перебувають ув'язнені та засуджені [8].

Для забезпечення підтримання режиму в установі, на наше переконання, особлива увага повинна приділятися розміщенню та роздільному триманню осіб, взятих під варту. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про попереднє ув'язнення» здійснюється роздільне тримання у місцях попереднього ув'язнення. Метою роздільного тримання є захист ув'язнених від можливих посягань на їх життя чи запобігання вчиненню ними нового кримінального правопорушення та ін. Осіб, взятих під варту, розміщують у приміщеннях камерного типу з додержанням вимог ізоляції: 1) чоловіків окремо від жінок; 2) неповнолітніх окремо від дорослих; 3) засуджених окремо від ув'язнених. Деякі вчені вважають обумовленістю роздільного тримання етичні міркування. Ми повністю погоджуємося з таким твердженням науковців. На наше переконання, це пов'язано безпосередньо зі специфічністю установи, її багатофункціональністю, що полягає в триманні багатьох (окремих) категорій осіб у межах одного закладу як покамерно, так і в звичайних жилих приміщеннях.

Існують ще певні особливості розміщення інших категорій осіб, взятих під варту. Так, наприклад, взятих під варту співробітників кадрового складу розвідувальних органів України, працівників Державного бюро розслідувань та працівників Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України – окремо від інших осіб, які перебувають під вартою; осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, як правило, окремо від інших осіб, які перебувають під вартою [7].

Важливою складовою під час розміщення осіб, взятих під варту, адміністрація установи, на нашу думку, повинна використовувати принципи диференціації, який полягає у визначенні категорії осіб, враховувати їх характеристики діянь, які вони скоїли (обмеження прав громадян за ознаками раси або кольору шкіри, образи почуттів людини, пов'язаних з релігійними переконаннями вираження у зневірі до них) та інше. Це пов'язано,

передусім, із захистом ув'язненого від розправи, збереження його прав і свобод. Для забезпечення особистої безпеки іншим ув'язненим та засудженим уникнення негативного фізичного, а також психологічного впливу стосовно фанатично налаштованих осіб, взятих від варту.

Висновки. Враховуючи сучасні тенденції пенітенціарної політики в Україні, при перебуванні таких осіб у слідчому ізоляторі (установі виконання покарань) персонал повинен бути обачливим та пильним під час поводження з ними, усвідомлювати їх життєві принципи, фанатичність, радикальність поглядів. Інакше кажучи, під час несення служби бути психологами, педагогами і вихователями, бути взірцем порядності, гуманності та справедливості, діяти тільки в рамках закону, не порушуючи при цьому норми професійної етики.

З метою вдосконалення законодавства пропонуємо внести певні зміни до Закону України «Про попереднє ув'язнення», а саме:

– додати окремим пунктом статті 8 Роздільне тримання у місцях попереднього ув'язнення *«взятих під варту осіб, що скоїли кримінальні правопорушення (злочини) з мотивів (на ґрунті) расової, національної чи релігійної нетерпимості окремо від інших осіб»*.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята Радою Європи 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.05.2022).

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.05.2022).

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін.; за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., перобл. та доповн. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.

5. Леоненко Т. Є. Злочинність на релігійному ґрунті як сучасний напрямок кримінологічних досліджень. *Злочинність і протидія їй в*

умовах сингулярності: тенденції та інновації: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.) МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2021. С. 103–105.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 01.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.05.2022).

7. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-XII. Дата оновлення: 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (дата звернення: 02.05.2022).

8. Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: затв. наказом М-ва юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5. Дата оновлення: 22.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text> (дата звернення: 02.05.2022).

Kovalevskyi A.,

Senior lecturer of the Department of Legal and Special training,
Territorially Separate Branch “Kamianske Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service”, Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1970-8768

PECULIARITIES OF DETENTION OF PERSONS FOR CRIMINAL OFFENSES COMMITTED ON THE GROUNDS OF RACIAL, NATIONAL OR RELIGIOUS INTOLERANCE

The author considers the features of criminal offenses in the article, which are related to extremism based on a comprehensive analysis based on previous studies of national scientists in which there is no consensus on the signs of intolerance draws conclusions and characterizes such acts, identifies their individual characteristics.

Particular attention is paid to the detention conditions while realization of the preventive measures in the form of detention of such categories of persons accused of committing crimes on the grounds of racial, national or religious intolerance, which is important in the field of human rights, in isolation, overcoming discrimination against all its manifestations and ensuring personal safety.

The author emphasizes that the pre-trial detention centers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine are an institution for the implementation of a preventive measure in the form of detention, so considerable attention should be paid to the reception and placement of this category of prisoners. The article offers proposals for improving national legislation to allocate this category of persons to a separate group. It is concluded that attention is not paid enough to the personal safety of the personnel of penitentiary institutions. A

number of specific issues have been clarified, namely the recommendations of the personnel of penitentiary institutions in which such persons are detained. Personnel should be careful and vigilant in dealing with them, aware of their life directions, fanaticism, radical views of those under fire for committing criminal offenses based on racial, national or religious intolerance.

Key words: *pre-trial detention, detention on grounds of racial, national or religious intolerance, hatred, hostility, categories of persons, penitentiary institution, detention center, penitentiary system.*

References

1. The United Nations (1948), *Universal Declaration of Human Rights*: Declaration, General Assembly, New York.
2. Council of Europe (1950), *On the protection of human rights and fundamental rights*: Convention, Rome.
3. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
4. Boiko, A. M., Brych, L. P., Hryshchuk, V. K. and others (2010), “Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine”, *Legal thought*, Kyiv.
5. Leonenko, T. Ye. (2021), “Religious crime as a modern direction of criminological research”, *Crime and counteraction to it in the conditions of singularity*, Kharkiv, pp. 103–105.
6. Ukraine (2013), *Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
7. Ukraine (1993), *On pre-trial detention*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
8. Ukraine (2019), *Rules of internal procedure of pre-trial detention centers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine*: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv.

УДК 343.711

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.089

Ковальська П. Г.,

старший викладач кафедри кінології та спеціальних дисциплін,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія
Академії Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0003-0578-2630

СУЧАСНА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВІДБУВАЄ ПОКАРАННЯ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У рамках досліджуваного питання було приділено увагу теоретико-прикладному аналізу та визначено кримінологічну характеристику особи, яка відбуває покарання. Як складову криміналістичної характеристики засудженого виокремлено кримінально-виконавчу характеристику особи, яка відбуває покарання. У межах криміналістичної характеристики особистості злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, розглянуто його складові елементи.

Ключові слова: засуджений, покарання, позбавлення волі, кримінально-правова характеристика, криміналістична характеристика, кримінально-виконавча характеристика, особистість злочинця.

Постановка проблеми. Україна вже впродовж багатьох років перебуває на шляху становлення і розбудови національного законодавства, яке охоплює всі сфери життя суспільства. Цей тривалий та складний процес безпосередньо й стосується функціонування органів та установ, які виконують кримінальні покарання, в законодавчому забезпеченні діяльності яких відбулись важливі зміни. Разом із ухваленням Кримінального виконавчого кодексу України у 2017 році було схвалено Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, яка передбачає подальше реформування пенітенціарної системи України для беззаперечного дотримання прав людини та громадянина і гуманізації кримінально-виконавчого механізму, встановлення відповідності між завданнями та функціями таких органів, з одного боку, структурою та їх чисельністю, з другого, та фінансовим забезпеченням, з третього. Концепція визначає основні напрями реформування кримінально-виконавчої служби. Крім того, в Концепції зазначається, що складний криміногенний склад засуджених та осіб, узятих під варту, вимагає про-

ведення комплексу заходів оперативно-профілактичного характеру, спрямованих на документування їх протиправної поведінки та нейтралізацію негативного впливу на стан оперативної обстановки в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах.

Саме в цьому напрямі реформування кримінально-виконавчої служби України вимагає подальшого вдосконалення наявних та розвитку нових наукових теорій, що мають на меті поглиблене вивчення особи засудженого протягом строку відбування кримінального покарання з метою ефективного застосування основних засобів виправлення та ресоціалізації й досягнення цілей покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: В. В. Голіної, Д. А. Нікітіна, С. В. Царюка, М. О. Маршуби, В. О. Коновалова, А. А. Котельникової, О. В. Поповича, С. Ф. Денисова та інших дослідників.

Мета статті полягає в аналізі на науковому рівні теоретико-прикладних аспектів криміналістичної характеристики засуджених, які відбувають покарання як нового в науці кримінально-виконавчого права інституту, що дозволяє комплексно підійти до вивчення засудженого щодо відбування покарання та протягом строку відбування покарання для вжиття заходів, які в подальшому унеможливлуватимуть вчинення злочину повторно.

Виклад основного матеріалу. Повноцінна інформація про контингент засуджених, у тому числі обізнаність щодо їх кримінально-правової характеристики, є обов'язковою умовою для нормального функціонування органів, які виконують покарання, а також наукових установ, що вивчають проблеми кримінально-виконавчої системи. Водночас підвищення ефективності діяльності кримінально-виконавчої системи можливе лише під час врахування особливостей засуджених, які становлять інтерес як для науковців, так і для практичних працівників. Зауважимо, що кожна засуджена особа є особистістю, яка має системний набір взаємопов'язаних між собою властивостей, якостей, схильностей, принципів, звичок, звичаїв та рис характеру, що пояснюють не лише причини скоєння злочину, за який особа відбуває кримінальне покарання, а також причини його позитивної чи негативної поведінки в умовах позбавлення волі.

Отже, під час аналізу характеристики засуджених, які відбувають покарання, вдалим є використання поняття не «особа», а «особистість», що дозволяє враховувати її психологічні особливості та певною мірою розкриває її внутрішній світ.

Як зазначає В. В. Голіна, «особистість злочинця – це сукупність природжених і соціально надбаних рис, якостей, властивостей, пороків, що тією чи іншою мірою типово притаманні людям, які вчинили злочини і в яких ці властивості, якості, риси чи пороки виявилися» [1, с. 96].

Зауважимо, що законодавство не оперує поняттям «криміналістична характеристика засудженого», що зумовлює важливість вироблення єдиного наукового підходу до цієї дефініції. Так, Д. А. Нікітін зазначає, що криміналістична характеристика засуджених – це блок інформації, яка може стосуватися двох періодів: по-перше, перебування під вартою під час слідства, суду, оскарження вироку, по-друге, відбування засудженим покарання у виді позбавлення волі або іншого покарання, призначеного за вироком суду, що набрав чинності [2, с. 109–110]. Царюк С. В. стверджує, що криміналістичною характеристикою засудженого є врегульоване чинним кримінальним та кримінально-виконавчим законодавством передбачене в часі, комплексне вивчення особи, яка відбуває покарання в місцях позбавлення волі, завдяки чому забезпечуються вибір та застосування засобів виправлення та ресоціалізації засудженого, його адаптація після звільнення [3, с. 15].

Вважаємо, що під криміналістичною характеристикою засудженого пропонуємо розуміти відомості про особу засудженого, його злочинну поведінку, що виявляються на початковому та подальшому етапах вивчення особи засудженого до та під час відбування ним покарання з метою його виправлення та запобігання скоєнню нових злочинів.

У своїй монографії В. В. Голіна та М. О. Маршуба зазначають, що в межах криміналістичної характеристики злочинця комплексно й найбільш повно розкриваються соціальні та психологічні особливості людини, яка порушила кримінальне законодавство, аналізується мотивація злочинної поведінки, виявляються певні зв'язки окремих морально-психологічних рис

із характером незаконної діяльності, досліджуються психоемоційні властивості особистості в ракурсі взаємодії певних суб'єктивних факторів та зовнішніх умов у механізмі злочинної поведінки, враховуються найбільш типові кримінально-правові, соціально-демографічні, рольові та інші ознаки подібних осіб [4, с. 88].

Крім того, як складову криміналістичної характеристики засудженого, доцільно виокремлювати кримінально-виконавчу характеристику особи, яка відбуває покарання. Вважаємо, що це поняття окреслює особистість злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, означає комплекс об'єктивної інформації, до якої належать дані про місце та режим відбування покарання, про забезпеченість зайнятстю в умовах ізоляції тощо, з одного боку, та фактичну модель життя після звільнення, з іншого боку, та суб'єктивної інформації, до якої належить ставлення засудженого злочинця до суспільно корисної праці, освіти тощо. У сукупності зазначена інформація дає уявлення про рівень трансформації особистості злочинця в законслухняну особистість, його готовність вести після відбування покарання законслухняний спосіб життя.

У межах криміналістичної характеристики особистості злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі, доцільно розглянути його складові елементи. Аналіз юридичній літературі демонструє й різні погляди на структурні елементи характеристики особи злочинця. Найпоширенішою є виділення таких груп ознак: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) кримінально-правові ознаки; 3) соціально-рольовий статус; 4) мотиваційна сфера; 5) ціннісно-нормативна сфера; 6) етично-психологічні ознаки. Перераховані властивості, якості, ознаки, соціальні зв'язки особи злочинця знаходяться у взаємодії та лише у своїй єдності формують портрет злочинця.

Заслужують на увагу пропозиції окремих авторів виділяти такі категорії ознак щодо структури особистості злочинця: 1) соціально-демографічні: а) загальногромадянська сфера (соціальне походження, соціальне становище, освіта, участь у суспільно-політичних подіях тощо); б) сімейна сфера (сімейний стан, склад сім'ї, взаємини членів сім'ї тощо); в) побутова сфе-

ра (місце проживання, житлові умови, матеріальне становище; найближче побутове оточення, знайомства тощо); г) виробнича сфера (професія, спеціальність, рід заняття, трудовий стаж, характеристика в колективі тощо); 2) соціально-психологічні: а) етична сфера (світоглядні та етичні риси людини); б) інтелектуальна сфера (рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід тощо); в) емоційна сфера (сила і швидкість реакцій на подразники, ступінь емоційної збудливості тощо); г) вольова сфера (цілеспрямованість особистості, самовладання, рішучість тощо) [5, с. 122].

Зазначені ознаки структури особистості злочинця максимальнов повно охоплюють усі сфери, аналіз яких дозволяє сформуувати цілісне уявлення та напрацювати механізм превентивного впливу. Вважаємо, що, крім наведених вище соціально-демографічних та соціально-психологічних ознак структури особистості злочинця, варто враховувати й кримінально-виконавчі ознаки. Усі зазначені ознаки є унікальними в кожній засудженій особі та динамічними, оскільки мають властивість змінюватись з плином часу. Оскільки в межах однієї статті неможливо дослідити всі вищепераховані складові характеристики засуджених, які відбувають покарання, тому приділимо основну увагу найбільш актуальним, на наше переконання, на сучасному етапі реформування кримінально-виконавчої системи в Україні характеристикам.

Щодо соціально-демографічних ознак структури особистості злочинця, проаналізуємо основні її складові критерії.

1. Віковий критерій, під яким розуміється окремо взятий період розвитку особистості, який впливає на суспільні функції людини, її звички, способи самовираження у суспільстві, а також змінює способи реагування на конфліктні ситуації. Віковий критерій дає можливість виявляти найбільш криміногенну активність та особливості злочинної поведінки кожної вікової групи.

2. Статева належність – основна відмінність жіночих злочинів від чоловічих полягає, перш за все, в наслідках скоєного злочинного діяння. До прикладу, жінці притаманні такі якості, як: імпульсивність, почуття провини, тривожність, підвищене занепокоєння за майбутнє, що не властиве чоловікам. Найчастіше вони наділені холоднокрівністю під час планування й ско-

ення небезпечних діянь, подальша доля їх турбує, оскільки вони усвідомлюють тяжкість скоєного, почуття провини перед родичами потерпілого не відіграють особливого значення.

3. Відсутність сталого матеріального забезпечення та неблагополучні стосунки в колі сім'ї впливають не лише на психологічно-емоційний стан індивіда та спричинення злочинного навантаження, а й спричиняють безліч факторів, які сприяють скоєнню злочинів.

4. Освіта – це важлива характеристика, що впливає на риси кожної особистості. Форма поведінки залежить від рівня освіти індивіда. Вона впливає на правосвідомість та здатність особистості обирати собі найбільш оптимальний вид поведінки, оскільки освіта пов'язана з культурними якостями, статусом особистості у соціумі і реалізацією можливих життєвих планів.

5. Професійна діяльність – здебільшого типова особистість злочинця належить до числа осіб робітничих професій, особливо ті, які скоїли навмисні вбивства та завдали тяжкі тілесні ушкодження [6, с. 302].

Щодо соціально-психологічних ознак структури особистості злочинця, ними виступають:

- мотивація безпідставного збагачення (корисливо-паразитична діяльність);
- усталення системи цінностей і установок, спрямованих на споживання людиною матеріальних благ далеко понад потребу для її існування (виживання);
- культурна маргіналізація та деградація особистості через падіння рівня соціальної культури;
- слабкість особистості щодо сприйняття негативних виявів оточення та навколишнього світу;
- легкість та швидкість набуття корисливих мотивів із розривом причинно-наслідкового зв'язку із вчиненням дій або працею особи;
- поширеність правового нігілізму та панування всездозволеності в суспільстві;
- пропаганда не правових цінностей, низький рівень розвитку інститутів громадянського суспільства;

– наближеність до можливостей та джерел незаконного разового збагачення (наявність можливостей використовувати власне соціально-трудове становище в позаправовій площині);

– низький рівень суспільної моралі та низький рівень моральної культури в особи;

– поширення детермінант суспільної та особистої психології безкарності, недостатня ефективність державної політики у сфері правової освіти.

Слід зауважити, що наведена система детермінант соціально-психологічної характеристики особистості злочинця є типовою для всіх осіб, що вчиняють злочин, але саме по собі середовище злочинців не є однотипним та цілісним з погляду характеристик самих осіб.

Крім психологічного портрета та соціальних особливостей, злочинців відрізняють, на думку О. В. Поповича, ще за ступенем «кримінальної зараженості особи». Тобто, на думку дослідника, за таким критерієм доцільно виділяти:

– «глобальний злочинний тип (тип з повною злочинною зараженістю). Цей тип асоціальний. Він негативно ставиться до праці та людей. Представники цього типу не мислять життя поза злочинами, які їм обіцяють основні радощі. Усі їхні мотиви, відчуття пов'язані із задумом здійснення злочинів, їхня воля тверда і непохитна в кримінальних діяннях;

– парціальний тип, тобто з частковою кримінальною зараженістю. Особистість цих людей ніби роздвоєна, в ній уживаються риси нормального соціального типу і риси злочинця;

– передкримінальний тип означає, що ці люди володіють такими морально-психологічними властивостями, які в певній ситуації, якщо вони опиняться в ній, неминуче скоюють злочини» [7, с. 314].

Важливість такої диференціації типів особистостей полягає в тому, що, ідентифікуючи їх, можна, по-перше, уникнути зростання кількості злочинів шляхом профілактичних засобів. По-друге, таке розуміння диференціації рис особи дасть змогу застосовувати до різних злочинців за вчинення різних за способом та мотивами злочинів відповідні способи покарання, що також будуть відрізнятися між собою за ступенем суворості та ступенем

психологічного впливу. Але треба враховувати і складність у практичному застосуванні такої ідентифікації осіб, їх детермінації та здійснення заходів правового впливу. Річ у тому, що середовище злочинців саме по собі соціалізовано та стратифіковано залежно від панівних традицій у такій групі злочинців.

Отже, цілком виправданим висновком буде теза про те, що психологічні особливості особи злочинця формуються не лише під впливом зовнішніх загальних чинників, про які йшлося вище, важливим чинником є вплив самого середовища, самої спільноти, яка сформулювала та виробила власні принципи поведінки і власний «моральний кодекс». Усе це свідчить про формування стійких глибинних дефектів:

- дефекти психічного стану. Це ті дефекти, які отримує особа, яка вже скоїла злочин і потрапила «заочно» до середовища злочинців;

- дефекти індивідуальної свідомості, що розкриваються через низьку правову культуру, низьку правову поінформованість та особливості сприйняття реальності під час перебування в середовищі злочинців;

- порушення особистісних установок та детермінант у модах поведінки особи, яка скоює злочин;

- патологічні відхилення у сприйнятті людиною призначення та необхідності тих чи інших речей, що стають предметами злочину [8, с. 307].

Щодо кримінально-правових ознак особистості особи, яка відбуває покарання, зазначимо, що згідно з кримінальним законодавством України суд під час призначення покарання має враховувати характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного, його ставлення до вчиненого й обставин справи, які пом'якшують або обтяжують відповідальність, зокрема до таких ознак можна віднести характеристику вчиненого злочину, те, чи був він вчинений одноособово чи групою осіб, вчинення злочину сталось вперше чи неодноразово, інформацію про попередній антисуспільний спосіб життя особи; вид і строк призначеного покарання, визнання вини у вчиненому злочині тощо; обставинами, що пом'якшують або обтяжують покарання, визнаються встановлені судом за конк-

ретною справою (провадженням) об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками конкретного складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, проте свідчать про зниження чи підвищення суспільної небезпечності вчиненого діяння та/або особи винного, а отже, вважаються підставами для пом'якшення чи посилення покарання [9, с. 152].

Висновки. Таким чином, на сьогодні в арсеналі кримінологічної науки відповідна галузева характеристика особистості злочинця виступає визначальним інструментарієм для приросту нового наукового знання з досліджуваної проблеми того чи іншого виду злочинних виявів. Тому видається цілком виправданим аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження особистості злочинця здійснювати, використовуючи попередньо проаналізовану схему змістовних блоків (груп) кримінологічної характеристики особистості злочинця.

Наявність повної, достовірної інформації про передумови, мотиви поведінки осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, дозволяє ефективно організовувати виховну роботу з ними, запобігати порушенням режиму, досягати мети покарання, передбаченої чинним кримінальним та кримінально-виконавчим законодавством.

Список використаних джерел

1. Голина В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове та кримінологічне дослідження. Харків: Регіон-інформ, 2004. 210 с.
2. Никитин Д. А. Помилование: криминологический и уголовно-исполнительный анализ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2010. 240 с.
3. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2009. 22 с.
4. Голина В. В., Маршуба М. О. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине: монография. Харьков: Право, 2014. 280 с.
5. Коновалова В. О. Юридична психологія: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2008. 240 с.

6. Котельникова А. А. Соціально-демографічні ознаки, що впливають на розвиток злочинних форм поведінки особистості. *Молодий учений*. 2019. № 4 (242). С. 302–303. URL: <https://moluch.ru/archive/242/55924/> (дата звернення: 17.02.2022).

7. Попович О. В. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 313–317.

8. Топольник В. Соціально-психологічна характеристика особистості крадія. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 303–307.

9. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152–159.

Kovalska P.,

Senior lecturer of the Department of Cynology and Special Disciplines,
Territorially Separate Branch “Khmelnyskyi Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service”, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0578-2630

MODERN CRIMINAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY OF CRIMINAL SERVING SENTENCES IN PLACES OF IMPRISONMENT

Within the framework of the researched question, attention was paid to the theoretical and applied analysis and the article determined the criminological characteristics of the person serving the sentence. The expediency of using the concept “personality”, not “person” is substantiated, which will allow to take into account its psychological features and to some extent to reveal its inner world. It is determined that the legislation does not operate with the concept of “forensic characteristics of the convict”, which led to the importance of developing a unified scientific approach to this definition. We propose to understand information about the identity of the convict, his criminal behavior under the forensic characteristics of the convict, which is revealed at the initial and subsequent stages of the study of the convict during his sentence to correct and prevent new crimes. The features of the structure of the criminal’s personality are outlined, which fully cover all areas and the analysis of which allows to form a holistic view and develop a mechanism of preventive influence.

As a component of the forensic characteristics of the convict, the criminal and executive characteristics of the person serving the sentence are singled out. Within the forensic characterization of the personality of a criminal serving a sentence in a place of imprisonment, its constituent elements are considered. The position on allocation of such groups of signs concerning structure of the person of the criminal is supported: 1) social and demographic; 2) socio-psychological; 3) criminal and executive signs.

Key words: *convict, punishment, imprisonment, criminal and legal characteristic, criminological characteristic, criminal and executive characteristic, personality of a criminal.*

References

1. Holina, V. (2004), *Criminological and criminal law problems of combating banditry. Socio-legal and criminological research*, Rehion-inform, Kharkiv.
2. Nyktytn, D. (2010), *Pardon: criminological and criminal enforcement analysis*, Moscow.
3. Tsariuk, S. (2009), *Criminal-executive characteristics of convicts serving sentences in correctional colonies of the maximum level of security*, Dnipropetrovsk.
4. Holina, V. and Marshuba, M. (2014), *Criminological characteristics of the personality of a juvenile violent criminal in Ukraine*, Law, Kharkiv.
5. Konovalova, V. (2008), *Legal psychology*, Law, Kharkiv.
6. Kotelnikova, A. (2019), "Socio-demographic characteristics that affect the development of criminal behaviors", *Young scientist*, Vol. 4, pp. 302–303.
7. Popovych, O. (2012), "Socio-psychological characteristics of the offender", *Journal of Kyiv University of Law*, Vol. 2, pp. 313–317.
8. Topolnyk, V. (2018), "Socio-psychological characteristics of the theft personality", *Entrepreneurship, economy and law*, Vol. 6, pp. 303–307.
9. Denysov, S. (2020), "The identity of the criminal in the criminological theory of Ukraine", *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, Vol. 1 (22), pp. 152–159.

УДК 342.5:342.7

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.100

Малінковська О. В.,

викладачка кафедри кінології та спеціальних дисциплін,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія Академії
Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-1054-0997;

Тимошук О. І.,

викладач кафедри кінології та спеціальних дисциплін,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія Академії
Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0001-9353-6805;

Гусак М. Б.,

старший викладач центру професійної освіти,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія Академії
Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-7049-024X

МІСЦЕ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРЕВЕНТИВНОМУ МЕХАНІЗМІ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЗАСУДЖЕНИХ ТА УВ'ЯЗНЕНИХ

У межах досліджуваного питання було приділено увагу становленню Національного превентивного механізму та формуванню обраної моделі «Омбудсмен +», яка передбачає поєднання функціонування інституту омбудсмена поруч з представниками неурядових організацій та представниками громадськості. Проаналізовано ефективність реалізації Національного превентивного механізму впродовж 2012–2021 років.

Ключові слова: Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Національний превентивний механізм; права та законні інтереси; засуджені; ув'язнені; «Омбудсмен +».

Постановка проблеми. Ратифікація Україною Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання стала важливим кроком у процесі інтеграції нашої держави до ЄС, що супроводжувалася одночасно і боротьбою, і значними очікуваннями. Як результат – загальними зусиллями державних органів, громадськості Україна отримала Національний превентивний механізм (далі – НІПМ)

проти катувань, який для свого часу став найбільш потужним органом відвідування місць несвободи. Але через складну ситуацію в державі – політичну та економічну нестабільність, війну – часу на те, аби поступово зміцнитися й функціонувати з максимальною потужністю, не було. Україна впродовж років незалежності отримує виклики, і значна частина з них безпосередньо стосується прав людини. Зазначене зумовлює доцільність аналізу ефективності НПМ, можливих шляхів удосконалення національного законодавства, що сприятиме покращенню роботи з протидії тортурам і жорсткому поводженню в Україні, а згодом це призведе до системних змін у місцях несвободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що дослідженню інституту омбудсмена приділяли значну увагу науковці, зокрема В. Б. Барчук, Д. А. Саблін, О. В. Марцеляк, О. О. Майданник, Н. С. Наулік тощо у своїх працях досліджували окремі аспекти функціонування зазначеного інституту. Наприклад, О. В. Марцеляк розкрив конституційно-правовий статус Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та міжнародний досвід функціонування цього інституту. В. Б. Барчук здійснював дослідження переважно щодо місця омбудсмена в юридичному механізмі забезпечення прав людини, окремо приділяв увагу аналізу функціонування досліджуваного інституту в системі забезпечення національної безпеки України. Н. С. Наулік здійснила порівняльний аналіз інституту омбудсмена в Україні та Польщі. Окремі праці вчених спрямовані на дослідження НПМ. Зокрема, О. В. Краснокутський у дисертаційному дослідженні проаналізував місце та роль НПМ у забезпеченні прав засудженого до позбавлення волі.

Варто зауважити, що з урахуванням стрімких змін у суспільному житті, які не можуть не вплинути на правове регулювання, та беручи до уваги імплементацію міжнародного досвіду й правового регулювання в Україні, реформування, а особливо втілення в правозастосовну практику міжнародних нормативів і механізмів є нагальною потребою. Дослідження цього питання є актуальним як для науковців, так і для парламентарів, практичних працівників, вирішення якого спрямоване на належне забезпечення прав та законних інтересів осіб, що перебувають у

місцях несвободи, з метою виконання Національного превентивного механізму.

Мета статті полягає в дослідженні сутності НПМ та місця Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в зазначеному механізмі щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів засуджених та ув'язнених.

Виклад основного матеріалу. 18 грудня 2002 року було ухвалено Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань [1], яким зобов'язано країни-учасниці впродовж трьох років створити НПМ. Наша держава була осторонь, однак 21 липня 2006 року ратифікувала Факультативний протокол, чим взяла на себе зобов'язання створити такий орган не пізніше 2009 року. Через відмову Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) брати на себе функції НПМ суспільство та експерти отримали завдання – знайти іншу дієву модель НПМ поза інститутом омбудсмена, яка була б робочою, ефективною та водночас відповідала б принципам незалежності від інших державних інституцій.

Упродовж 2009–2010 років Міністерство юстиції України та правозахисні організації розробляли законопроекти, у яких функції НПМ покладали на окремий інститут, що взаємодівав би з громадськістю, але в серпні 2010 року Міністерство юстиції України запропонувало доповнення до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», якими функції НПМ покладалися на Уповноваженого. Зазначені доповнення до закону мали низку недоліків, зокрема не передбачали громадського обговорення, не враховували всіх місць несвободи та в цілому не відповідали принципам незалежності НПМ, що спричинило несприйняття цього законопроекту громадськістю.

У грудні 2011 року при Президентові України було створено Комісію з питань попередження катувань [2], до складу якої увійшли представники громадських організацій та громадські активісти, які свої зусилля спрямовували на створення НПМ в Україні.

2012 року проводили засідання Комісії, на яких обговорювали можливі моделі відвідувань місць несвободи, членів Комі-

сії залучали до експертної оцінки можливих моделей НПМ. Результатом діяльності робочої групи став висновок про те, що найбільш дієвою моделлю НПМ у нашій державі могла б стати модель «Омбудсмен +», а також пропозиції доповнень та змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Модель «Омбудсмен +» передбачає модель національного превентивного механізму, за якої його мандат виконується Офісом Уповноваженого разом із представниками неурядових організацій та представниками громадськості. Упровадження моделі «Омбудсмен +» передбачає, що не тільки сам Уповноважений буде задіяний у процесі моніторингу дотримання прав людини в місцях несвободи, а й поруч з ним – представники громадськості, які, отримавши від Омбудсмена певні права для здійснення такого моніторингу, зможуть відвідати місця несвободи й перевірити там стан дотримання прав людини і потім повідомити в центральний офіс з метою фіксації проблем чи надання місцевим (або центральним) органам виконавчої влади рекомендації для покращення ситуації. Водночас громадські організації, які пройшли відповідний відбір, беруть на себе відповідальність відбирати й навчати моніторів, регулярно відвідувати місця несвободи, готувати звіти про моніторингові візити та здійснювати інші види діяльності, передбачені відповідним договором.

Саме така модель реалізації НПМ була визнана робочою групою оптимальною для України. Також важливим кроком до налагодження впровадження моделі «Омбудсмен +» стало завершення строку повноважень Н. Карпачової та вибори парламентом нового Уповноваженого, якою стала В. Лутковська. Зміна Уповноваженого 2012 року дала можливість практично розблокувати створення НПМ в Україні. Це насамперед пов'язано з тим, що створення превентивного механізму в Україні через власні особливості тяжіло до моделі, пов'язаної з Омбудсменом. Окрім того, створення й повноваження НПМ в Україні було закріплено парламентом 2 жовтня 2012 року в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [3], змінами до якого передбачалося створення превентивного механізму при Уповноваженому, зокрема передбачається, що

для здійснення функцій, які покладаються НППМ на Уповноваженого, він: «здійснює регулярні відвідування місць несвободи, без попереднього повідомлення про час і мету відвідувань та без обмеження їх кількості; проводить опитування осіб, які перебувають у місцях несвободи, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами і умов їх тримання, а також опитування інших осіб, які можуть надати таку інформацію; вносить органам державної влади, державним органам, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності пропозиції щодо попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання; залучає на договірних засадах (на платній або безоплатній основі) до регулярних відвідувань місць несвободи представників громадських організацій, експертів, учених та фахівців, у тому числі іноземних» [3].

Отже, як бачимо, Уповноваженого наділено необхідним набором повноважень для реалізації НППМ. Окрім того, обрана на сьогодні модель «Омбудсмен +» передбачає використання як додаткового ресурсу представників громадськості, тобто по суті громадськість і виступає тим самим «+», що дозволяє уникнути недоліків, притаманним моделям превентивного механізму, що спираються на ресурси лише Омбудсмена або громадськості. По-перше, істотно зростають можливості моніторингової діяльності: спираючись на громадський ресурс, Уповноважений може виконувати значно більший обсяг моніторингової роботи. По-друге, така модель дозволяє уникнути суто юридичного підходу до проблеми за рахунок залучення фахівців різного профілю (психологів, соціологів, соціальних працівників, лікарів, педагогів тощо). По-третє, Уповноважений має різноманітні важелі, які дозволяють впливати на ситуацію після моніторингових візитів і публікації їх результатів. Отже, громадськість у цьому випадку є найважливішим ресурсом, що дозволяє зробити діяльність Уповноваженого об'єктивнішою та масштабнішою.

Упродовж 2012 року задля досягнення зазначених цілей Уповноважений України виконав початковий обсяг такої роботи: було створено Департамент з питань реалізації НППМ; проведено робочі зустрічі з представниками міністерств і відомств,

до складу яких входять місця несвободи; проведено зустрічі з представниками неурядових громадських організацій, які спеціалізуються на проблематиці НПМ, розпочато візити до місць несвободи, підготовлено спеціалізовані звіти щодо окремих місць несвободи.

Важливо розуміти, що відвідування Уповноваженим місць несвободи з метою реалізації НПМ ризніться від іншого виду відвідувань – коли є скарга на порушення прав та свобод. Такі відвідування спрямовані на розв'язання конкретних проблем, пошук винних у конкретних ситуаціях, розслідування і документування. Незважаючи на те, що вони є частиною класичних повноважень Омбудсмена, жодним чином не є частиною повноважень НПМ. Попри зазначене, починаючи з 2013 року, почалося поєднання цих аспектів діяльності національного Омбудсмена, про що свідчить поява у складі Департаменту НПМ Відділу спеціальних проваджень, який мав на меті здійснення моніторингових візитів у рамках загальної діяльності НПМ, але зі збором доказів для подальшого притягнення конкретних осіб до відповідальності.

Звернемо увагу на повноваження, які передбачені Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», в якому немає жодної згадки про можливість здійснення розслідувань працівниками Офісу Уповноваженого. Кримінальний процесуальний кодекс України у статті 38 «Орган досудового розслідування» [4] містить вичерпний перелік органів, які мають повноваження щодо здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, і згадки про Уповноваженого в зазначеній статті немає.

У статті 19 Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань закріплено перелік повноважень національних превентивних механізмів, серед яких:

– «регулярний розгляд питань щодо поведінки з позбавленими волі особами в місцях утримання під вартою, визначених у статті 4, з метою посилення, за необхідності, їхнього захисту від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання;

- надання рекомендацій відповідним органам для поліпшення поведження з позбавленими волі особами та умов їхнього утримання і не допускати катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведження і покарання з урахуванням відповідних норм Організації Об'єднаних Націй;
- надання пропозицій та зауважень, що стосуються чинного законодавства або законопроектів» [1].

У статті 20 Факультативного протоколу продовжується перелік повноважень національних превентивних механізмів під час виконання власних функцій, зокрема:

- «доступ до будь-якої інформації про чисельність позбавлених волі осіб у місцях утримання під вартою, визначених у статті 4, а також про кількість таких місць і їхнє місцезнаходження;
- доступ до будь-якої інформації, що стосується поведження з цими особами, а також умов їх утримання під вартою;
- доступ до будь-яких місць утримання під вартою, їхніх споруд та об'єктів;
- можливість проводити приватні бесіди з позбавленими волі особами без свідків, особисто, або, за необхідності, через перекладача, а також з будь-якою іншою особою, яка, на думку національного превентивного механізму, може надати відповідну інформацію;
- право безперешкодно вибирати місця, які вони бажають відвідати, та осіб, з якими вони бажають поспілкуватись;
- право встановлювати контакти з Підкомітетом з недопущення, надсилати йому інформацію та зустрічатися з ним» [1].

Фактично все перераховане стосується отримання інформації про осіб, які перебувають у місцях несвободи, про умови утримання, проблеми, які впливають на їх перебування, і можливі дії для зміни ситуації на краще. Отже, Факультативний протокол також не містить у завданнях розслідування й реагування на скарги щодо жорстокого поведження.

Вважаємо, що створення НПМ жодним чином не мало дублювати функцій таких органів, як прокуратура або Національна поліція, навіть задля пошуку істини та встановлення винних у випадках катувань і жорстокого поведження, оскільки завдання

НПМ є значно ширшими, виконання яких сприятиме системним змінам у всіх місцях несвободи щодо запобігання таким порушенням.

Системними змінами можна вважати:

- зміну законодавства, яке регламентує діяльність місць несвободи;
- зміну стандартів надання тих або інших соціальних послуг (стосується соціальних місць несвободи);
- створення органів контролю за дотриманням стандартів у місцях несвободи;
- створення нових моніторингових механізмів для відстеження дотримання стандартів під час перебування людей у місцях несвободи;
- зміну схем фінансування місць несвободи;
- зміну ставлення суспільства до людей, які опинилися в місцях несвободи, і сприяння політиці «відкритості» таких установ тощо.

Зрозуміло, що вищезазначене не є справою лише команди НПМ, але саме вони мають сприяти їх просуванню в громадськість, а не концентрувати свою увагу на вузькому колі питань щодо пошуку правопорушника, для цього функціонують органи, до повноважень яких безпосередньо належать такі питання.

Задля об'єктивної оцінки діяльності НПМ доцільно окреслити його структуру, яка, до речі, попри незначний строк існування, зазнавала змін. З травня 2012 року, коли було створено Департамент з питань реалізації НПМ, структура була така:

- Представник Уповноваженого – керівник Департаменту НПМ;
- Управління з питань попередження неналежного поведіння в діяльності МВС України, СБУ і Державної податкової служби, у складі якого функціонувало два відділи: відділ моніторингу місць утримання, доставлених, затриманих та заарештованих осіб та відділ моніторингу підрозділів, що здійснюють ОРД, дізнання та слідство;
- Управління з питань попередження неналежного поведіння в діяльності Державної пенітенціарної, міграційної та

прикордонної служб, Міністерства оборони та Державної судової адміністрації, у складі якого було створено відділ моніторингу пенітенціарних установ та відділ моніторингу установ МО, ДМС, ДСА;

– Управління з питань попередження неналежного поведіння в діяльності МОЗ, МСП, МОН, у складі якого створено відділ моніторингу установ для дітей і відділ моніторингу установ для осіб похилого віку і людей з особливими потребами;

– Експертна рада при Представникові Уповноваженого з питань реалізації НПМ, вона не є структурним підрозділом, створена для організації співпраці з представниками громадських організацій і визначення їх ролі в реалізації НПМ.

У 2013 році у структурі НПМ створили Відділ спеціальних проваджень і медичний відділ.

З обранням на посаду Уповноваженого Л. Денісової структуру Департаменту НПМ було скорочено, і вона має такий вигляд:

- Директор Департаменту НПМ;
- Відділ інспектування об'єктів контролю;
- Відділ моніторингу дотримання прав людини на належне утримання;
- Відділ нормативно-правового забезпечення прав людини на належне утримання;
- Відділ оперативного реагування та здійснення проваджень;

– Координаційна Рада з питань реалізації НПМ при Уповноваженому, яка не є структурним підрозділом Секретаріату і складається з представників громадських організацій, міжнародних організацій і представників міністерств та відомств, які у своєму підпорядкуванні мають місця несвободи.

До змін у структурі можна віднести створення Відділу інспектування об'єктів контролю, який відповідає за здійснення моніторингових візитів. У складі відділу є дев'ять посад, але вважаємо, що такої кількості працівників недостатньо для організації належної частоти візитів [5, с. 23]. В Україні – близько 4800 місць несвободи, але з урахуванням того, що Уповноважений з 2012 року не надавав можливості самостійних візитів представникам

громадськості, зазначена кількість працівників була не в змозі охопити таку кількість установ, які підлягають відвідуванню.

Позитивним кроком є те, що 2020 року з метою перегляду ролі та діяльності громадських моніторів для підвищення їх ефективності, незалежності і внеску в роботу НПМ Секретаріат Уповноваженого спільно з громадською організацією «Україна без тортур» запровадили пілотний проєкт, відповідно до якого громадські монітори мають можливість здійснювати самостійно повторні візити до місць несвободи, які належать до соціальної сфери, у Львівській, Волинській та Сумській областях. У 2020 році до виконання функції НПМ було залучено 175 громадських моніторів, які представляють 26 громадських організацій, об'єднань та спілок України. Працівники Секретаріату Уповноваженого спільно з громадськими моніторами провели 277 моніторингових візитів. Загальна кількість моніторингових візитів у 2020 році склала 815, у 2021 році – 975, на противагу 2012 року – 170 візитів, 2018 – 375, 2019 – 711.

Як зазначила Л. Денісова у своїй доповіді щодо стану реалізації НПМ у 2020 році [6, с. 12], за результатами проведених візитів виявлено системні порушення прав утримуваних осіб у місцях несвободи всіх типів, зокрема порушення права: на захист від катувань та жорстокого поводження; на свободу та особисту недоторканність; на належну медичну допомогу; на гідні умови тримання; права на професійну правничу допомогу.

З метою забезпечення додержання прав утримуваних осіб внесено вісімнадцять подань Уповноваженого до центральних органів виконавчої влади щодо поновлення порушених прав осіб, які утримуються в місцях несвободи; надіслано 2,5 тис. листів до органів державної влади з рекомендаціями щодо усунення виявлених порушень.

Правоохоронні органи за зверненнями Уповноваженого розпочали досудове розслідування у двадцяти чотирьох кримінальних провадженнях. Офісом Генерального прокурора відкрито 11 кримінальних проваджень, зокрема за статтями Кримінального кодексу України (далі – КК України): ст. 365 (Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу) – 8; ст. 127 (Катування) – 2; ст. 371 (Завідомо

незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою) – 1. Територіальним управлінням Державного бюро розслідувань відкрито 12 кримінальних проваджень за статтями КК України: ст. 365 (Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу) – 2; ст. 172 (Грубе порушення законодавства про працю) – 1; ст. 367 (Службова недбалість) – 3; ст. 371 (Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою) – 3; ст. 374 (Порушення права на захист) – 3. Також Національною поліцією України – 1 кримінальне провадження за статтею 140 КК України (Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником) [6, с. 18].

Окрім того, позитивним варто вважати створення бази експертів з різних галузей (психіатри, фахівці з паліативної допомоги, фахівці з соціально небезпечних захворювань) для участі в моніторингових візитах та надання своїх висновків за результатами таких візитів.

Висновки. Отже, у результаті проведеного аналізу акцентуємо увагу на тому, що, попри анонсування функціонування моделі «Омбудсмен +» в Україні з 2012 року, її почали реалізовувати лише з 2018 року, коли було залучено представників громадськості (громадські організації) як менторів. Статистика відвідувань у рамках НПМ за останні три роки демонструє кращі результати, але відсоток відвіданих місць несвободи залишається низьким і не перевищує 25 % від загальної кількості. При цьому частина візитів є повторними, тобто здійснюється до раніше відвіданих установ. Незначна кількість візитів до місць несвободи також призводить до того, що частина представників громадськості довгий час не залучається до візитів і в подальшому фактично втрачає мотивацію до участі у схемі відвідувань.

Виклики сьогодення вимагають від НПМ своєчасного й адекватного реагування на проблеми дотримання прав людини в місцях несвободи, що з'явилися в Україні після початку бойових дій 2014 року і сьогодні тривають на всій території України. Діяльність, яку з 2012 року виконував НПМ щодо запобігання катуванням та жорстокому поводженню, більше не є унікальною. Нині існує значна кількість проєктів та організацій,

які займаються відвідуванням місць несвободи в Україні й використовують звіти для демонстрації позитивних змін. Водночас організаційний потенціал офісу Омбудсмена залишає широкі можливості для того, щоб НПМ став найвпливовішою з існуючих у державі схем відвідування місць несвободи та відповідної реалізації зобов'язань щодо належного виконання міжнародних зобов'язань і забезпечення прав та законних інтересів осіб, які відбувають покарання в місцях несвободи.

Список використаних джерел

1. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 18.12.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення: 01.05.2022).
2. Про Комісію з питань попередження катувань: Указ Президента України від 20.09.2011 р. № 950/2011. Втрата чинності: 05.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950/2011#Text> (дата звернення: 01.05.2022).
3. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. Дата оновлення: 16.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.05.2022).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 23.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.05.2022).
5. Черноусов А., Кобзін Д., Щербань С., Мартиненко О. Національний превентивний механізм проти катувань та жорстокого поводження (НПМ) в Україні. Харків: Права людини, 2019. 75 с.
6. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Стан реалізації Національного превентивного механізму у 2020 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/specialni-dopovidi-prm> (дата звернення: 01.05.2022).

Malinkovska O.,

Lecturer of the Department of Cynology and Special Disciplines,
Territorially Separated Branch "Khmelnyskyi Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service", Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1054-0997;

Tymoshchuk O.,

Lecturer of the Department of Cynology and Special Disciplines,
Territorially Separated Branch "Khmelnyskyi Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service", Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9353-6805;

Husak M.,

Senior Lecturer of the Center of Vocational Education,
Territorially Separated Branch "Khmelnyskyi Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service", Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7049-024X

**PLACE OF THE COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS
OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE IN THE
NATIONAL PREVENTIVE MECHANISM CONCERNING
PROTECTION OF CONVICTS AND PRISONERS' RIGHTS
AND LEGAL INTERESTS**

The genesis of the National Preventive Mechanism is examined in the article. The fact that the chosen model of "Ombudsman +" involves a combination of the Ombudsman's Institute, along with representatives of non-governmental organizations and members of the public is found out. The implementation of the Ombudsman + model envisages that not only the Ombudsman himself will be involved in the process of monitoring the human rights observance in places of detention, but also members of the public who will be able to visit places of detention after receiving certain rights from the Ombudsman and check human rights there and then report to the central office, in order to fix the problems or provide recommendations to local (or central) executive bodies for improving the situation. Emphasis is placed on the fact that the establishment of the National Preventive Mechanism should in no way duplicate the functions of bodies such as the Prosecutor's Office or the National Police. Proposed changes will help to improve the proper implementation of the National Preventive Mechanism: improvements of the legislation governing the activities of places of detention; changes in the standards of providing certain social services (applies to social places of detention); creation of bodies to monitor compliance with standards in places of detention; creation of new monitoring mechanisms to monitor compliance with standards during the stay of people in places of detention; changes in the attitude of society towards people who find themselves in places of detention and promoting the policy of "openness" of such institutions, etc.

Key words: *Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada, National Preventive Mechanism; rights and legitimate interests; convicts; prisoners; "Ombudsman +".*

References

1. United Nations Organization (2002), *Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: Protocol*, the General Assembly, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (accessed 01 May 2022).

2. Ukraine (2011), *On the Commission for the Prevention of Torture: Law of Ukraine*, President of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950/2011#Text> (accessed 01 May 2022).

3. Ukraine (1997), *On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 01 May 2022).

4. Chernousov, A., Kobzin, D., Shcherban, S. and Martynenko, O. (2019), *National Preventive Mechanism against Torture and Ill-Treatment (NPM) in Ukraine*, Prava Liudyny, Kharkiv.

5. Ukraine (2012), *Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed 01 May 2022).

6. Special report of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, *Status of implementation of the National Preventive Mechanism in 2020 (2020)*, available at: <https://ombudsman.gov.ua/uk/specialni-dopovidi-npm> (accessed 01 May 2022).

УДК 343.8:343:24(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.114

Мицька О. І.

кандидат юридичних наук, начальник кафедри правової та спеціальної підготовки, Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби», м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0003-4621-8809;

Ковалевська І. В.

старший викладач центру професійної освіти, Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби», м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0001-5420-308X

ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ АРЕШТУ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються сучасні проблеми застосування й відбування покарання у виді арешту та його ефективності як виду покарання для повнолітніх і неповнолітніх осіб. Автори звертаються до зарубіжного досвіду країн Балтії та країн ЄС. Проаналізовано законодавство Великої Британії, Франції, Німеччини, США, Латвії, Естонії.

Ключові слова: арешт, покарання, кримінальний правопорушник, кримінальне законодавство, кримінально-виконавче законодавство, неповнолітній, направлення до спеціальної навчально-виховної установи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі вітчизняний законодавець прагне зробити кримінальне законодавство максимально гуманним та виваженим. Реалізація цього завдання здебільшого відбувається або за рахунок удосконалення та новелізації норм Особливої частини чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України), або шляхом часткового перегляду Загальної частини та редакції існуючих положень. При цьому на сьогоднішній день майже повністю відсутні нові кримінально-правові інститути, які здатні більш ефективно впливати на розвиток кримінально-правової політики. Остання теза стосується і видів покарання, які майже в повному обсязі перейшли до чинного Кодексу з його попередника – кримінального законодавства 1960 р. Такий стан справ має наслідком негативну кримінальну статистику, що свідчить про невідповідність покарання реаліям сучасності. Особливо ця теза стосується тако-

го виду покарання, як арешт. Отже, враховуючи вищевказане, пропонуємо зупинитися на цьому питанні більш детально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що питанням застосування та виконання кримінального покарання у виді арешту присвятили свої праці А. Авраменко, К. Автухов, О. Гритенко, А. Коновалова, Р. Кубрак, Є. Назимко, Т. Ніколаєнко, М. Пузирьов, Г. Резніченко, А. Степанюк, Н. Чудик, Ю. Шинкарьов та ін.

Мета статті – визначення напрямків розвитку та вдосконалення кримінального покарання у виді арешту з урахуванням міжнародного досвіду, яке може призначатися як повнолітнім, так і неповнолітнім.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 60 Кримінального кодексу України (далі – КК України) покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців. Військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті. Арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років [1]. Такого роду формулювання є не повною мірою коректним, оскільки не дозволяє відмежувати це покарання від короточасного позбавлення волі, яке також полягає в ізоляції та відрізняється лише строком. У ст. 63 КК України вказано, що покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною цього Кодексу [1]. Отже, можна побачити, що основною відмінністю є натяк законодавця на установу відбування покарання та його термін. При цьому сумнівною є наявність суттєвої різниці між максимальним строком арешту – шість місяців та мінімальним строком, передбаченим для позбавлення волі, – один рік. Узагалі ізоляція, передбачена арештом, сприймається засудженими більш гостро, вона є певною «шоковою терапією», що має на меті за рахунок екстреного й максимального обмеження прав та свобод надати можливість перевиховати правопорушника. Таким чином, можна сказати,

що арешт апріорі передбачався як вид покарання, що полягає у суворій ізоляції.

На наше переконання, доцільною була б вказівка на місце відбування покарання у виді арешту, як, наприклад, це було реалізовано у ч. 2 ст. 60 КК України, де передбачено, що військово-службовці мають відбувати покарання на гауптвахті. Деякі вчені також підтримують цю позицію та звертають увагу на те, що ізоляція є основним складником кари як змісту покарання, однак це не єдиний її елемент. В ізоляції фактично перебувають не лише засуджені до арешту чи позбавлення волі, а й, наприклад, пацієнти психіатричних лікарень [2, с. 55]. У зв'язку з цим доповнення норми місцем відбування покарання у виді арешту дозволить більш чітко відмежувати його від покарання у виді позбавлення волі. Цікавим також є те, що арешт для неповнолітніх у його чинному вигляді ототожнюється з таким видом примусових заходів виховного характеру, як направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Насправді протягом тривалого часу вчені не звертали увагу на надмірну репресивність вказаного примусового заходу виховного характеру, вважаючи це непоганою альтернативою покаранню. При цьому законодавець не диференціював примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до дитини під час звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання, у зв'язку з чим фактично неповнолітній звільняється від кримінальної відповідальності й може опинитися в умовах ізоляції, схожих на аналогічні під час відбування покарання у виді арешту.

Підтвердженням вказаної нами тези є положення чинного законодавства, в яких викладено особливості направлення до зазначених установ. Так, наприклад, у Положенні «Про школу соціальної реабілітації», затвердженому Постановою КМУ від 08.08.2012 р. № 734, зазначено, що до школи за рішенням суду направляються учні (вихованці), які вчинили правопорушення, що мають ознаки суспільно небезпечного діяння, у віці від 11 до 14 років [3]. Також у п. 6 Положення зазначено, що особливості педагогічного режиму, умов виховання та утримання дітей у школі визначаються: спеціальним режимом дня та системою на-

вчально-виховної роботи; постійним наглядом та педагогічним контролем за ними; обмеженням можливості вільного виходу учнів за межі території школи без супроводу спеціально уповноважених осіб у порядку, встановленому МОН. П. 30 регламентує порядок доставляння неповнолітніх до школи через приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції. Таким же є порядок повернення учнів (вихованців) у разі самовільного залишення ними школи [3]. Отже, особливості перебування дітей у таких установах свідчать про встановлення особливого контролю за їх життєдіяльністю, часткове обмеження прав і свобод людини та громадянина.

У положенні «Про професійне училище соціальної реабілітації», затверджене Постановою КМУ від 08.08.2012 р. № 734, у п. 22 зазначено, що у разі самовільного залишення учнем (вихованцем) училища адміністрація закладу терміново вживає заходів до його розшуку та повернення. Факт самовільного залишення учнем (вихованцем) училища реєструється у відповідному журналі протягом двох годин з моменту його виявлення. Адміністрація закладу протягом двох годин письмово інформує про факт самовільного залишення учнем (вихованцем) училища органи Національної поліції для вжиття оперативно-розшукових заходів. У разі масового самовільного залишення учнями території училища, масової непокори, групового хуліганства, пожежі, стихійного лиха та інших надзвичайних ситуацій адміністрація училища терміново повідомляє про це органам Національної поліції та МОН. У п. 29 вказано, що у разі смерті, тяжкої хвороби батьків або осіб, що їх замінюють, інших родичів учня (вихованця) чи інших непередбачених обставин адміністрація має право надавати йому короткочасну відпустку строком на п'ять днів, не враховуючи часу на проїзд, у супроводі спеціально уповноваженої особи, яка призначається наказом директора училища [4]. У цьому контексті можна побачити, що будь-яке фактичне звільнення (у розумінні надання підлітку можливості залишити стіни навчального закладу) може бути обумовлене або реальними потребами, або як заохочення.

Учені також вказують, що, як виходить зі змісту положень нормативно-правових актів, школа та училище соціальної ре-

білітації є закладами закритого типу, робота яких базується на посиленому режимі та контролі за неповнолітніми. Особливої уваги заслуговує той факт, що неповнолітні не мають права самовільно залишати заклад, а також положення ч. 3 ст. 501 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), що при застосуванні до неповнолітнього примусового заходу у вигляді направлення до спеціального навчально-виховного закладу на уповноважений підрозділ органів Національної поліції покладається обов'язок доставити неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу [5]. Таким чином, направлення до спеціальної навчально-виховної установи є своєрідною ізоляцією неповнолітнього від суспільства, метою якої законодавцем було передбачено його виправлення. Зазначене підтверджують нормативно-правові акти (КК України, КПК України, вищенаведені Положення тощо), а також положення Постанови ПВСУ № 2 від 15.05.2006 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», в якій зазначено, що дострокове звільнення зі спеціальної навчально-виховної установи учня, який довів своє виправлення, провадиться за клопотанням ради школи чи училища на підставі постанови судді районного (міського) суду за місцем їх знаходження. До клопотання необхідно долучити особову справу учня, яка має містити дані, що характеризують його ставлення до навчання і праці, а також поведінку протягом усього часу перебування у відповідній установі [6]. Тобто «*de jure*» є вид звільнення від кримінальної відповідальності/покарання, який «*de facto*» потребує ще одного звільнення [7, с. 93]. Якщо порівнювати арешт неповнолітніх, котрий відповідно до ст. 101 КК України може бути призначений від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб, та направлення до спеціальної навчально-виховної установи, яке відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України може бути призначене до трьох років, виникає сумнів у дієвості принципів кримінального законодавства, наприклад, таких як співрозмірність, справедливість та гуманізм. Особливо остання теза набуває доцільності з урахуванням того, що примусові заходи виховного характеру під час звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 97 КК України) мо-

жуть застосовуватися з 11 років, а арешт (відповідно до ст. 101 КК України) – з 16 років. Недоречною є також вказівка законодавця на те, що неповнолітні, засуджені до арешту, мають утримуватися в умовах ізоляції у спеціально пристосованих установах. Відповідно до ч. 2 ст. 15 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) неповнолітні, як і інші категорії засуджених, утримуються в арештних домах.

Що стосується арешту для неповнолітніх, Н. М. Мирошниченко вказує на те, що не зрозуміло, чим керувався законодавець при встановленні мінімального вікового цензу для цього виду покарання. У юридичній літературі арешт прийнято називати короткочасним позбавленням волі, оскільки особу позбавляють волі тільки на короткий строк. Режим відбування збігається з покаранням у виді позбавлення волі, тобто особа перебуває в умовах ізоляції від суспільства. Проте останній вид покарання можна застосувати з 14 років. Отже, неповнолітнім від 14 до 16 років можна призначити більш суворе покарання, ніж особам від 16-ти і старшим. Якщо при розгляді кримінального провадження суд дійде висновку, що неповнолітнього віком від 14 до 16 років необхідно ізолювати, то буде змушений застосувати позбавлення волі, а до особи віком від 16 до 18 років може обирати покарання між арештом та позбавленням волі. Такий підхід суперечить принципу гуманізму [8, с. 196]. Ця позиція повною мірою збігається з нашою, тому ми повністю підтримуємо вчену. Зі свого боку хочемо додати, що в зарубіжних країнах питання арешту для неповнолітніх вирішується більш сучасним способом, що надає потенційну надію на підвищення ефективності покарання.

У багатьох зарубіжних країнах арешт часто застосовують саме з 14 років, наприклад в Естонії, Литві та інших країнах. Учені вказують на доцільність удосконалити сам режим відбування покарання у виді арешту. За чинним законодавством при призначенні цього виду покарання неповнолітній (від 15 до 45 днів) перебуває у спеціальній установі. Цікавий підхід відбування арешту передбачений у Кримінальному кодексі Естонії, а саме: неповнолітньому можуть призначити арешт на строк до одного місяця у вільний від навчання і роботи час з визначенням кількості днів арешту, що відбуваються у календарному місяці. Відповідно до кримінального

законодавства Іспанії арешт відбувається тільки у вихідні дні. На думку вчених, арешт буде більш ефективним, якщо неповнолітні відбуватимуть його у вільний від навчання час (у вихідні дні, можливо, в нічний час). Така форма арешту не заважатиме навчанню неповнолітнього, також він зможе спілкуватися з рідними, тобто відповідна обстановка сприятиме виправленню неповнолітнього. Також у кримінально-правовій літературі активно висловлюється думка щодо запровадження нового виду покарання для неповнолітніх, а саме домашнього арешту. Такий вид покарання передбачений у законодавстві Великої Британії, Франції, Німеччини, США тощо. У Франції засуджений до домашнього арешту повинен перебувати вдома у вечірній час та в неділю, але в інший час може виходити з дому. У США домашній арешт полягає в забороні залишати своє місце проживання протягом певного строку [8, с. 196]. Стосовно пропозиції відбувати покарання у виді арешту у вільний від навчання час (у вихідні дні, можливо, в нічний час), котра аргументується тим, що така форма не заважатиме навчанню неповнолітнього, а також він зможе спілкуватися з рідними, тобто перебуватиме в позитивній обстановці, що сприятиме його виправленню, ми не можемо погодитися через низку причин. По-перше, відбування покарання у вихідні дні та в нічний час доволі сильно знизить його ефективність, оскільки сприйматиметься дитиною як «ночівля» чи «дводенна перерва». Насправді глибинний сенс будь-якого покарання має полягати в розумінні кримінальним правопорушником тієї несприятливої, незручної для нього обстановки, в якій він втрачає значну низку своїх прав. Таким чином, навіть 45-денна перерва від навчання не нестиме такої шкоди, як «полегшене» покарання. По-друге, прагнення створити сприятливу обстановку не повною мірою може поєднуватися з кінцевою метою та сутністю покарання. Щодо домашнього арешту як потенційного виду покарання для неповнолітніх осіб хочемо звернути увагу на те, що перебування підлітка вдома може несприятливо вплинути на процес його виправлення, оскільки оточення може деструктивно впливати на його психіку та особливості особистості.

Назимко Є. С. вказує, що, зважаючи на майже повну відповідність арешту покаранню у виді позбавлення волі, обґрунтованою

була б відмова від використання цього покарання в існуючій нині формі. У зарубіжному законодавстві прогресивних країн арешт уже давно трансформовано у захід впливу або йому надано істотних виправних ознак (наприклад, у Німеччині, Хорватії, Польщі, Ефіопії, Гаїті тощо). Учений пропонує трансформацію цього покарання на «направлення до соціального центру», що полягає в обмеженні свободи неповнолітнього та (або) накладенні на нього певних зобов'язань і обмежень, які визначаються соціальним центром. Зазначене покарання може бути як з відривом (довготривале перебування в центрі на строк від одного місяця до одного року), так і без відриву від оточення (направлення на певну кількість годин протягом дня на строк від 15 до 45 днів з тривалістю виконання не більше трьох годин на день) [9, с. 22]. Таким чином, учений також побічно вказує на фактичну схожість покарання у виді штрафу з розглянутим нами вище примусовим заходом виховного характеру, у зв'язку з чим і пропонує заміну.

Отже, все вищенаведене свідчить про те, що кримінальне та кримінально-виконавче законодавство не тільки поступово втрачає свою ефективність та актуальність, а й дещо неузгоджені один з одним. Окремої уваги потребує також не повною мірою обумовлене позбавлення арештантів окремих прав, котрими наділені особи, позбавлені волі. У ч. 2 ст. 51 КВК України вказано, що на засуджених до арешту поширюються права, обов'язки, заборони та обмеження, встановлені для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі [10]. Однак ретельне вивчення ч. 3 ст. 51 КВК України та ч. 1 ст. 107 КВК України свідчить про те, що права осіб, засуджених до арешту та позбавлення волі, усе-таки відрізняються. Так, наприклад, арештантам не передбачено право на телефонні розмови та користування мережею «Інтернет». І хоча законодавець не пояснює такий підхід, можна припустити, що це обумовлено тим, що час відбування покарання у виді позбавлення волі є значно довшим, у зв'язку з чим з метою запобігання виникненню інформаційного вакууму засудженим було дозволено здійснювати хоча б мінімальний зв'язок із зовнішнім світом.

Із таким підходом не повною мірою погоджуються і вчені. Так, наприклад, вказується, що, зважаючи на швидкий темп сучасного життя, особи, які відбувають покарання у виді арешту,

опиняються в певній інформаційній блокаді. Навіть, беручи до уваги невеликі терміни, протягом яких відбувається цей вид покарання, засуджена особа повинна отримувати можливість на вільний доступ до інформації. Процес створення арештних домів на території нашої країни триває. Тож вихід вбачається у плануванні комп'ютерних класів або місць для користування комп'ютерною технікою в арештних домах з подальшим законодавчим закріпленням права засуджених до арешту на можливість користування глобальною мережею «Інтернет», а також на телефонні розмови (у тому числі в мережах рухомого (мобільного) зв'язку) з відповідними обмеженнями, встановленими законодавством та відомчими нормативно-правовими актами [11, с. 124]. Інша ситуація склалася із застосуванням обмежень, заборон та обов'язків, встановлених для осіб, засуджених до позбавлення волі. Уважне вивчення правових норм, які їх встановлюють, надає право стверджувати, що вони застосовуються до осіб, які відбувають покарання у виді арешту в повному обсязі. Тож для усунення протиріччя між положеннями ч. 2 та 3 ст. 51 КВК України доцільно виключити слово «права» з переліку, що надається у ч. 2 ст. 51 КВК України, і сформулювати ч. 2 ст. 51 КВК України таким чином: «На засуджених до арешту поширюються обов'язки, обмеження та заборони, встановлені кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі». А у ч. 3 ст. 51 КВК України викласти вичерпний перелік прав осіб, які відбувають покарання у виді арешту. Отже, у главі 12 КВК України, яка передбачає правові норми щодо виконання покарання у виді арешту, буде зосереджена більшість правових норм, що регулюють законодавчий процес виконання та відбування цього виду покарання [11, с. 124]. Ми підтримуємо таку позицію і зі свого боку хочемо додати, що особливості відбування арешту й сутність покарання мають призводити до однакового кінцевого результату, у зв'язку з чим невідповідність норм кримінального законодавства кримінально-виконавчому, а також неповна узгодженість між собою положень останнього погіршує не тільки ефект самого кримінально-правового заходу, а й порушує окремі права та свободи засуджених.

Висновки. Таким чином, на сьогоднішній день арешт як вид покарання як для повнолітніх, так і для неповнолітніх кримінальних правопорушників майже повністю втратив свою дієвість та ефективність. У глибинному сенсі арешт можна назвати рудиментом кримінального законодавства, котрий потребує або перегляду, або повної заміни на інший, більш сучасний, кримінально-правовий захід. Окрему увагу хочеться звернути на арешт неповнолітніх осіб, що, як здається, повністю може бути замінений на примусовий захід виховного характеру у виді направлення до спеціальної навчально-виховної установи. Остання дозволить консолідувати навчальний процес з ізоляцією, необхідною для виправлення дитини. Стосовно повнолітніх правопорушників арешт можна залишити із внесенням відповідних змін, що мають полягати в терміні та особливостях відбування покарання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 23.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3816> (дата звернення: 23.05.2022).
2. Автухов К. А. Виконання покарання у виді арешту: сучасні проблеми організації та правового регулювання: монографія. Харків: Право, 2013. 200 с.
3. Положення про школу соціальної реабілітації: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13.10.1993 р. № 859. Дата оновлення: 04.09.2019. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF> (дата звернення: 23.05.2022).
4. Положення про професійне училище соціальної реабілітації: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13.10.1993 р. № 859. Дата оновлення: 04.09.2019. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF> (дата звернення: 23.05.2022).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 23.05.2022).
6. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. Харків: Одиссей, 2010. 456 с.
7. Назимко Є. С., Обод А. В. Окремі питання застосування до неповнолітніх примусового заходу виховного характеру у вигляді направлення до спеціальної навчально-виховної установи. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2018. № 2. С. 93–100. URL https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/93-100_8.pdf (дата звернення: 23.05.2022).

8. Мирошниченко Н. М. Арешт, як вид покарання для неповнолітніх: шляхи удосконалення законодавства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Гельветика, 2018. С. 193–196.

9. Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: автореф. дис...д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 36 с.

10. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 23.05.2022).

11. Резніченко Г. С., Гритенко О. А. Деякі проблеми виконання і відбування покарання у виді арешту. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 5 (27). С. 122–126.

Mytska O.,

PhD in Law, Head of the Department of Legal and Special Training,
Territorially Separate Branch “Kamianska Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service”, Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4621-8809;

Kovalevska I.,

Senior lecturer of the Center of Vocational Education,
Territorially Separate Branch “Kamianska Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service”, Kamianske, Ukraine
ORCID : 0000-0001-5420-308X

THEORETICAL AND PRACTICEOLOGICAL PROBLEMS OF APPLICATION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF ARREST IN UKRAINE

The authors argue that it is inappropriate for individual scholars to serve a sentence in the form of arrest in their free time (on weekends, possibly at night). This position states that serving a sentence on weekends and at night will greatly reduce its effectiveness, as it will be perceived by the child as a simple night or kind of two-day break. The deep meaning of any punishment must be the criminal offender's understanding of the unfavorable, inconvenient situation in which he loses a significant number of his rights. Thus, even a 45-day break from study will not suffer the same harm as a “light” version of punishment. Secondly, the desire to create a favorable environment may not be fully combined with the ultimate goal and essence of punishment. With regard to house arrest as a potential form of punishment for juveniles, attention is drawn to the fact that finding a teenager at home may adversely affect the process of correction, as the environment can have a destructive effect on his psychics state and personality. It is concluded that to date,

arrest as a form of punishment for both adults and juvenile offenders has almost completely lost its effectiveness and efficiency. Arrest can be called a rudiment of criminal law, which requires either a revision or a complete replacement with another, more modern, criminal measure. Particular attention is paid to the arrest of minors, which can be completely replaced by a coercive measure of an educational nature in the form of referral to a special educational institution.

Key words: *arrest, punishment, criminal offender, criminal legislation, criminal and executive legislation, juvenile, referral to a special educational institution.*

References

1. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Code of Ukraine, Verkhovna Rada, Kyiv.
2. Avtukhov, K. A (2013), *Execution of a sentence in the form of arrest: current problems of organization and legal regulation*: monograph, Law, Kharkiv.
3. Ukraine (1993), *Regulations on the school of social rehabilitation*: approved by the Resolution, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.
4. Ukraine (1993), *Regulations on the Vocational School of Social Rehabilitation*: approved by the Resolution, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.
5. Ukraine (2013), *Criminal and Procedural Code of Ukraine*: Code of Ukraine, Verkhovna Rada, Kyiv.
6. Ukraine (2010), *Collection of resolutions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine in criminal cases: 1963–2009*, Kharkiv, Odisei.
7. Nazymko, E. S. and Obod, A. V. (2018), “Some issues of applying a coercive measure of an educational nature to minors in the form of referral to a special educational institution”, *Rule of Law International Scientific Journal*, № 2, pp. 93–100, available at: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/93-100_8.pdf (accessed at 23.05.2022).
8. Myroshnychenko, N. M. (2018), “Arrest as a form of punishment for juveniles: ways to improve the law”, *Legal and institutional mechanisms for ensuring the development of Ukraine in the context of European integration*, Odesa, pp. 193–196.
9. Nazymko, E. S. (2016), “Theoretical and applied principles of formation and development of the institution of juvenile punishment in criminal law of Ukraine”, Kharkiv.
10. Ukraine (2003), *Criminal and Executive Code of Ukraine*: Code of Ukraine, Verkhovna Rada, Kyiv.
11. Reznichenko, H. S. and Hrytenko, O. A. (2017), “Some problems of execution and serving a sentence in the form of arrest”, *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, № 5 (27), pp. 122–126.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2 (16)**

Відповідальний за випуск	Денисенко К. В.
Редактор літературний	Махотко О. П. Сила Л. М.
Комп'ютерна верстка і макетування	Олефіренко В. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 12.07.2022 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 7,32.
Тираж 100 пр. Зам. № 95/22.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.